

Sä lähdet kun jäädä et voi

Sanna Lipponen

Mihin mä meen? Mitä siellä nään?

Missä on tulevaisuus? Tuleeko jostain elämä uus?

Ehkä siellä missä *maailma soi*, oon nainen ja tutkija. Mun on mentävä, kun *jäädä en voi*.

Mut trendi on se, kaikki menee. Ja sillä elätän mun perheen.

Onko mulle täällä oikeesti yhtään mitään? Mut'kun täällä *väsyneet hävitetään*.

Jos lykästää jengi huutaa: "*Vihdoin sä pääset pois*."

Olishan se hienoo, jos näin ei ois. Kun teoista palkittais, kaikki helpompaa ois.

"*Tää on silti lottovoitto*. Sun menoa vois säästää soitto. Eks sä tätä arvostaa vois?"

Tänne jääköön muut ja tehköön kaiken niin kuin esi-isät aiemmin. Uskoin, että joskus on paremmin. Täällä mikään ei muutu, toivon että kukaan ei suutu!

Kuule kun maailma kaukaa soi. Sinne vie mut aamunkoi.

Lainaukset: Maija Vilkkumaa 2010: Lottovoitto. *Kunnes joet muuttaa suuntaa*.

Haudanryöstäjiltä kaikkien nähtäville – Taidehistoriallinen proviensi vs. arkeologinen proviensi

Jani Oravisjärvi

Mirette Modarress esitti Muinaistutkijassa 2/2010 (Modarress 2010: 5) kysymyksen kuinka on mahdollista, että tuhansia muinaisesineitä on markkinoilla laillisesti? Pyrin tällä artikkelilla vastaamaan Modarressin esittämään kysymykseen. Käytän esimerkkeinä pääasiassa ateenalaista kuvitettua keramiikkaa, vaikka muutkin esineryhmät kävisivät vastaavanlaisista esimerkeistä.

Ei vain yksityishenkilöt

Modarress mainitsee keräämiseen liittyvän intohimoisia tunteita (Modarress 2010: 6). Hän viittaa sällä yksityisiin henkilöihin, mutta samaa voidaan sanoa myös tunnetuista museoista, joista osa on pyrkinyt keinolla millä hyvänsä saamaan kokoelmiinsa huipuesineitä. Viimeisen 30 vuoden aikana useimmat Pohjois-Amerikan museoihin hankitut antiikin Kreikasta peräisin olevat vaasit ovat peräisin laittomilta kaivauksilta joko Italiasta tai Kreikasta. Esineet saadaan myytyä julkisesti tietoisesti joko väärennetyin tai vääränlaisen provienssin avulla. Tunnetuin tapaus on varmasti niin kutsuttu Eufrosios-vaasi, jonka *Metropolitan Museum of Art* (New York) hankki kokoelmiinsa vuonna 1972, vaikka museonjohto oli tietoinen vaasin laittomasta alkuperästä. Vaasi palautettiin pitkän oikeustaistelun jälkeen Italiaan vuonna 2008. (Kimmelman 2009) Kalifornialainen *Getty Museum* on myös tullut tunnetuksi esinekokoelmiensa laittomasta alkuperästä. Kyseinen museo onkin saanut vähemmän imartelevan kutsumanimen: *Museum of the Tombaroli*

(Watson & Todeschini 2006: 108). Todetakaan, että eurooppalaiset museot ovat myös saaneet maineisiinsa kolhuja. Vuonna 1867 perustettu Madridin Kansallinen arkeologinen museo halutaan parhaillaan vastuuseen 22 esinehankinnastaan¹, jotka tiedetään varmuudella olevan peräisin laittomilta kaivauksilta Italiasta (Isman 2010).

Proviensi

Miten nämä laittomat muinaisesineet saadaan vapaille markkinoille myyntiin? Esineiden proviensi mahdollistaa esineiden myynnin. Taidehistoriassa taideteoksen provienssin pääasiallinen tehtävä on taideteoksen aitouden ja omistajuussuhteiden varmentaminen. Epäselvä proviensi arvotaiteen kohdalla saattaa viitata joko väärennöksen tai teoksen laittomaan alkuperään. Taideteosten kohdalla laittomalla alkupe-
rällä viitataan yleensä teoksen anastamiseen ulkopuoliselta taholta, kuten esimerkiksi kirkosta tai museosta. Taidehistoriallisella provienssilla on myös pyritty todistamaan, ettei kyseinen taideteos ole esimerkiksi juutalaisilta anastettu toisen maailmansodan aikana. (Laitinen-Laiho 2004: 170–179) Taidehistoriassa provienssin pääpaino keskittyy teoksen entisten omistajuussuhteiden jäljittämiseen taiteilijalta nykypäivään saakka. Taidehistoriallinen ja arkeologinen proviensi eroavat oleellisesti siten, että Picassoja ei löydetä maasta, kuten muinaisesineitä. Arkeologiassa esineen proviensi alkaa esineen löytämisestä maasta, ei sen valmistamisesta, kuten taidehistoriassa. Arkeologisen provienssin tärkein osa on

löytöpaikka ja -konteksti. Tämän vuoksi taidehistoriallinen ja arkeologinen proviensi eroavat toisistaan merkittävästi.

Taidehistoriasta poiketen arkeologiassa esineen löytökonteksti on esineen entisten omistajien tietämystä oleellisempi tieto, sillä löytökontekstin avulla esine saadaan liitettyä sekä lähiympäristöön että muihin saman kohteen löytöihin. Löytökonteksti auttaa luomaan kokonaiskuvan.

Kotimaisia esimerkkejä

Arkeologien kannalta ongelmallista on arkipäivän käyttöesineiden arvottaminen taidesineiksi, kuten esimerkiksi maalattujen keraamisten ateenalaisten vaasien. Kyproksen ortodoksisen kirkon arkkipiispana sekä Kyproksen tasavallan presidenttinä vuosina 1960–1977 toiminut Makarios III (1913–1977) lahjoitti esimerkiksi vuonna 1968 presidentti Urho Kekkoselle kyproslaisen amforan (VK 5708: 1) (Pietilä-Castrén 2003: 12). Amfora on erittäin todennäköisesti peräisin luvalisilta kaivauksilta, koska sen lahjoittaja on kyseisen valtion päämies. Amforaa on kuitenkin koristelunsa vuoksi kohdeltu taidesineenä, ei käyttöesineenä, jolloin sen edellisiä omistajuuksia ja aitoutta on pidetty löytöpaikkaa tärkeämpänä tietona. Taidesineellä koetaan olevan jonkinlainen itseisarvo, jonka takia sitä voi tutkia irrallaan kaikesta muusta. Muinaisesinettä ei ole kuitenkaan järkevä tutkia löytöympäristöstään irrallisena objektina. Sen sijaan muinaisista taide-esineistä voi tehdä taidehistoriallisia analyyseja ilman tarkkoja löytötietoja. Tämä on ainakin taidemarkkinoiden asenne muinaisesineisiin.

Kansallismuseon kokoelmiin 1970-luvun lopulla testamentattiin pääosin pohjoisafrikkalaisesta roomalaisesta käyttökeramiikasta koostuva Mäkisen kokoelma (KM 36699: 1–68). Jussi Mäkinen toimi suurlähettiläänä vuosien 1963–1968 välisenä aikana Algeriassa, Marokossa, Tunisiassa ja Libyassa. Mäkisen kokoelman esineistä yhdenkään löytöpaikka ei ole Museoviraston tiedossa. Näin ollen ei ole todennäköistä, että kokoelma olisi peräisin laillisilta kaivauksilta. Kokoelman keräämisajankohdan perusteella

Mäkisen kokoelma on juridisesti täysin laillinen², vaikka kokoelman esineistö on todennäköisesti peräisin ryöstökaivauksilta.

Muinaisesineiden provienssit

Laittomat antiikkimarkkinat hyödyntävät ristiriitaa taidehistoriallisen ja arkeologisen provienssin välillä. Muinaisesineille tarjotaan taidehistoriallista provienssia arkeologisen provienssin sijaan. Christie'sin huutokaupassa New Yorkissa kesäkuun 12. päivänä vuonna 2000 huutokaupattiin Dr. Elie Borowskin vaasikokoelma, joka sisälsi yhteensä 157 antiikin vaasia. Dr. Elie Borowski oli työskennellyt muun muassa Torontossa *Royal Ontario Museum*:n Lähi-Idän taiteen kuraattorina. Tästä huolimatta yhdenkään vaasin kohdalla ei kerrota arkeologista löytökontekstia, vaikka Borowski on varmasti tiennyt niiden olevan arkeologian kannalta oleellisia. Huutokauppakatalogista löytyy sen sijaan viitteet entisiin huutokaupoihin ja tutkimuskirjallisuuteen. (ks. Christie's 2000) Myöhemmin selvisi syy siihen miksi Elie Borowski oli jättänyt arkeologisen kontekstin kokonaan mainitsematta. Lähes kaikki myynnissä olleista vaaseista olivat peräisin haudanryöstäjiltä (Watson & Todeschini 2006: 246).

Viimeisen 20 vuoden aikana Sotheby's ja Christie's huutokauppatalot ovat huutokaupanneet viisi merkittävää yksityistä antiikin vaasikokoelmaa. Kokoelmat ovat olleet Nelson Hunter Bunkerin kokoelma (19.6.1990 New York, Sotheby's), Hirschmannin kokoelma (9.12.1993 Lontoo, Sotheby's), Momirovicin kokoelma (7.7.1994 Lontoo, Sotheby's), J. L. Theodorin kokoelma (17.12.1998 New York, Sotheby's) ja edellä mainittu Dr. Elie Borowskin kokoelma (12.6.2000 New York, Christie's). Yhteenveto kyseisten huutokauppojen vaasien proviensseista on koottu taulukkoon.

Yleisimmin huutokaupattavana olevien vaasien kohdalla provienssia ei ole ilmoitettu lainkaan. Jopa 78 % vaaseille ei ole lainkaan ilmoitettu mitään provienssia. Osassa ilman provienssia olevista vaaseista viitataan joko näyttelyihin tai julkaisuihin, joissa kyseinen vaasi mainitaan³. Lopun 22 % kohdalla on

Taulukko. Sotheby's ja Christie's huutokauppatalojen antiikin vaasikokoelmien provienssit.

kokoelma	taidehistoriallinen provienssi	arkeologinen provienssi	ei provienssia	hankittu viimeistään 1970	vaasia yht.
Momirovic	17	0	0	2	17
Nelson Bunker Hunt	4	0	11	0	15
Dr. Elie Borowski	17	0	140	7	157
Hirschmann	0	0	64	7	64
J. L. Theodor	26	0	8	3	34
	64	0	223	19	287

ilmoitettu taidehistoriallinen provienssi. Ilmoitettujen tietojen perusteella vaaseista vain 6,6 % on juridisesti laillisia vaasien hankimisajankohdan perusteella.

Vaasien - ja muiden muinaisesineiden - kohtelemisen taide-esineinä mahdollistaa niiden julkisen myynnin huutokaupoissa. Useiden museoiden ja keräilijöiden tiedetään tietoisesti hankkineen antiikin esineitä myös suoraan pimeiltä markkinoilta. Uusin suuntaus laittomien muinaisesineiden myynnissä on kertominen avoimesti entisistä omistajista mahdollisimman paljon. Laittomille esineille pyritään saamaan laillinen provienssi myös näyttelykatalogien ja tieteellisten julkaisujen kautta. Esimerkiksi Nelson B. Huntin kokoelman vaasit on julkaistu *Wealth of the Ancient World* -näyttelyn katalogissa jo vuonna 1983. Näillä keinoin pyritään luomaan mieluinen kuva, että esineiden alkuperä olisi juridisesti laillinen. Laiton esine ei kuitenkaan muutu lailliseksi, vaikka se julkaistaankin asianmukaisesti tieteellisessä sarjajulkaisussa.

Onko löytöpaikalla oikeasti väliä?

Useimmat kokonaan säilyneet ateenalaiset musta- ja punakuvioiset vaasit on löydetty Italiasta etruskihaudoista. Tunnetuista 800-900:sta Nolalaisesta amforasta vain 229:n löytöpaikka on tiedossa. Löytöpaikaltaan tunnetuista Nolalaisesta amforoista vain kymmenen on löydetty nykyisen Kreikan maaperältä, vaikka kyseessä oli Ateenassa valmistettu vaasityyppi, joka oli pelkästään suunnattu Etrurian markkinoille. (Euwe 1988: 144, 148) Vastaavasti manieristien vaaseista ei ole yhtään löydetty häiriintymättömästä kontekstista, joka voitaisiin ajoittaa luotettavasti ja tarkasti (Mannack 2001: 107). Edellä mainittujen vaasien suuresta luku-

määrästä huolimatta tunnemme tilastollisesti varsin harvan vaasin löytöpaikan. Vaasien kauneudesta huolimatta myös löytöpaikalla on todellakin merkitystä.

Jani Oravisjärvi: Av gravplundrare till allmän beskådning – Konsthistorisk proveniens vs. arkeologisk proveniens

Ett föremåls proveniens möjliggör en offentlig försäljning av föremål. Fornföremål säljs till en betydande del under falsk eller felaktig proveniens. Att fornföremål har värderats som konstföremål har gjort deras försäljning genom konsthistorisk proveniens möjlig. I konstsammanhang är proveniensens funktion att försäkra föremålets äkt-het och ägandeförhållande. Genom utställningar och vetenskapliga publikationer har man även eftersträvat att ge föremål som erhållits genom olagliga utgrävningar en trovärdig proveniens.

Bibliografia

- Bloesch, H. 1982: *Greek Vases from the Hirschmann Collection*. Zürich.
- Christie's. 2000: *Ancient Greek Vases - Formerly in the Private Collection of Dr. Elie Borowski*. New York.
- Euwe, J. 1988: The Shape of the Early Nolan Amphorae (490-480 B.C.): the Origin and the Relation with Other Small Neck-Amphorae. T. Christiansen & M. Melander (eds) *Proceedings of the 3rd Symposium on Ancient Greek and Related Pottery, Copenhagen. August 31-September 4 1987*: 144-151. Copenhagen.
- Isman, F. 2010: Looted from Italy and now in a major Spanish museum? - Madrid's National Archaeological Museum may have bought trafficked items. *The Art Newspaper*. 13.7.2010.

- Laitinen-Laiho, P. 2004: *Taide sijoituskohteena*. Helsinki.
- Mannack, T. 2001: *The Late Mannerists in Athenian Vase-Painting*. Oxford monographs on classical archaeology. Oxford.
- Modarres, M. 2010: Muinaisesine valokeilassa - Näkökulmia ja asenteita muinaisjäännösten arvottamiseen ja kauppaan. *Muinaistutkija* 2/2010: 2-9.
- Pietilä-Castrén, L. 2003: *Corpus Vasorum Antiquorum*: Finland. Fascicule 1. Helsinki.
- Kimmelman, M. 2009: Stolen Beauty: A Greek Urn's Underworld. *New York Times*. 7.7.2009.
- Watson, P. & Todeschini, C. 2006: *The Medici Conspiracy: The Illicit Journey of Looted Antiquities, from Italy's tomb Raiders to the World's Greatest Museums*. New York.

FM Jani Oravisjärvi toimii arkistohoitajana Museoviraston arkeologian osaston kokoelma- ja arkistoyksikössä.
jani.oravisjarvi@gmail.com

Loppuviitteet

¹ Kyseinen erä sisältää muun muassa kolme ateenalaista mustakuvioista amforaa (inv. 1999/99/51, 1999/99/53 ja 1999/99/60).

² Kokoelma on hankittu siis ennen vuotta 1970, jolloin UNESCO:n yleissopimus *the Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property* astui voimaan.

³ Hirschmannin kokoelma on ainoa, jossa järjestelmällisesti viitataan ainoastaan vain joko 12.12.1987–6.3.1988 Zürichissa (Archäologische Sammlung der Universität) pidettyyn näyttelyyn tai tutkimuskirjallisuuteen, joka pääasiassa on Bloesch 1982.

Hyvän hoidon periaatteet: ajatuksia muinaisjäännösten ja luonnon hoidon vaikutuksista

Päivi Maaranen

Erilaisten kulttuuri- ja luontoarvojen säilymistä muinaisjäännöksillä sekä tarvittaessa niiden lähiympäristössä voidaan turvata aktiivisesti hoitamalla. Hoidettaessa parannetaan ihmisvaikutteisten ympäristö-kokonaisuuksien säilymistä joko säännöllisin välein tai jatkuvasti toteutettavien käytännön toimenpiteiden avulla. Muinaisjäännösten hoidon ensisijaisena tavoitteena on arkeologisen kulttuuriperinnön ja sen menneisyyden ihmisen toiminnasta välittämän informaation säilyttäminen *in situ*. Luonnonhoidon pää-tavoitteena on puolestaan luontoarvojen säilyttäminen, mutta myös ihmistoiminnan tuottamiin rakenteisiin voidaan kiinnittää huomiota (vrt. Borg 1983: 7).

Kulttuuri- ja luonnonperintöön liittyvien arvojen säilyminen turvataan erilaisista hoidon tavoitteista sekä menetelmistä huolimatta noudattamalla eräänlaisia ”hyvän hoidon periaatteita”. Näitä periaatteita on pyritty kiteyttämään muinaisjäännösten hoitoyksikössä hoidon vaikutuksiin ja niiden seurantaan vuonna 2009 liittyneen biologi, FT, Nuutti Kankaan Museovirastossa tekemän selvitystyön aikana. Tämä artikkeli perustuu Nuutti Kankaan kanssa käytyihin keskusteluihin ja niiden pohjalta syntyneisiin ajatuksiin erityisesti hyvän luonnonhoidon toimintatapoja käsittelevältä osaltaan.

Hoidon vaikutuksia koskevan selvitystyön lähtökohtana oli ajatus siitä, että kaikenlaiset toimenpiteet vaikuttavat ympäristöön ja että maiseman muutos kertoo aidosti myös ympäristötekijöiden muu-

toksesta. Kaikki ympäristöä muuttavat ja maisemassa näkyvät toimenpiteet tulisi sen vuoksi toteuttaa vasta tietoisien harkinnan jälkeen. Toisten toimenpiteiden vaikutus on pitempiaikaisempi, toisten lyhytaikaisempi. Ei siis riitä, että tiedetään tavoite ja sen saavuttamisen keinot. On myös ymmärrettävä toimenpiteiden seuraukset eli hoidon vaikutukset muinaisjäännöksen, kasvillisuuden ja eläimistön kannalta.

Hyvän hoidon yleiset periaatteet

Muinaisjäännösten ja luonnonhoidon välinen suhde on kiinnostava. Kuten luonnonhoidossa myös muinaisjäännösten hoidossa tavoitteiden asettelu ja niistä juontuvat menetelmävalinnat vaihtelevat erilaisissa kohteissa. Parhaassa tapauksessa tehdään kunnon ja säilymisen heikkenemistä ennalta ehkäiseviä toimenpiteitä, pahimmassa tapauksessa korjataan ja restauroidaan kohteita tuhoutumisen jälkeen. Ympäristön moniarvoisuus tekee työn haastavaksi, sillä se edellyttää työn suunnittelijalta ja toteuttajalta kulttuuri- sekä luontoarvojen tunnistamista ja niiden luonteen ymmärtämistä. Työn suunnitteluvaiheessa on tärkeää sekä kohteen nykyisyyden että menneisyyden tunteminen.

Hyvän hoidon perustan muodostavat huolellinen suunnittelu, vaikutuksista tietoinen menetelmävalinta ja vaikutusten seuranta siten, että havaitut vaikutukset näkyvät suunnittelun ja menetelmävalintojen tarkentumisena. Tuloksena on moniarvoinen maisemaympäristö, missä luonto- ja kulttuuriarvojen säilyminen on turvattu

toisiinsa lomittuen (vrt. Borg 1983: 21–22; *Maisemanhoito* 1993: 82). Esimerkiksi kaikilla muinaisjäännöskohteilla ei välttämättä ole tarve huomioida luontoarvoja, mutta sitä tärkeämpää on huomioida ne kohteilla, joilla luontoarvot ovat olennainen osa ympäristöä. Huomiointi ei koske vain muinaisjäännösten hoitoa, joissa kohteilla toimitaan tietoisesti suunnittelun pohjalta ympäristöä muuttaen. Yhtälailla luontoarvot ja niiden säilyminen on huomioitava myös arkeologisten kaivausten tai muiden toimenpiteiden yhteydessä. (Maaranen & Nummi 2010: 142–143.) Luonnonhoitokohteissa olisi puolestaan turvattava muinaisjäännösten ja muiden kulttuuriarvojen säilyminen.

Muinaisjäännösten hoidon lähtökohtana on muinaisjäännöksen säilymisen parantaminen, mihin luontoarvoja sisältävässä kohteessa lisätään populaatioiden säilyttämisen tavoite. Tällä hetkellä elinympäristöjen pirstoutuminen on todellinen vaara harvinaistuvien lajien säilymisen näkökulmasta; hyvällä valinnoilla voidaan pirstoutumista ehkäistä ja turvata lajien säilymistä (vrt. Morris 2000: 133, 138; Schulman & Luoto 2006: 36–37; Hilska 2008: 39). Hoidettu muinaisjäännöskohde voi olla siten myös hoidettu luonnonympäristö, jolla turvataan tietoisesti lajien säilymistä ja jopa parannetaan niiden elinolosuhteita. Lajien säilyttämisen tarpeen ei kuitenkaan tule estää muinaisjäännöksen säilyttämiseen tähtääviä toimenpiteitä, sillä muinaisjäännös on usein pitkäikäisempi osa ympäristöä kuin säilytettävä lajistokokonaisuus.

Hyvän hoidon prosessi sisältää tietoisesti tavoitteen asettelun, toimenpidevalinnan, monitoroinnin, dokumentoinnin, vaikutusten arvioinnin ja tavoitteiden sekä menetelmien muuttamisen arvioinnin tulosten pohjalta. Tavoitetta asetettaessa huomioidaan ihmisen ja luonnon välinen vuorovaikutus ja ihmisen kyky muuttaa toimenpiteillään ympäristöään sekä säilytettävät arvot. Jos toiminnalla on rajoitettu resurssimäärä käytössään, tavoitteet joudutaan myös asettamaan tärkeysjärjestykseen. Toimenpidevalintojen avulla turvataan tärkeimpien tavoitteiden saavuttaminen tie-

toisesti. Monitoroinnin avulla valvotaan ja seurataan muutosta, jonka toimenpiteiden toteuttaminen aiheuttaa. Havaittujen vaikutusten arvioinnissa seurauksia verrataan asetettuihin tavoitteisiin ja tarvittaessa tavoitteita sekä toimenpiteitä muutetaan.

Hyvän hoidon avulla turvataan paitsi kaikkien arvojen säilyminen myös tuotetaan lisäarvoa eli ennalta odottamatonta hyötyä. Muinaisjäännöksen hoidon näkökulmasta lisäarvo voi olla esimerkiksi uusien ennustettujen tuntemattomien muinaisjäännösten rakenteiden löytymistä tai jo tunnetun rakenteen havaittavuuden merkittävää paranemista. Luonnonhoidon näkökulmasta ympäristö on voinut muuttua siten, että jokin aiemmin kadonnut laji esiintyy alueella uudelleen tai alueella havaitaan uusi arvokas laji.

Hyvän luonnonhoidon toimintatavat

Hyvän hoidon tärkein toimintatapa lähtee metapolulaatioajatukselta eli useiden paikallisten saman lajin populaatioiden muodostamasta kokonaisuudesta. Metapolulaatio voi esiintyä luonnon toiminnan tuloksena tai ihmisen toiminnan vuoksi pirstoutuneessa elinympäristössä, laikuissa (ks. esim. Hanski & Ovaskainen 2007: 24–25; Hanski 2009: 38–39.) *Laikuttaisuuden* ajatusta hyödyntämällä voidaan erilaisten lajien säilymistä turvata tehokkaammin hoidetulla kohteella (vrt. Franzén & Nilsson 2004: 8–9; Hilska 2008: 39; Raatikainen 2009: 19.) Hoidon aikana jätetään myös hoitamattomia alueita, jolloin hoidettujen ja hoitamattomien alueiden laikuttainen kokonaisuus mahdollistaa eri lajien elinolosuhteiden säilymisen ja jopa parantumisen. Homogeenisuuden ja yhdenmukaisuuden sijaan pyritään heterogeeniseen ja vaihtelevaan kokonaisuuteen vaikkapa niityillä siten, että alueella on sekä niitetyjä että niittämättömiä alueita.

Erilaisten lajien säilymisen kannalta tärkeää on myös *reunavaikutusten* huomiointi. Erilaisten ekologisten lokeroiden rajoitushyökkäyksillä monimuotoisuus on suurinta.

Reunavaikutusten mahdollisuus toteutuu pienimmillään laikkujen reunoilla, mutta varsinaisesti maisematilojen reunavyöhykkeillä. Esimerkiksi avoimen niityn ja tiheän metsän vaihettuma vesakkoineen ja pensaskerroksineen tarjoaa niitty- ja metsälajien lisäksi elinympäristöjä myös pensaikkaisuutta ja vesoituneisuutta tarvitseville lajeilla. Hyvässä hoidossa turvataan reunavyöhykkeiden säilyminen ja voidaan myös tietoisesti lisätä niitä kasvillisuudenkäsitteilyn avulla.

Suuri merkitys lajien säilymisen kannalta on periodisuudella eli toimenpiteiden ajoittamisella (ks. myös Morris 2000: 130, 135, 137). Lajien säilymisen näkökulmasta ajoittaminen voi olla elintärkeää; jos toimenpide toteutetaan siten, että lajin lisääntyminen vaikeutuu tai estyy, laji alkaa väistämättä vähetä. Joillakin lajeilla kaksi perättäistä huonoa vuotta lisääntymisessä voi näkyä jo merkittävänä vähenemisenä. Kasvillisuuden väheneminen on helpompi havaita mutta hyönteislajien vähenemistä voi olla vaikea edes huomata. Tämän vuoksi lajien turvaamisessa tehokasta on yhdistää laikkutaisuuden ja ajoittamisen toimintatavat, jolloin turvataan kaikenlaisten lajien tarvitsema elinympäristön säilyminen vuodesta toiseen hoidetullakin kohteella. Ajoittamisella on tärkeä rooli myös lajien tietoisessa vähentämisessä. Ei-toivotun luonnonlajin tai vieraslajien torjunnassa toimenpiteiden oikea ajoittaminen on yksi merkittävistä keinoista lajin leviämisen estämiseksi.

Hyvään hoitoon kuuluu myös menetelmien variaatio eli *vaihtelu* sekä toimenpiteiden intensiteetin että käytettyjen menetelmien osalta. Hoidon myönteinen vaikutus voi muuttua kielteiseksi, jos toimenpiteet toteutetaan vuodesta toiseen liian raskaina. Elinympäristövoialkaa ”kulua” jasentarjoamat elinmahdollisuudet niukkenevat. Hoidetun kohteen elinympäristöjen on hyvä antaa myös levätä, toisin sanoen olla luonnon tilassa ilman hoidon toimenpiteitä. Toimenpiteiden vaihtelevuus on myös tärkeää, sillä elinympäristön muuttuessa myös toimenpiteiden on muututtava. Vaikutus-

ten vaihtelu ja lepoon jättäminen jäljittelevät luonnonprosessien vaikutusta elinympäristöihin ja sitä kautta hoitoon tulee ekologista toteuttamisen tapa. Toimenpiteiden intensiteetillä on muuten tärkeä rooli silloin, kun halutaan tietoisesti muuttaa elinympäristöä esimerkiksi köyhydyttämällä maaperää ja turvaamalla ketokasvien elinolojen säilyminen.

Merkittävä huomioon otettava seikka on käytännön työn organisoinnin vaikutus hoitokohteiden lajistoon. Kun työ on organisoitu kohteilta toiselle kiertävien ryhmien toteutettavaksi, nämä kuljettavat mukanaan lajiston lisääntymiskelpoisia osasia työvarusteissa ja -vaatteissaan. Ihminen ja laiduneläin lajien levittäjinä ovat jo vuosikatuinen lajistoon vaikuttava tekijä. Harvinaistuvien lajien osalta tällainen leviäminen on myönteinen asia, sillä se voi johtaa lajien siirtymiseen uusille, lajille sopiville alueille. Ei-toivottujen ja vieraslajien kohdalla vaikutus on päinvastainen. Hoitokohteille voi levitä lajistoa, jota ei missään nimessä alueelle toivota. Tämän vuoksi ei-toivotun lajiston leviämisen estämiseen ihmisen mukana on kiinnitettävä erityistä huomiota työtehtäviä suunniteltaessa ja toteutettaessa.

Hyvässä luonnonhoidossa huomioidaan myös kulttuuriperintöarvot siten, että luonnonhoidon toteuttamisessa kulttuuriperintö ei vahingoitu tai tuhoudu. Mahdollisuuksien mukaan tavoitteet asetetaan ja toimenpiteet valitaan siten, että luontokohteella olevien muinaisjäännösten ja muiden kulttuuriperintökohteiden tila vähintään säilyy, mutta mielellään myös paranee. Monet luonnonhoidon toimenpiteet soveltuvat sellaisinaan esimerkiksi muinaisjäännöksen hoitamiseen, joten kulttuuriperintöarvojen säilyttäminen luontokohteiden rinnalla on luontevasti muun hoidon yhteydessä toteuttavissa.

Hyvän muinaisjäännösten hoidon toimintatavat

Muinaisjäännösten käytännön hoito käsittää kolme kokonaisuutta, jotka painottuvat

eri tavoin eri muinaisjäännöskohteilla. Kohteiden kunnostaminen käsittää erilaiset korjaus- ja konservointimenetelmät, joiden avulla kohteen tuhoutuminen pysäytetään tai sitä hidastetaan. Lisäksi kohdetta voidaan korjata eli entistää tai restauroida. Kohteiden kasvillisuuden käsittely sisältää erilaiset luonnonhoidon menetelmät, joilla vaikutetaan kasvillisuuteen, elinympäristöihin ja maisemaan. Kohteen varustamisen avulla kohteen saavutettavuutta, ymmärrettävyyttä ja käytettävyyttä parannetaan mm. kävijäinfrastruktuurin rakentamisen sekä opastaulujen asentamisen kautta. (Ks. lisää esim. Tiitinen 1999; Danielsson 2006.)

Hyvässä muinaisjäännösten hoidossa kohteiden kunnostaminen tehdään konservoinnin ja restauroinnin ammatillisia sekä eettisiä periaatteita noudattavalla tavalla (vrt. Jokilehto 1989: 46–52; Feilden & Jokilehto 1993: 61–66). Kunnostaminen toteutetaan kohteen säilymisen ja luonteen kannalta tarkoituksenmukaisimmalla sekä kohteen antikvaarisen arvon säilyttävällä tavalla. Ennalta ehkäisevien toimien avulla pyritään turvaamaan muinaisjäännöksen säilyminen senhetkisessä tilassaan mahdollisimman pitkään. Restauroinnin avulla puolestaan palautetaan jotakin jo tuhoutunutta ennalleen.

Kasvillisuuden käsittely muinaisjäännöskohteilla toteutetaan siten, että kasvillisuudenmuutosei vaikuta muinaisjäännöksen säilymistä heikentävästi, säilytettävien lajien elinympäristöjä huonontavasti tai luonnonarvoja tuhoavasti. Lisäksi noudatetaan hyvän luonnonhoidon toimintatapoja ja huomioidaan erityisjäännökset kuten muun muassa luonnonsuojelulaki ja -asetus (1096/1996; 160/1997). Luonnonsuojelualueilla asiantuntijoiden yhteistyö ja tarvittavien lupien tai sopimusten kuntoon saattaminen on olennainen osa hyvää muinaisjäännöksen hoitoa. Onnistunut kasvillisuuden käsittely parantaa muinaisjäännöksen havaittavuutta, vähentää tai poistaa kasvillisuuden haittavaikutuksia muinaisjäännöksen säilymisen näkökulmasta ja säilyttää luonnon arvot tai jopa parantaa niitä. Lisäksi sen vaikutukset nä-

kyvät maisemassa, jos suunnitteluun on sisällytetty myös maiseman säilyttämisen tai muuttamiseen tähtäävä näkökulma.

Kohteen varustaminen on osa hyvää muinaisjäännöksen hoitoa niissä tapauksissa, missä muinaisjäännös on vierailukohde tai sellaiseksi suunniteltu. Olennainen rooli varustamisella on myös silloin, kun kohteessa on niin paljon kävijöitä, että muinaisjäännöksen tuhoutumista on ehkäistävä kävijöiden ohjaamisella ja kävijäeroosiota vähentämällä. Varustamisen hyvät ratkaisut ovat kestävän kehityksen periaatteiden mukaisia, siis ekologisia ja ympäristöä vähän kuluttavia mutta myös kestäviä ja taloudellisia. Tämä tarkoittaa sellaisia rakentamisratkaisuja ja materiaalivalintoja, jotka voidaan toteuttaa ja hoitaa kustannustehokkaasti ympäristöä säästävällä tavalla. Käytetyt aineet, materiaalit ja rakentamistavat ovat turvallisia sekä tekijöiden, käyttäjien että luonnon kannalta.

Merkittävä osa hyvää hoitoa on mahdollisten uusien, ennestään tuntemattomien muinaisjäännöksen rakenteiden havainnointi ja dokumentointi. Periodeittain toistuvasti toteutettavat toimenpiteet ja käynnit erityisesti laajoilla muinaisjäännöskohteilla voivat jatkuvasti tuoda esiin jotakin uutta tietoa kohteesta. Tiedon tallettaminen ja muiden tietoon saattaminen raportoinnin avulla on tärkeä osa tiedon välittämistä. Periodeittain kohteissa käyminen luo käytännön pohjan myös monitoroinnin toteuttamiselle. Sitä varten hyvään hoitoon kuuluu systematisoitu seurantatapa ja tiedon tallettaminen seurannan aikana havaituista muutoksista.

Hyvästä hoidosta hyvään monitorointiin

Hoidolla on aina vaikutuksensa, joiden havaitseminen ja ymmärtäminen edellyttävät seurantaa. Monitorointi eli systemaattinen kohteessa tapahtuvien muutoksien seuranta on toistuvaa, etukäteen suunniteltua ja sovitulla tavalla tehtävää tiedon keräämistä (ks. esim. Smit *et al.* 2006: 20–25; Raatikainen 2009: 13–14, 23–24). Monitoroinnille

tyypillistä on siis systemaattisuus ja suunnitelmallisuus, minkä avulla kohteesta tuotetaan vertailukelpoista tietoa tiettyjen jaksojen välein. Hyvä monitorointi on prosessi, mikä sisältää tiedon keräämisen, käsittelemisen, tallentamisen ja raportoinnin myös muiden hyödynnettäväksi. Merkittävä osa hyvää monitorointia on tiedon hyödyntäminen. Tietoja kerätään suunnitelmallisesti jotakin tarkoitusta varten ja niitä myös analysoidaan ja käytetään.

Monitorointitapoja on monenlaisia, joten monitorointia suunniteltaessa on tehtävä valintoja muun muassa kohteiden luonteen, tarkasteltavien ilmiöiden ja tiedonhankinnan tavoitteiden mukaan. Hyvä monitorointi on toteuttamiskelpoista ja riittävää sekä luotettavaa tietoa tuottavaa. Se on tehtävissä kustannustehokkaasti ja suoritettavissa siten, että monitoroijan osaaminen riittää koko monitoroinnin prosessin läpiviemiseen. Tavoiteltu monitoroinnin taso määrittää sitä, millainen osaaminen monitoroinnin suorittamiseen tarvitaan ja millaista tietoa se tuottaa.

Muinaisjäännösten hoidon näkökulmasta monitoroinnissa on kaksi tavoitetta. Ensimmäisenä on muinaisjäännöksen tilan seuranta eli kunnossa tapahtuvien muutoksien seuranta. Toissijaisena on muinaisjäännöksen ympäristön tilan seuranta eli siinä tapahtuvien muutoksien havainnointi. Ympäristön tilan muutos voi vaikuttaa myös muinaisjäännöksen tilan muutokseen. Hyvässä muinaisjäännöksen monitoroinnissa kyetään näkyvän muinaisjäännöksen tilan seurannan lisäksi myös muinaisjäännöksen näkymättömien osien muutoksien systemaattiseen seurantaan. Konkreettisen kohdekohtaisen monitoroinnin aloittaminen edellyttää tietoa, rahaa ja seurannan käytännön ohjeistuksia

Monitoroinnin kautta saatava tieto parantaa muun muassa mahdollisuuksia optimaalisen eli parhaimman tai suotuisimman hoidon toteuttamiseen. Optimaalinen hoito kohdetasolla on menetelmällisestä näkökulmasta monipuolisuutta, minkä mahdollistaa moniarvoisten kohteiden eri arvojen parhaan säilymisen (ks. esim. Pykälä

2007). Optimaalinen hoito yksittäisen arvon säilyttämisen tasolla on yksipuolisuutta, missä arvon säilyttämiseen käytettävät toimenpiteet ovat valitun arvotekijän kannalta parhaat mahdolliset. Optimaalisin arkeologisen kulttuuriperinnön hoito onkin tasapainottelua riittävän monipuolisuuden ja yksipuolisuuden rajalla, jotta kaikki arvotekijät säilyvät ja niiden säilyminen vieläpä paranee.

Päivi Maaranen: Principer för god vård: Tankar om fornlämningsvårdens och naturvårdens resultat

Genom aktiv vård kan man trygga bevarandet av olika kultur- och naturvärden på vårdade natur- och kulturarvsobjekt. Bevaringsgraden effektiveras genom att följa de "principer för god vård", som kristalliserades i utredningen om fornlämningsvården och dess konsekvenser som gjordes 2009. Utredningen gjordes av biolog, FD Nuutti Kangas i samarbete med Päivi Maaranen. Grunden för en god vård är en välgjord planering, ett medvetet metodval, och en uppföljning av vårdens effekter. En god vårdprocess innehåller å sin sida målmedvetenhet, val av åtgärd, monitorering, dokumentering, utvärdering av resultaten och vid behov en omformning av mål och metoder utgående från denna utvärdering. Som resultat av en lyckad vård får man en mångsidig landskapsmiljö, där natur- och kulturvärden bevaras inflettade i varandra.

Bibliografia

- Borg, P. 1983: *Luonnon- ja maisemanhoidon opas*. WSOY, Porvoo.
- Danielsson, R. 2006: *Handbok i fornminnesvård*. Riksantikvarieämbetet.
- Feilden, B. M. & Jokilehto, J. 1993: *Management Guidelines for World Cultural Heritage Sites*. ICCROM, UNESCO, ICOMOS. Rome.
- Franzén, M. & Nilsson, S. G. 2004: Väddsanbiets Andrea hattorfiona och andra hotade vildbins (Hymenoptera, Apoidea) landskapsutnyttjande i Stenbrohult, Linnés hembygd. *Entomologisk Tidskrift* 125 (1:2): 1–10.
- Hanski, I. 2009: Sukupuuton partaalla. *Natura* 2009: 3, 38–43.
- Hanski, I. & Ovaskainen, O. 2007: Modeling the movements of butterflies. CSC-

- news 2007: 1, 24–26.
- Hilksa, S. 2008: Laidunnuksen vaikutus kasvillisuuteen Espoon Laajalahdella. *Metsähallituksen luonnonsuojelujulkaisuja. Sarja A* 179.
- Jokilehto, J. 1989: Ethics in conservation. M. Ivars, (ed.): Building Conservation. Building Conservation 88 Symposium. *Publications of the Finnish National Commission for Unesco*, No. 48: 46–52.
- Maisemanhoito 1993: Maisema-alue työryhmän mietintö I. *Ympäristöministeriö, Ympäristönsuojeluosasto, Mietintö* 66/1992.
- Maaranen, P. & Nummi, A. 2010: Kasvillisuuskartoitukset muinaisjäänneksillä: ajatuksia arkeofyyteistä ja luontoarvoista. H. Ranta (toim.) *Kentältä poimittua* 6, Kirjoitelmia arkeologian alalta. *Museoviraston arkeologian osaston julkaisuja* 12: 142–155.
- Morris, M. G. 2000: The effects of structure and its dynamics on the ecology and conservation of arthropods in British grasslands. *Biological Conservation* 95: 129–142.
- Luonnonsuojelulaki* (1096/1996). <http://www.finlex.fi/>
- Luonnonsuojeluasetus* (160/1997). <http://www.finlex.fi/>
- Pykälä, J. 2007. *Ketojen uhanalainen lajisto ja optimaalinen hoito. Loppuraportti*. Dnro 3815/64/2002 (MMM). http://www.mmm.fi/attachments/5uUEy4VtL/5uUEFtscp/Files/CurrentFile/Ketojen_uhanalainen_lajisto.doc
- Raatikainen, K. 2009: Perinnebiotooppien seurantaohje. *Metsähallituksen luonnonsuojelujulkaisuja, Sarja B* 117.
- Schulman, A. & Luoto, M. 2006: *Käsite "High Nature Value (HNV) farmland" ja luontoarvoiltaan arvokkaiden maatalousalueiden identifiointi Suomessa*. Suomen ympäristökeskus, Tutkimusosasto, Luonnon monimuotoisuuden tutkimusohjelma. 27.4.2010. [http://www.mmm.fi/attachments/mmm/julkaisut/muutjulkaisut/5gKZU2Rcu/julkaisu_luontoarvoiltaan_arvokkai-](http://www.mmm.fi/attachments/mmm/julkaisut/muutjulkaisut/5gKZU2Rcu/julkaisu_luontoarvoiltaan_arvokkaiden_maatalousalueiden_identifiointi_suomessa.pdf)
- [den_maatalousalueiden_identifiointi_suomessa.pdf](http://www.mmm.fi/attachments/mmm/julkaisut/muutjulkaisut/5gKZU2Rcu/julkaisu_luontoarvoiltaan_arvokkaiden_maatalousalueiden_identifiointi_suomessa.pdf)
- Smit, A. & van Heeringen, R. M. & Theunissen, E. M. 2006: Archaeological Monitoring Standard. Guidelines for the non-destructive recording and monitoring of the physical quality of archaeological sites and monuments. *NAR Nederlandse Archeologische Rapporten* 33.
- Tiitinen, T. 1999: *Hiidenkruus ja Tulikukka, opas arkeologisen kulttuuriperinnön hoitoon*. Museovirasto. Gummerus kirjapaino, Jyväskylä.
- Päivi Maaranen, FL, työskentelee Museovirastossa arkeologian osastolla muinaisjäänneiden hoitoyksikössä ja on Helsingin yliopiston jatko-opiskelija.

Mallorca – muinaisjäännosturismista vapaa lomasaari?

Janne Ikaheimo

Aluksi

Mallorca, tuo turismilla aikaa sitten pilatuksi oletettu rantalomasaari, on viime vuosien aikana viherpessyt itseään kestävän kehityksen matkailukohteeksi, jonka luontaiseen repertuaariin kuuluu muun muassa kierrätettäväksi kelpaavien materiaalien lajittelu ja keräys. Imagollisen kasvojenkohotuksen ohella pyrkimyksillä on toivotavasti käytännön merkitystä, sillä hie-
man yli 10 miljoonan vuosittaisen turistin aiheuttama kuormitus noin 3 600 km² laajalla ja 800 000 vakituisen asukkaan saarella on huomattava ympäristöllinen tekijä. Saman kuormituksen voi lähtökohtaisesti olettaa kohdistuvan saaren muinaisjään-
nöstantaan, etenkin jos se on valjastettu turismin palvelukseen.

Seuraavan katsaus, jonka tarkoituksena on tarkastella turismin ja muinaisjään-
nostien suhdetta Mallorcalla, lähtee liikkeelle ennen matkaa saatavilla olevasta informaatiosta, jota on tarjolla niin kirjallisessa kuin sähköisessä muodossa. Sen jälkeen katsaus vetää yhteen heinäkuussa 2010 kaikkiaan viidellätoista kohteella tehdyt kenttähavainnot. Kauniiksi lopuksi tarjotaan näkemys arkeologisen kulttuuriperinnön asemasta ja tulevaisuudesta lomasaarella. Itse kohteisiin, saaren esihistorian kulttuurikausiin ja muinaisjäännostyyppeihin ei takerruta sen enempää kuin se on varsinaisen asian käsittelyn kannalta välttämätöntä.

Ennakoinniksi

Turistin perinteisin tiedonhankitaväline uudesta lomakohteesta on opaskirja, joita

nykyään julkaistaan loppumattomana kirjona. Lähes poikkeuksetta, jokaisen oppaan alkupuolella on katsaus matkakohteen historiaan (esim. TimeOut 2009: 14–24; DK Eyewitness 2010: 31–37), joka parhaassa tapauksessa sisältää luettelon käymisen arvoisiksi arvoitetuista esihistoriallisista kohteista. Opaskirjoille ominaiseen tapaan tarjottu tieto on niukkaa, ja keskeisimpänä informaationa on kävijän opastaminen kohteelle – tarkemman informaation tarjoaminen jää kohteen itsensä tehtäväksi.

Syvennämälle muinaisuuteen pääsee hankkimalla Mallorcan arkeologisen oppaan (Aramburu-Zabala et al. 2007), jonka käytettävyys turistille määrittyy espanjan kielen taidon kautta. Neljanteen painokseen ehtinyt teos on kompakti esitys lähes puolestatoistasadasta saaren tärkeimmistä kohteista ja varustettu lähestymiskartoilla sekä erilaisilla kiinnostavuus- ja saavutettavuusindekseillä. Saavutettavuutta koskevat kuvaukset ovat kuitenkin samat kuin ensimmäisessä painoksessa (1994). Tästä on sekä hyötyä että haittaa: osa kohteista olisi ollut saavutettavissa huomattavasti helpommin, mutta samalla kohteita kirjan mukaan bongaava tulee väistämättä huomaneeksi, kuinka perustavalla tavalla ihminen voi muuttaa elinympäristöään runsaassa 15 vuodessa.

Internet on muinaisjäännostista kiinnostuneelle Mallorcan-matkaajalle melkoinen aarreaitta, kunhan surffaaja saa ensiksi itselleen jonkinlaisen kiinnostuskohdan, mistä lähteä ”vyöryttämään” eteenpäin. Mahdollisuuksia on kaksi: Arqueobaleares-
portaali tai sen edeltäjä Talayots.es-sivusto.

Molemmissa tiedon tuottajina on ollut joukko arkeologeja, mutta tarjottu tieto ei ole luonteeltaan aivan samanlaista. Talayots.es:n tulisi olla Balearisaarilla vieraillevan ensisijainen referenssisivusto, ainakin aluksi, sillä se sisältää kompaktin esityksen saarten esihistoriasta, esittelee muinaisjäännöstyypit ja antaa suosituksia edustavimmista käyntikohteista kutakin muinaisjäännöstyyppejä koskien.

Tätä tietoa on mahdollista täydentää Arqueobalea.es-portaalin kautta, sillä linkkien, uutisten ja erilaisten tutkimusraporttien lisäksi se sisältää kattavamman kohdeluettelon ja, mikä parasta, suorat linkit Espanjan ympäristö-, maatalous- ja meriministeriön ylläpitämään SIGPAC-paikatietokantaan (Sistema de Información Geográfica de Parcelas Agrícolas). Sen avulla on mahdollista tarkistaa kohteiden tarkat koordinaatit niin nähtäväksi skaalautuvista topografisen kartan karttamerkeistä kuin ilmakuista, joista useimmat – yleensä suurista kivistä rakennetut – kohteet

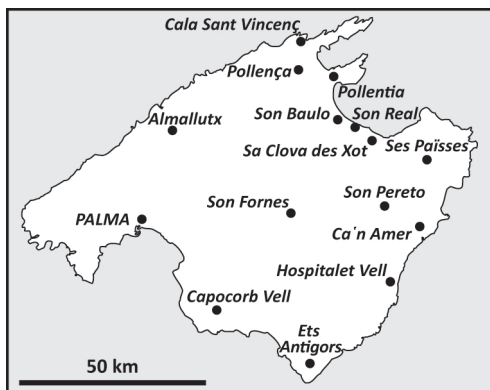
hahmottuvat selvästi. Samalla Mallorcan muinaisjäännösmatkailusta kiinnostuneelle valkenee, että, aivan muutamaa poikkeusta lukuunottamatta, sujuva kohteisiin tutustuminen edellyttää auton vuokraamista.

Mallorcan arkeologisen opaskirjan tavoin, edellä kuvattujen sivustojen käytön ensisijainen kompastuskivi voi olla kieli, mutta aivan riittävä pätevä ratkaisu tähän ongelmaan on esimerkiksi Googlen käännöspalvelu (<http://translate.google.fi/#>). Niinpä esivalmistelujen lopputuloksena voi olla, kuten kirjoittajalla viime kesänä, joukko autonavigaattoriin syötettyjä kohteita, joiden valinta tapahtui pääasiassa Talayots.es:n suositusten ja vähemmässä määrin omien preferenssien mukaan. Suurin osa kohteista oli asuinpaikkoja (Taulukko 1; Kuva 1), jotka saattavat kuitenkin sisältää vaihtelevan määrän erilaisia muinaisjäännöstyyppejä (mm. pyöreät ja nelikulmaiset talaiot-tornit, laivanmuotoiset asumukset jne.).

Taulukko 1. Vierailut muinaisjäännöskohteet.

Nimi	Tyyppi	Aikakausi	Viltoitus	Pääsymaksu	Aitaus	Opasteet
Almallutx	pyhäkkö	T	x	-	-	-
Ca'n Amer	asuinpaikka	P	-	-	-	-
Cala Sant Vincenc	nekropolis	P	x	-	-	x
Capocorb Vell	asuinpaikka	T	x	x	x	-
Ets Antigors	asuinpaikka	T	x	-	x	x
Hospitalet Vell	asuinpaikka	T	x	-	x	xx
Sa Clova des Xot	asuinpaikka	T	-	-	-	-
Ses Païsses	asuinpaikka	T	x	x	x	xx
Son Bauló	dolmen	P	x	-	x	x
Son Fornés	asuinpaikka	T	x	-	x	x
Son Péroto	basilika	V	x	-	x	xx
Son Real - Es Figueral	asuinpaikka	P	x	-	x	(x)
Son Real	nekropolis	T	-	-	-	(x)
Pollença	silta	R	x	-	-	-
Pollentia	kaupunki	R	x	x	x	xx

Aikakausi: P= pronssikausi, T= talaiotkulttuuri (rautakausi), R= roomalaisaika, V= varhaiskristillinen; Opasteet: (x)= vandalisoitu; x= kohteelle; xx= kohteelle ja kohteella

Kuva 1. Mallorca ja tarkasteltavaksi valitut muinaisjäännöskohteet.

Menoksi!

Jos varustukseen kuluu esimerkiksi halpa satelliittinavigaattori, saaren arkeologinen opas ja 1:75 000 mittakaavainen tiekartta, ei kohteiden löytäminen muodosta lähtökohtaisesti kovin suurta haastetta. Kaikesta huolimatta koordinaattien määrittämisessä ja syöttämisessä on mahdollisuus epäonnistua, eikä navigaattoriin tule toisaalta aina luotettua niin paljon kuin pitäisi. Silti kymmenen kohteen paikallistaminen ja katsastaminen vastaavan tuntimäärän aikana kaikkiaan 200 km pitkällä reitillä ei ollut kovinkaan kummoinen suoritus. Aikaa voi kulua kohteelle siirtymiseen – kaukaisin valituista sijaitsi 1,5 km:n kävelymatkan päässä – kuin myös kohteen etsiskelyyn. Epäusko on maastossa huono

seuralainen, kun navigaattori kehottaa jatkamaan kulkua kiviaidan takaiseen ryteikköön (Hospitalet Vell), mistä etsitty muinaisjäännöskompleksi lopulta lähes tunnin kestäneen pyöriskelyn jälkeen kuitenkin löytyi. Osasyynä harharetkiin oli useamassa tapauksessa (esim. Ses Païsses) muinaisjäännösalueen takaportin määrittelemisen kohdepisteeksi – Googlen Street View -palvelun peitto on Mallorcalla tois-taiseksi valitettavan mitätön.

Miten sitten muinaisjäännökset oli osoitettu kevyemmällä suunnistusvälineistöllä liikkuville? Vaihtelevasti, kuuluu vastaus. Muutama (Ca'n Amer, Sa Clova des Xot) vaati omatoimista etsimistä peltotilkkujen keskeltä tai oliivilehdosta. Kohteiden löytämistä helpotti kovasti havainto, että muuten avoimen maisematilan rikkovat pensaikkoiset ryteiköt kätkeyvät sisäänsä etsityn muinaisjäännöksen (Kuva 2a). Useimpiin kohteisiin osoitti vähintäänkin pieni opaste (Kuva 2b), jonka havaitsi joko muutaman kymmenen metriä ennen kohdetta tai vasta siellä vierailtuaan. Vain harva kohde oli varustettu sellaisella tienvarsimerkinnällä, josta oli kertakaikkisen mahdotonta ajaa ohitse (Kuva 3a-b).

Tässä yhteydessä on huomautettava, ettei keskiverto mallorcalainen – äärimmäisen suppean otannan perusteella – tiedä omasta arkeologisesta kulttuuriperinnöstä kovinkaan paljoa. Saaren harvoista dolmeneista parhaiten säilynyttä (Son Bauló; Kuva 4) vastapäätä sijaitsevassa tehdas-

Kuva 2. a) Ca'n Amerin laivanmuotoinen ja kaivauksin tutkittu asumus kätkeytyy pusikkoon; b) Ets/ Els Antigorsin asuinpaikalle opastava tienviitta on standarditasoa – niin hyvässä kuin pahassa.

Kuva 3. a) Son Realin vierailukeskuksen tienviitta auringon polttamana Alcúdia-Artà-maantien varressa;
b) paleokristillisen Son Peretón basilikan monoliittipaste vangitsee turistin katseen Avaruusseikkailu 2001:n hengessä.

rakennuksessa työskentelevä nuorehko mieshenkilö ei osannut neuvoa minua senhetkisestä keskustelupaikastamme viiden toista metrin päässä lymyvälle kohteelle, kertoi toki kohteliaasti huomanneensa että teollisuusalueella oli megaliitille osoittava viitoitus.

Jos paikallisia asukkaita ei muinaisjännöksillä liiemmin vieraile, sama kommentti

pätee turisteihin. Yhtä kohdetta lukuunottamatta olin poikkeuksetta kyseisen paikan ainoa vieras. Liekö sitten heinäkuinen keskiviikko huono päivä muinaisjännöskursioille? Jotain menneisyysmatkailun tilasta Mallorcalla kertoo kuitenkin se, että maksullisia muinaisjännöskohteita on saarella kovin vähän, eikä niissä peritty 2-3 euron pääsymaksu tunnu millään tapaa lo-

Kuva 4. Son Baulón megaliittihauta piilottelee aidattuna ja huonokuntoisen opasteen turvaamana keskellä teollisuusaluetta.

mamatkailaisen budjetissa. Pollentian roomalaiskaupungin sisäänpääsymaksuun kuului myös kohteen löytöjä esittelevä, hyvin pieni, mutta onnistuneesti organisoitu Museu Monogràfic de Pollentia.

Yllättävin kohtaaminen menneisyyden materiaalien teennösten ja jäännösten kanssa tapahtui Palman vuonna 2007 avatussa akvaarioissa, joka kuuluu saaren mainostetuimpiin ja tunnetuimpiin turistikohteisiin. Akvaarioon kuuluva ulkoilma-viidakko pyrkii luomaan illuusion Amazonasin sademetsästä, ja riittävä kulttuurinen viite oikeaan suuntaan tuotetaan toisintamalla palanen ”paikallista” veistotaidetta (Kuva 5). Alueen oma kulttuuriperintö oli tehty akvaarioon läsnä olevaksi muutamalla hylkyjäljitelällä sekä Välimeren kauppareittejä seinäkartan ja muutaman kuljetusamforan replikan avulla. Selittävää tekstiä ei kokonaisuuteen kuitenkaan liitetty.

Kuten arvata saattaa, myös varsinaisissa arkeologisissa kohteissa tarjotun informaation

määrä ja laatu vaihteli varsin rajusti. Ses Païsses:ä taidolla pelattu ”arkeologi-kortti” räjäytti potin yhdeksällä neliväripainotuotteella, joista valtaosa esittelee laajemmin saaren koillisosassa sijaitsevan Artàn kunnan kulttuuriperintöä. Tällainen ylenpalttisuus ei suinkaan ole itseohjautuvaa, vaan esitteistä löytyi taloudellisenä takapiruna toimineen Euroopan Unionin lippu. Pollentiasta kävijä sai muistokseen roomalaiskaupungin tulevaisuudesta huolehtivan konsortion painattaman neliväriesitteen ja Capocorb Vell:ssä raunioille annettiin mukaan moneen kertaan monistettu A4-lehtinen muovitaskussa, ja se myös vannotettiin palauttamaan muinaisjäännösalueelta poistuttaessa.

Kiinteä opastaulu tai useampia löytyi käytännössä jokaisesta kohteesta, mutta niiden olemus ja kunto vaihteli huomattavasti erilaisista luonnollisista ja ihmislähtöisistä muutostekijöistä johtuen. Ensimmäisen kategorian tekijöistä Välimeren alueella tärkein on eittämättä auringon suora UV-säteily, joka pystyy hävittämään tekstit näkymättömiin erilaisista painotuotteista, opastauluista ja kangaslipuista. Pollentiasa tämä ongelma oli ratkaistu hellyttävällä tavalla sijoittamalla kaikki opastaulut yhteen aurinkokatokseen, ja täten kaukaisin opastaulu sijaitsi peräti 400 metrin etäisyydellä siinä kuvatussa nähtävyydestä.

Varhaisinta, säiden armoilla jo tovin kärvistellyttä opastaulukantaa edustivat metallikehykseen pultatut mineraalilevyt, joiden pintaan teksti ja kuvat oli painettu (Kuva 4). Näiden opastaulujen ikää oli hankala määritellä; niiden teksti oli pääsääntöisesti luettavissa, mutta pinta oli home- ja sammalkasvuston kirjoma. Lisäksi huomattava osa oli haljennut kappaleiksi ja eräistä myös puuttui paloja. Useammassa kohteessa nämä taulut oli korvattu metallilevyille prässätyillä opasteilla (Kuva 6a), joille voit lukukokemusta rajusti heikentävistä heijastuksista huolimatta, toivottaa mahdollisimman pitkää ikää.

Ihmislähtöisistä tekijöistä yleisin oli yllätyksettömästi ilkivalta. Revittyjä tai muuten rikkiäisiä sekä irtilyötyjä opasteita löytyi

Kuva 5. Palman akvaarion viidakkoympäristössä mielikuviutus ylittää Atlantin arkkitehtonisen viitteen avulla.

useammalta kohteelta (Kuva 6b). Moni kohde oli silti tavalla tai toisella aidattu (Kuva 4), portti tosin repsotti useimmiten apposen avoimena, joten esimerkiksi Son Realin nekropoliksella aiemmin harjoitettu motocross (ks. Aramburu & Garrido 2007: 193) on jatkossa hieman haasteellisempaa. Yhdessäkään kohteessa ei kuitenkaan voinut havaita merkkejä – arkeologisten kaivausten jättämät jäljet pois lukien – hiljattain tapahtuneesta muinaisjäännökseen kajoamisesta.

Lopuksi

Edellä esitettyjen havaintojen perusteella voisi päätellä Mallorcan arkeologisen kulttuuriperinnön olevan enemmän tai vähemmän tuuliajolla. On tietysti totta, ettei ainoatakaan kulttuurihistoriallista kohdetta Mallorcalla ole toistaiseksi ehdotettu UNESCO:n maailmaperintökohteeksi, siinä missä muun muassa Valencian maakunta tuntuu melkein pätehtävien ehdotuksia komitean pohdittavaksi (ks. <http://whc.unesco.org/en/tentativelists/state=es>). Siltikin paikallinen kulttuuriperintö ja sen hyödyntäminen on Mallorcalle suuntautuvan turismin tavoin pikemmin muutoksen kuin rappiutilassa.

Ajat, jolloin matkailijan viihdykkeeksi riitti hiekkaranta ja halpa alkoholi, ovat kohtapuolin ohi tai ainakin tuolla samalla konseptilla tehdään bisnestä ympäri maail-

man. Siksi katseet on käännetty omaan kulttuuriperintöön – nykyiseen ja menneeseen – ja nimenomaan sen ainutlaatuisiin piirteisiin, muun muassa talaiot-kulttuuriin, kaikkialle Välimerellä tunkevan ja pitkän päälle elämyksellisesti kovin tasapaksun kreikkalais-roomalaisuuden sijasta. Kulttuuriperinnön monipuolisen hyödyntämisen pilottiprojektina voi tällöin nähdä esimerkiksi Son Realin vierailukeskuksen, joka tarjoaa kävijälleen luontoa ja historiaa esittelevien näyttelyiden ohella erilaisten muinaisjäännösten rytmittämiä patikka- ja ratsastusreittejä.

On siis täysin mahdollista, että tulevaisuudessa Mallorcalla – siinä kuin lähes missä tahansa muualla Välimeren alueella nykyisin – lomaileva perhe voi rikastuttaa kokemuspalettiaan entistä tehokkaammin ja monipuolisemmin matkailukäyttöön virityillä kulttuuriperintökohteilla. Tämä edellyttää, totta kai, että perhe kokee moisen vierailun pikemminkin rentouttavana ja rikastuttavana lisänä kuin ärsyttävänä, mutta toki arjen aherruksesta erottuvana suorittamisena. Useimpien arkeologien mielestä moinen toiminta kuuluu erottamattomasti lomaan, mutta kierteleekö lomaileva kalakauppias paikallisilla toreilla ja voiko ihotautilääkäri rentoutua rannalla kärvähtävien orvaskesien keskellä rauha sydämessään? Mene ja tiedä.

Kuva 6. a) Hospitalet Vell -asuinpaikalla metallisen opastaulun tarjoaman tiedon omaksumista haittaavat heijastukset; b) Son Real - Es Figueralin -asuinpaikka on aiheuttanut vierailijassa primitiivireaktion.

Janne Ikäheimo: Mallorca – en semesterö utan fornlämnigsturism?

Artikeln behandlar relationen mellan turism och fornlämningar på Mallorca. Till en början utvärderas litteratur och elektronisk information som är tillgänglig innan resan. Sedan presenteras femton fornlämningsobservationer som gjorts i juli 2010. Till slut tolkas det arkeologiska kulturarvets ställning och framtid på semesterön Mallorca. Fornlämningarna, öns fornlämnings typer och kulturskeden beskrivs inte mer än vad som är nödvändigt för att behandla ämnet.

Lähdeluettelo

Elektroniset lähteet

Arqueobaleaar.es - El portal de la arqueología en las islas Baleares. Ei päiväystä. [WWW-dokumentti]. Arqueobaleaar.es. <<http://www.arqueobaleaar.es/index.htm>>. (Luettu 21.7.2010).

Talayots.es - Guia digital de la prehistoria de Mallorca y Menorca. Ei päiväystä. [WWW-dokumentti]. Talayots.es. <<http://www.talayots.es/index.html>>. (Luettu 3.8.2010).

Painetut lähteet

Aramburu-Zabala, J., Garrido, C. & Sastre, V. 2007: *Guía arqueológica de Mallorca* (4. ed.). La Foradada, Barcelona.

Mallorca & Menorca. TimeOut guides. London 2009.

Mallorca, Menorca & Ibiza. DK Eyewitness travel guides. London 2010.

Kirjoittaja on oululainen ja arkeologi.

Kiven hoavat kiukualle, rauan hoavat rauniolle: parannustai- kuus kiviraunion historiassa

Timo Muhonen

Todellisuuden jäsentäminen ja luokittelun perusteet

Kiinteiden muinaisjäännösten luokittelu eli funktion määrittelemineen on yksi arkeologian tärkeimmistä tavoitteista, mutta samalla sekä metodisesti että todellisuuden jäsentämisen kannalta sen haastavimpia työaloja. Aiheella on Suomessakin pitkä historiansa (ks. Tallgren 1918: 8–10), sillä varhaisimpia tällä kentällä liikkuneita olivat jo muun muassa M. A. Castrén ja C. A. Gottlund. August Hjelt, yksi kotimaisen tieteellisen arkeologian alkuaikoina vaikuttaneista kiinteiden muinaisjäännöstemme systemaattisista luokittelijoista, tuskaili tämän ongelmakentän parissa vuonna 1882 seuraavasti:

"Kertomukset niistä [kiinteistä muinaisjäännöksistä] ovat [--] pintapuoliset ja villalaiset, välistä väärätkin; nimitykset varsin vaihtelevaiset. Tästä syystä on hyvin vaikeaa, joskus milt'ei mahdotonta, varmuudella ryhmitellä kiinteitä muinaisjäännöksiä, ennenkuin ne sisältönsä puolesta ehtivät tulla laveammin tutkituiksi ja tarkoitukseensa nähden sekä muinaiskaluston avulla aikakaudeltaan määrättyiksi." (Hjelt 1882: 371)

Hjeltin epätietoisuus johtui suurelta osin arkeologisten kaivaustutkimusten ja kihlakuntakertomuksiin kertyneiden tietojen vähäisyydestä. Hänen toteamukselleen on nykypäivän tutkimuksen kannaltakin leimallista se, että se kumpusi juuri tietyistä ryhmittelyn kohteena olevista kiinteistä muinaisjäännöksistä: kiviraunioista. Koska nimenomaan kiviröykkiöitä on aikojen saatossa kasattu hyvin monenlaisiin tarkoituk-

siin ja niitä on myös syntynyt esimerkiksi vanhojen rakenteiden raunioituessa, ovat tulkitsemisen kannalta vaikeimmat kohteet saaneet arkeologiassa sijan omassa kategoriassaan. Tämän kaatoluokaksikin kutsutavissa olevan röykkiöryhmän epiteettinä on sana *epämääräinen*.

Hjeltin tekstistä käy ilmi, että jo hän pyrki erittelemään uhripaikkoina toimineita röykkiöitä hautaraunioista – keskustelu sai enemmän sisältöä vasta vuoden 1950 tienoilta, mutta se on edelleen ajankohtainen. Hjelt näyttää uskoneen selkeisiin yksifunktioisiin luokkiin, ja myöhempi tutkimus on pitkään mukaillut samaa ajatuslinjaa. Tämä tarkoittaa kiviröykkiöiden tapauksessa sitä, että niitä on toisaalta luokiteltu esimerkiksi juuri haudoiksi ja uhripaikoiksi ja toisaalta peltoröykkiöiksi ja uuninraunioiksi. Arkeologisessa ajattelussa pitkään vallinnut tausta-ajatus eli oletus rituaali-sekulaari-dikotomian soveltuvuudesta, kiinteiden muinaisjäännösten jaettavuudesta pyhiin ja maallisiin kohteisiin, on luonnollisesti vaikuttanut myös röykkiöiden funktioita koskeviin johtopäätöksiin. Paradigmaattinen tausta-ajatus on johtanut tulkintojen polarisoitumiseen (esim. Brück 1999; Bradley 2005), joka näkyy selvästi esimerkiksi juuri niin sanottujen uhriröykkiöiden hahmottamisessa (Muhonen 2009b: 305). Kyse on ollut omasta rationaalisesta ajastamme poimitusta ja länsimaisen valistuksen jälkeisenä aikana syntyneestä kulttuuri-ilmiöiden hahmottamisperiaatteesta, jonka on ajateltu päteeneen sellaisenaan muissakin konteksteissa (ks. Brück 1999).

Bipolaarisen luokittelutavan voi perustellusti kyseenalaistaa muun muassa suomalaisen kansanuskon perusteella, jota muun muassa Vesa-Pekka Herva ja Timo Ylimaunu (2009) ovat tarkastelleet arkeologian kannalta. Kansanuskossa ilmenevien, nykyperspektiivistä nähtynä triviaaleihinkin objekteihin liitettyjen piirteiden taustalla näkyy hyvin toisenlainen maailmankuva, toisenlainen tapa hahmottaa maailmaa, jossa ”maagiset” ja ”käytännölliset” ominaisuudet liittyvät erottamattomalla tavalla toisiinsa. Kansanuskoa ei voi leikata irti tietyksi kulttuurin osaluueksi, sillä agraarikulttuurin tuotteilla, samoin kuin esineillä varhaismodernissa kaupunkikontekstissa, oli samanaikaisesti erilaisia dualistiseen viitekehykseen taipumattomia ja käyttäjänsä näkökulmasta yhtä todellisia ja toimivia ominaisuuksia (ks. esim. Herva & Nurmi 2009; Herva & Ylimaunu 2009). Kyse ei ole arkeologisten tulkintojen kannalta välttämättä siitä, onko jokin esine tai materiaali ”käytännöllinen” vai ”uskomuksellinen”, vaan siitä, mitkä intentiot ohjasivat sen sijoittamista siihen paikkaan, josta arkeologi sen löytää.

Bipolaarisella luokittelutavalla on luonnollisesti lukuisia perustavanlaatuisia seuraamuksia materiaalistien jäännösten tulkitsemiselle. Esimerkiksi arkipäiväiseltä käyttöesineeltä tai sivutuotteelta vaikuttavan objektin sijoitus on voinut perustua meidän rationaalisuudellemme täysin vieraaseen ja avautumattomaan ajatukseen, jolloin tätä arkeologista löytöä on luontevaa käsitellä pragmaattisiin depositionaalisiin tai postdepositionaalisiin formaatioprosesseihin viitaten. Etenkin mikäli vastaavia löytöjä on useita, voi tämä lähtökohta puolestaan jatkossa määrittää löydön laajempaa kontekstia eli kiinteän muinaisjäännöksen luonnetta, jonka löytöaineisto kadottaa yksilölliset piirteensä ja pelkistyy massaksi. Tai, ottaakseni toisen esimerkin, joudumme ymmällemme löytäessämme kiinteästä muinaisjäännöksestä materiaalia, johon se ei näytä logiikkamme perusteella kuuluvan. Tällöin puolestaan vaihdamme helposti polariteettia, tulkit-

semme kohteen ”rituaaliseksi”, vaikka kyse voisi olla tässäkin tapauksessa paikasta, jossa yhdistyvät meidän näkökulmastamme sekä rituaaliset että sekulaarit piirteet.

Tausta ja tarkoitus

Tämän artikkelin juuret ovat toisaalta jo 1800-luvulla tutkimuksen alle otetussa maaperässä – kiinteiden muinaisjäännösten luokittelussa – ja toisaalta Kustaa Vilkun kirjoittamassa ja arkeologien ajoittain siteeraamassa kirjoituksessa *Kiviraunion historia* (Vilkuna K 1965). *Kiviraunion historia* on ollut arkeologian kannalta tärkeä lähde muun muassa siksi, että se mainitaan nimenomaan rautakauden uhriröykkiöinä pidettyjen, tulkinnallisesti hankalien raunioiden käsittelyn yhteydessä esimerkiksi eräänlaisesta historiallisen ajan ”erikoisrauniosta” (esim. Uino 1997: 49; Okkonen 2003: 39; Muhonen 2009b: 309; rautakauden ”uhriröykkiöiden” määritelmästä ja esitetyistä tulkinnoista ks. Muhonen 2009a: 25–26 siinä mainittuine lähteineen).

Päämääriäni tässä artikkelissa on kaksi. Ensinnäkin, pyrin luomaan uuden katsauksen Vilkun kirjoituksessaan mainitsemaan ja kansanperinteessä tunnettuihin raunioihin – vattu-, rapa- ja vastaraunioihin – ja tarkastelemaan sitä, mitä muotoja perinne sisältää. Samalla arvioidaan muun muassa näiden raunioiden rinnastamista rautakauden ”uhriröykkiöihin” – sitä, miten toimiva tällainen analogia kyseessä olevan röykkiöperinteen kannalta oikein onkaan. Toiseksi, artikkelini tarkoituksena on käyttää näitä kiviraunioita esimerkkeinä, jotka viitoittavat perusteita (historiallisen ajan) röykkiöiden arkeologisille tulkinnoille. Vattu-, rapa- ja vastarauniot ovat kiinteinä muinaisjäännöksinä valaisevia kohteita, sillä niissä paljastuu omastamme poikkeava kansanuskon käsitys todellisuudesta. Niissä sulautuvat toisiinsa meidän perspektiivistämme katsoen pragmaattiset ja rituaaliset funktiot, jotka esiintyvät samaan aikaan sekä reaali maailmaan että ylliluonnollisten voimien hallitsemaan maailmaan ankkuroituvassa rajatilassa.

Vattu-, rapa- ja vastarauniot kansanrunoissamme

Lähdeaineistonani on pääasiassa Suomen Kansan Vanhat Runot -teos (SKVR-korpus) ja suorasanaisten kansanperinne. Digitoitu SKVR-korpus sisältää 155 mainintaa appellatiivista vatturaunio, viisi raparauniosta ja kuusi vastarauniosta. Viittaan ensin mainittuihin jatkossa sanalla ”vatturaunioruno” tarkoittaen niitä runoaihelmia, joihin appellatiivi vatturaunio jossain taivutus- tai murremuodossaan sisältyy. ”Rapa-” ja ”vastarauniorunolla” tarkoitan vastaavasti näitä appellatiiveja sisältäviä runoaihelmia. Olen tarkoittanut nämä keinotekoiset termit neutraaleiksi ja pyrkinyt selkeyttämään niillä tekstiä. Koska käsittelen osaa vattu-, rapa- ja vastaraunioihin liittyvän perinteen piirteistä toisaalla (Muhonen 2010), sivuutan eräät runoaihelmia koskevat huomiot vain lyhyesti ne mainiten. Toistoa ei kuitenkaan voi kokonaan välttää, sillä pelkästään eräät vain tässä artikkelissa esiin nostetut näkökulmat vaativat taustakseen näihin raunioihin liittyvän kansanperinteen seikkaperäisempää kuvailua.

Vatturauniorunoja on taltioitu erityisesti Keski-Suomesta, Savosta, Pohjois-Karjalasta, Kainuusta ja Vienan Karjalasta, rapa- ja vastarauniorunoja on puolestaan merkitty muistiin Inkeristä, Raja-Karjalasta, Vienan Karjalan ja Kainuun rajavyöhykkeeltä sekä mahdollisesti Itä-Savosta (ks. tarkemmin Muhonen 2010). Levinneisyys selittyy ennen kaikkea sillä, että näiden pääasiassa vanhamittaisten loitsujen merkitys säilyi pisimpään niin sanotun suomalais-karjalaisen kulttuurialueen keski-, itä- ja pohjoisosissa. Ne eivät ole mikään yksinäinen ilmiö koko vanhamittaisen runouden skaalassa: Lounais-Suomesta kerättyjen loitsujen osuus alueen kaikesta laulu- ja runomuotoisesta perinteestä on vain 10 % kun taas Vienan Karjalassa se on 40 % (Sarmela 1994: 188). Tekstit heijastavat luonnollisesti vain perinteen keruuajakauden tilannetta eli vattu-, rapa- ja vastarauniorunojen määrää ja levinneisyyttä vuosien 1786 ja 1935 välillä. Suurin osa näistä runoaihelmista on kirjoitettu

ylös 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa, jolloin vattu-, rapa- ja vastaraunioilla oli nähtävästi loitsuihin sisällytettävää merkitystä enää melko rajatulla alueella eli siellä, missä vanhakantainen tietäjälaitos eli pisimpään. Kyseisten loitsujen funktio liittyy alueen pienyhteisöille välttämättömään tietäjien toimintaan (ks. Siikala 2008: 180).

Vatturaunio

Vatturauniorunot ovat jonkin verran variaatiota sisältävä ryhmä (ks. Muhonen 2010), mutta pääsääntöisesti parannusloitsuja, joissa appellatiivi vatturaunio sisältyy taudin tai vaivan alkuperää tiedustelemaan osioon (teema F tietäjän sanoissa, ks. esim. Siikala 1983: 75; Siikala 1989: 73). Vatturaunio käsitettiin loitsuissa siis aina potentiaalisesti vaaralliseksi, joko tautien ja vaivojen syntypaikaksi tai muiden ongelmien sijaksi. Ensin mainittujen alkuperää kysellään seuraavasti, esimerkkinä Kuopion tienoolla vuonna 1910 muistiin merkitty ajoksen parantamisessa käytetty loitsu (SKVR VI₂ 4368):

*Kusta on pulma puuttununna,
Taikia tapahtununna,
Kivistäkö, kannostako,
Vaiko vatturauniosta*

Kyseisillä loitsuilla on ajosten eli paisteiden lisäksi parannettu myös lukuisia muita tauteja ja vaivoja (ks. Muhonen 2010). Näiden parannusloitsujen perusajatus on siinä, että taudin lähtösija, so. ”mistä pulma puuttui”, selvitetään – puuttuminen tarkoittaa tässä yhteydessä tarttumista, ei jotakin vailla olemista. Käsitys on ollut yksi kansanuskoon kuuluvan parannustaidon kantavia periaatteita ja se perustuu ajatukseen, jonka mukaan tauti voitiin häätää tuntemalla sen alkuperä (esim. Manninen 1933: 238).

Tautien ja vaivojen mahdollisiksi syntyisijoiksi ja olinpaikoiksi käsitettiin sekä luonnolliset ilmiöt ja kohteet että ihmisen tekemät paikat. Ihmisen aikaansaannoksia olivat kalmistot ja ”vanhat sijat”, jotka

näkyvät esimerkiksi kärsämäkeläisessä loitsussa (SKVR XII₂ 5261):

*Mistä on liika liutununna,
Lähtenynnä, tarttununna,
Onko tulesta tuimasta,
Metsän palosta pahasta,
Vaiko kiroista kiukahen,
Taikka muuالتako lie naattununna,
Pitämiseksi pistänynnä?
Kivistäkö, kannostako,
Vaiko vatturauniosta,
Vaiko vanhasta sijasta,
Vaiko hautojen harjanteilta,
Elikkä metsäpirttilöistä,
Elikkä kuollueitten kumpuloilta,
Satalappion lovesta?*

”Vanhat sijat” viittaavat tulisijoihin ja vanhojen rakennusten uuninraunioihin. Esimerkiksi Kivijärvellä muistiin merkitty loitsu (SKVR IX₄ 269) mainitsee vaihtoehtona vanhan tulisijan lisäksi vanhan kalaman eli kalasaunan (kiukaan)raunion.

Edellä mainitun Kärsämäellä taltioidun runoaihelman (SKVR XII₂ 5261) muistiinmerkitsijä kirjoittaa vuonna 1883, että sen tietää jokainen, joten näissä parannusloitsuissa ilmenevä käsitys tautien ja vaivojen lähtösijoista on ollut aikanaan hyvin yleinen. Tämän runoaihelman kerääjä huomauttaa myös, että esimerkiksi kuolinvuoteiden polttopaikalla säikähtäminen aiheutti kalmatartunnan. Koska niitä tiedetään käydyn polttamassa kiviröykkiöillä, voidaan loitsujen vatturauniotkin selittää vainajien vaatteiden ja muiden heidän kanssaan kosketuksissa olleiden tavaroiden ja materiaalin tuhoamispaikoiksi – kuten Kustaa Vilkunakin (1965: 88–89) mainitsee. On siten luontevaa, että kiviröykkiöllä on voitu säilyttää myös ruumis- eli kalmalautaa, kuten Varpaisjärvellä kirjoitetun kuvauksen mukaan tehtiin, ja tämän vainajan alla olleen laudankin säikähtämisellä oli terveydelle vakavat seuraukset (MV:K 17: 77).

Toivo Vuorela (1979: 504) määrittelee vatturaunion Kansanperinteen sanakirjassa Vilkunaa mukaillen: *Kotivainion liepeellä*

sijaitseva vanha, vadelmapensaita kasvava kiviraunio, loitsurunoudessa pelottavien tautien tyyssija ja paikka, jonne tauti manattiin. Kivikon kaihdeettavuuteen oli yhtenä syynä tapa polttaa siinä vainajan vaatteita ja sängynolkia. Vatturaunion synonyyminä käytettiin tässä tapauksessa kalmarauniota, joiden tehtävä näkyy hyvin Samuli Paulaharjun (1922: 274) informatiivisesta kuvauksesta: Kaikki vainajan vuodeoljet ja rievut ja kuolintaudissa päällä olleet vaatteet poltettiin samoin ruumiinpesusaippuat, vastat ja raasut, lusikat ja ruokakupit, jopa sänkykin, jos sairas oli sänkyyn kuollut, vieläpä arkunteossa tulleet kalmalastutkin. [...] Kalmistona [polttopaikkana] oli vain joku siksi valittu maanpaikka taikka kiviraunio, kalmarauunio. Poltto ei siis aina tapahtunut kivirauniolla, vaan tarkoitukseen kelpasi myös esimerkiksi pelto (Paulaharju 1914: 107; Rytkönen 1931: 63; Häyhä 1983: 31) tai sen perä (Pelkonen 1902: 221), metsä tai järven ranta (MV:KTKKA 564: 12–13; Waronen 1898: 88; Paulaharju 1924: 99–101), (asuin)kenttä (Paulaharju 1939: 245) tai tie (MV:KTKKA 630: 20; Waronen 1898: 88). Polttamistapa on tunnettu ympäri Suomen Karjalasta Pohjanmaalle ja Etelä-Suomesta Lappiin (tavasta ks. myös esim. MV:KTKKA 555: 17, 20; MV:KTKKA 592: 88; MV:KTKKA 627: 2; Murman 1855: 291; Tanner 1915: 49; Salmio 1976: 26–27) sekä myös muualla Euroopassa (esim. MV:KTKKA 630: 19). Yksi vanhimmista tavasta kertovista kotoisista maininnoista on vuodelta 1646, ja sen mukaan eräs kumlingelainen vaimo poltti sänkyoljet heti vainajan paikalta kantamisen jälkeen (Hertzberg 1889: 38).

Kalmaisesta aineksesta voitiin päästä eroon myös muilla tavoin, kuten viemällä vainajan makuuoljet vaikkapa humalistoon (esim. MV:KTKKA 618: 60, 76–77; MV:KTKKA 631), sikolättiin tai sontakasaan (MV:KTKKA 619: 43). Viimeksi mainittu käytäntö on kuitenkin mahdollisesti uudempaa perua, mihin viittaa Hailuodossa kerrottu varoitustarina karjan hulluksi tulemisesta (Paulaharju 1914: 107, alaviite); Henrik Laitinen (MV:KTKKA 902: 36) kertookin ruumiinpesuoljet poltetun karjaonnan säilyttämiseksi. Kuolemaan ja

hautajaisiin liittyvien tapojen oikeaoppista noudattamista onkin osaltaan kontrolloinut kansanuskossa näkyvä pelko karjaonnen menettämisestä – väärin kohdeltu vainaja on tyytymätön ja kosta eläville. Tämä ei kuitenkaan ollut ainoa syy, sillä vainajan kanssa kosketuksissa olleen materian polttamisella on myös pyritty estämään ihmisten terveyttä uhkaavaa kalmatartuntaa.

Kustaa Vilkunan kanssa onkin helppo olla samaa mieltä sekä vatturauniorunojen parannusloitsuluonteesta että vatturaunioiden yhdestä funktiosta. Sen sijaan hänen käsityksensä näiden röykkiöiden ja esihistoriallisten hautaraunioiden välisestä kehityksellisestä yhteydestä (ks. Vilkuna K 1965: 91–92) ei ole parannusloitsujen perusteella luonteva, sillä vatturauniot ja haudat näyttäytyvät niissä eri paikkoina. Vilkunan loitsuissa näkemän vatturaunioiden ja hautojen välisen rinnastuksen sijaan loitsuisa esitetään taudin alkuperän kannalta eri vaihtoehtoja. Vaihtoehdot kuuluvat tällaisten manaustyyppisten parannusloitsujen perusideaan: taudin tai vamman alkuperän selvittäminen on luonteeltaan diagnostista, jolloin tietäjä esittää varman tiedon sijaan vaihtoehtoja ja pitkiäkin kysymyssarjoja (Siikala 1983: 75; Viljakainen 2009: 181, 188) (esim. SKVR I₄ 644; korostukset kirjoittajan):

*Mist' on pulma puuttununna,
Taikia tapahtununna,
Kivistäkö, kannoistako,
Vaiko vatturaunioista,
Vaiko kuollehen koista,
Ikimännehen ihosta,
Kalmalaisen karsinasta?*

Vatturauniot liittyvät siis tämän ja vastaavien runoaihelmien perusteella nimenomaan hautoihin yhtä vähän kuin näissä loitsuissa esiintyvät kivet ja kannot (ks. myös Muhonen 2010). Ne viittaavat sen sijaan ainoastaan paikkoihin, joissa taudit kansanuskon mukaan pitivät mahaansa – ja näitä oli kaikkialla sekä kulttuuri- että luonnonmaisemassa.

Epätoivotulla tavalla henkensä heittäneiden kuolinpaikkojakin?

Mutta vatturauniolla on voitu mahdollisesti tarkoittaa muunkinlaisia paikkoja kuin vain kiviröykkiöitä, joille kannettiin ruumiinpesuvastat, joilla poltettiin vainajan petivaatteita kalman pelossa ja joista taudit siten saattoivat tarttua. Värmlannin Jaakkolasta eli Ruotsin metsäsuomalaisalueelta vuonna 1822 taltioidussa loitsussa (SKVR VII₅ Metsäs. 284) on nimittäin maininta, jota ei Suomen vatturauniorunoista ole löydettävissä:

*Josko sinuun ois ruvena
Vanhoista Vattu raunioista
Eli vanhoista miehen murha paikoista*

Tämä ”miehen murhapaikka” on kiinnostava siksi, että pohjoismaiseen kansanperinteeseen on kuulunut kiviröykkiön kasaaminen epätoivotulla tavalla henkensä heittäneiden kuten murhattujen kuolinpaikoille. Sama tapa on elänyt jossain muodossa myös Suomessa. Tällaiset röykkiöt kasvoivat vähitellen, sillä kunkin ohikulkevan piti heittää kuolinpaikoille uhriksi jotakin, kuten kivi (ks. Muhonen 2009a: 33 siinä mainittuine lähteineen). Vatturaunioiden yhdistäminen tällaisiin uhriröykkiöihin olisi periaatteessa luontevaa, sillä parannettavat vaivat on hyvin voitu käsittää epätoivotulla tavalla henkensä menettäneiden kuolinpaikoilta tarttuneiksi, kalmaksi. Ongelmaksi muodostuu kuitenkin sitaatin eli-sana, jonka merkitys ei tässä yhteydessä luultavasti ole ”=” vaan ennemminkin tai.¹ Niinpä vatturaunio ja murhapaikka olisi- vatkin loitsussa kaksi eri paikkaa – etenkin, kun parannusloitsujen perusrakenteeseen kuuluu taudin eri lähtösjavaihtoehtojen esittäminen. Ja koska Suomen vatturauniorunoissa ei suoraan mainita näitä murhapaikkoja, on kyse ehkäpä vain metsäsuomalaisalueella skandinaavisvaikutuksen myötä konstruoidusta runoaihelmasta. Tämä ei kuitenkaan ole ainoa mahdollisuus, kuten seuraavasta käy ilmi.

Elias Lönnrot ja tulkinnanvarainen sanaselitys

Elias Lönnrot taltioi Kesälahdella vuonna 1828 Juhana Kainulaisen osaaman loitsu-kokonaisuuden (SKVR VII₄ 1758), johon sisältyvät seuraavat rivit:

*Mist' on pulmat puuttununa,
taikia tapahtuna,
onko siitä seipäähätä,
jos on korppi koinettuna,
musta lintu mulkuttuna,
vain on vanhoista sioista,
vain on vattu#10 raunioista#11?
Jos oot, kalma#12 kalmistosta*

SKVR-korpuksessa ristikkomerkillä varustettu numero 10 viittaa Lönnrotin käsikirjoituksessa olevien sanojen "vattu raunioista" yläpuolelle tehtyyn merkintään, jossa lukee "pyhitetyt paikat". Numero 11 merkitsee raunio-sanan ruotsinnosta (rös), numero 12 puolestaan sanojen "vattu raunioista" alapuolelle kirjoitettua lisäystä "eli Lylypaikaksi" (SKS KRA, Lönnrotiana 17 h-i: 195.1828). Nämä lisäykset ovat Lönnrotin kynästä. Sanalla lyly on tarkoitettu muun muassa puunrungon kovaa pohjoispuolta ja siitä tehtyä suksea (merkityksistä ks. esim. Uotila 1945: 194–196), mutta paikka-sanan yhteydessä se merkitsee Lönnrotin (1874: 997) sanakirjan mukaan *heligt ställe i skogen under hedendomen, offerplats, begravningsplats* (vattu- l. vastaraunio, pyhä, käymätön, peljätty, kammottava paikka vanhain uskossa). Lisäksi hänen vatturauniolle antama selityksensä on: *gammalt stenröse bevuxet med hallonris, gammal ruin, heligt ställe i forntidens vidskepelse* (lylypaikka) (Lönnrot 1880: 915; vrt. Eurén 1860: 463–465). Sanakirjan lisävihko (Kallio 1886: 94) tuntee lisäksi sanan lyly-joki, joka merkitsee uhrijokea. Lyly-sana rinnastuu tässä merkityksessä sanaan lylyli, joka selittyy lisävihossa *offer, offrande* (uhri, uhraus); *kalastaa lyylillä; jaga, söka skatter i hemlighet* (Kallio 1886: 95).² Lylyli merkitsee Lönnrotin (1874: 999) mukaan *fart, själsdrift*, lyylittää taas *anställa offer, offra, bära fram offer*. Lylypaikka-sanan selityksen osalta hän

toteaa vain *heligt ställe i skogen* ja viittaa lyly-paikalle antamaansa merkitykseen (Lönnrot 1874: 999).

Vattu- ja vastarauniot näyttäivät siis Lönnrotin käsityksen mukaan olleen sekä uhri- että hautapaikkoja. Hän ei sen sijaan mainitse sanallakaan sitä, että nämä rauniot olisivat toimineet kalmaisten esineiden polttosijoina. Miten hän on tähän käsitykseensä päätenyt? Lönnrot on lylypaikka-sanan selityksissään mukaillut ilmeisesti Christfrid Gananderia ja Gustaf Renvallia (Setälä 1928: 56, 58), mutta liittänyt mukaan uutena merkityksenä vattu- eli vastaraunion uskomuksellisine sisältöineen.³ Sana lyly rinnastuu lylyli-sanaan, jonka yleismerkitys hahmottuu Asko Viikunan (1957: 379) mukaan lepyttämiseksi, palvomiseksi, taikomiseksi. Lyly- eli lylypaikkoja (sanoja on käytetty synonyymeina, ks. Eurén 1860: 212) ovat kansanperinteen perusteella olleet muun muassa Karjalan kalmistot ja uhripuut (jälkimmäisten yhtenä nimivarianttina on lyylityspuu). Koska sekä kalmistoihin että lyylityspuiden alle on kannettu uhreja, selittyy Gananderin, Renvallin ja Lönnrotin käsitys ensin mainituista lylypaikkoina luontevasti tällä kansanperinteestä otetulla sisällöllä. Lönnrot ei suoraan selitä vatturaunioita hautapaikoiksi (Lönnrot 1880: 915 *vatturaunio*), vaan rinnastus syntyy vasta lylypaikan (Lönnrot 1874: 997 *lylypaikka, -paikan*) merkityksen myötä. Lisäksi E. N. Setälä (1928: 56) arvelee Lönnrotin lylypaikka-selityksen vattu- ja vastarauniolisäystä jonkun kansanmiehen antamaksi, mikä pitänee paikkansa. Lönnrot olisi siten saanut käsityksen vattu- ja vastaraunioiden uskomuksellisesta luonteesta ja yhdistänyt sen *lylypaikkaan*, jonka merkitys oli siis alkujaan johdettu historiallisen ajan kansantavoista (ja joiden oletettiin päteneen myös esihistoriallisena aikana). Vattu- ja vastaraunioita ei tämän perusteella siis ole syytä ajatella kalmistoiksi, ei ainakaan esihistoriallisen ajan hautapaikoiksi. Kyse voi olla korkeintaan historialliselta ajalta tunnetusta tavasta peittää epätoivotulla tavalla henkensä menettäneiden kuolinpaikkoja ja hautasijoja kivillä. Edellä avatun vattu-

ja vastaraunioita koskevan käsitesisältösolmun on aiheuttanut Lönnrotin tulkinanvarainen käytäntö yhdistää erilaisia kansanuskon pyhiä paikkoja – kalmistoja, uhripaikkoja ja taikuuden sijoja – saman nimikkeen, lylypaikan, alle.

Tästä sanaseulonasta jää käteen myös se havainto, että lyyli-sanalla on ollut erilaisia merkityksiä, joten se määrittää paikkaa kuvaavien yhdyssanojen alkuosana moniselitteisiäkin uskomuksellisia kohteita. Taikomisen – parannustaikuuden, josta myöhemmin enemmän – lisäksi vattu- ja vastaraunioihin on voinut liittyä myös uhraaminen, mutta tämä tulkintamalli perustuu kiertotien kautta saavutetun hautapaikka-merkityksen tavoin Lönnrotin antamaan lylypaikka-sanan selitykseen sekä niihin vaihtoehtoisiin merkityksiin, joita lyyli-sana sisältää (ks. Vilkuna A 1957). Lyylihän voi viitata myös vain taikuuteen tai sen avulla saatuun onneen, menestykseen, lykkyyn. Ja, mikäli Lönnrot kuitenkin tarkoitti tietävänsä vatturaunioita käytetyn uhripaikkoina, on kyse saattanut olla epätoivotulla tavalla henkensä menettäneiden kuolin- tai hautapaikoille uhratuista kivistä tai parannustaikoja tehtäessä annetuista uhreista – palaan jälkimmäiseen näkökulmaan vielä myöhemmin. Toisaalta on otettava myös huomioon, että joissakin vattu- ja vastarauniorunoissa todella mainitaan tiettyjä uhripaikkoja vaivojen alkuperää tiedusteleavassa osiossa. Niinpä erityisesti vatturauniolla on periaatteessa voitu joskus tarkoittaa nimenomaan uhripaikkaa, kivi-rauniota, johon uhreja tuotiin.⁴ Kyseessä eivät näissä tapauksissa olisi röykkiöt, joilla poltettiin kalman saastuttamia esineitä.

Vatturaunio-appellatiivin sisältö ja syntyperä

Vatturaunio-nimityksen sisältö selittynee vadelmapensailla, joita raunioilla luontaisesti kasvaa (Vilkuna K 1965: 88–90) ja joita on joissakin tapauksissa myös hyödynnetty (esim. Paulaharju 1981: 152–153).⁵ Kustaa Vilkuna (1965: 90) huomauttaa, että vaikka vatturaunio-sanalla olisikin ollut alku-

perältään uskomuksellinen merkitys, on kyseessä joka tapauksessa vanha, ainakin keskiaikaan asti ulottuva savolainen nimitys tietyntylaisille röykkiöille. Käsityksen peruste ovat Keski-Skandinaviasta metsäsuomalaisten parista taltioidut, Suomen vatturauniorunoja vastaavat loitsut (esim. SKVR VII₅ Metsäs. 282). Ne kyllä palautunevat ainakin uuden ajan alkuun (vrt. myös esim. Salminen 1946: 121), koska itäsuomalaisten laaja muutto kyseiselle alueelle ajoittuu vuosien 1580–1650 väliseen ajanjaksoon (Lähtenmäki 2002: 9), mutta vanhempaan aikaan niitä ei voi suoraan viedä.

Mahdollisesti varhaisemman perinteen säilymiselle olisi Savo toki tarjonnut hyvän kasvualustan. Vuosien 1670 ja 1678 piispantarkastusten pöytäkirjojen mukaan Kuopiossa oli (yhä) miehiä, jotka eivät olleet koskaan käyneet kirkossa, eikä kristillinen oppi ollut maistunut kaikille yli 150 vuotta aiemminkaan. Savo olikin keskiajalla kirkollisen kulttuurin periferiaa (Salminen 1915: 102; Pirinen 1982: 535–538), jonka seurakunnalliset hankaluudet selviävät muun muassa Turun piispa Lauri Suurpään vuoden 1505 kirjoituksesta. Hän valittaa siinä laajoja kirkkopitäjiä asuttavien ihmisten käyvän kirkossa harvoin – jotkut kävivät parhaimmillaan kerran kolmessa tai neljässä vuodessa, jotkut eivät koskaan. Kirkon opit jäivät siten monella hyvin hämärälle tasolle (Ruuth 1947: 216, 222). Katolisella kirkolla ei ollut voimavaroja eikä myöhempää, uskonpuhdistusta seuranneen puhdasoppisuuden kiihkoa kansanuskomusten kitkemiseen (ks. esim. Siikala 2008: 112, 144). Tätä taustaa vasten on periaatteessa mahdollista, että vatturauniot voivat olla ainakin jossakin muodossaan ennen uuden ajan alkua syntyneitä kansanuskon konkreettisia ilmentymiä, mutta suoria todisteita tästä ei ole.

Vattu-sanasta hieman poikkeavien varianttien synnystä (näitä tunnetaan esim. yhdyssanoissa hattu-, vaski- ja vakkaraunio) olen samaa mieltä Kustaa Vilkun (1965: 90) kanssa: kyseessä ovat vattu-sanaa korvaavat väännökset alueilta, joissa vadelmaa ei kutsuta vatuksi tai jossa kyseinen

puolipensas ei edes kasva. Sama saattaa koskea myös vastarauniota, mutta kuten edempänä käy ilmi, vattu-sanankorvaaminen nimenomaan sanalla vasta olisi ollut hyvin luontevaa.

Raparaunio

Muutamissa parannusloitsuissa mainittava ”rapanen raunio” sisältää ehkä tietäjän käsityksen maailman rakenteesta eri kerroksineen (ks. Siikala 1999: 101), mutta raparaunio näyttäytyy kansanperinteessä myös konkreettisena ja kulttuurimaiseman ytimeen lokalisoituvana paikkana. Sen nimitys voidaan selittää saunan kiukaiden haurastuneilla eli kansanomaisesti sanoen rapakivillä (ks. esim. Häyhä 1983: 196), jotka ovat tarpeettomiksi käytyään löytäneet sijansa saunojen ulkopuolelta. Lisäksi saunojen kiukaisiin on paikoin käytetty ”kovia”, rapakiviksi kutsuttuja kiviä (Paulaharju 2003: 70). Kustaa Vilkuna (1965: 88–89) kirjoittaakin raparauniosta, että tällaiseen vanhan saunan lähetyvillä sijaitsevaan kasaan kannettiin tulen ja veden rapauttavat kivet. Sellaista kutsuttiin Rauman ympäristössä ”saunan raparaunioksi” ja Kontiolahdella tällä nimityksellä tarkoitettiin samaan tapaan rapautuneiden kiuaskivien ja tuhkan muodostamaa kasaa (Uusia tietoja... 1928). Vatturaunioiden ja raparaunioiden synty liittyi siten erilaisiin toimiin.

Vastaraunio

Vastaraunioilla sen sijaan tarkoitettiin ainakin osittain samoja kiviröykkiöitä kuin vatturaunioilla (Muhonen 2010) – näitä sanoja on myös käytetty synonyymeinä (Lönnrot 1880: 911; Uusia tietoja... 1928). Vastaraunioihin päätyivät ruumisarkkuja tehtäessä syntyneet lastut ja ruumiinpesuvastat (vrt. kalmaa huokuvien esineiden, myös kirstujen höyläyslastujen ja ruumiinpesuvastojen polttaminen vatturaunioilla). Mikäli kipu kiusasi tai vamma vaivasi, käytiin vastaraunioilla sitten tarvittaessa painele-massa näillä vastoilla taudin runtele-mia ruumiinosia (Uusia tietoja... 1928). Tämä ja

muut vastaavat käytännöt selittyvät sillä, että tautien ajateltiin olevan peräisin juuri kyseisestä rauniosta: kansanparannuksessa pidettiin tärkeänä, että sen välikappaleet otettiin oletetusta taudin lähteestä, että parannus tapahtui taudin aiheuttaneen haltian tai väen asuinpaikalla ja että parannuksen välikappaleet palautettiin taudin lähtösijalle (Manninen 1933: 238). Kyseessä on yksinkertaisen periaatteen sisältävä kansankäsitys: ”sieltä parannus, mistä tautikin”. Vastat pantiinkin parannusriitin päätyttyä alkuperäiselle paikalleen, aivan kuten tehtiin samassa tarkoituksessa käytetyille rapa- ja vatturaunioista otetuille kiville (Uusia tietoja... 1928; SKVR XII₂ 5582; ks. myös Allardt 1889: 129). Tällaiset röykkiöt tarjosivat riittispesialisteille muullakin tavoin resursseja tai ainakin varastopaikan, jota uteliaat eivät hevillä menneet penkomaan: Liperistä on taltioitu, että tietäjät säilyttivät vatturaunioissa taikavälineitään (Vilkuna K 1965: 92, alaviite 18). Nämäkin liittyivät ehkä parantamiseen, kuten tietäjien eräiden yleisimmin käyttämien välineiden laita usein oli.

Muut kivirauniot osana parannusmaagisia toimenpiteitä

Eksplisiittisten mainintojen puuttuessa on monesti vaikea osoittaa, että myös muut kuin vattu-, rapa- ja vastarauniot ovat kuuluneet parannusriittien ja -loitsujen piiriin. Toisaalta tauteja ja vaivoja manattiin myös ylipäättään kiviraunioihin, kuten Ikaalisten seudulla taltioiduista kiron sanoista ilmenee (MV:KTKKA 887: 5):

*Tunnen syntys' ja sukusi,
tiedän alkulähtehesi,
sinne mene, kustas tulit;
eli jos et sinne mene,
mene sitten kallioihin,
taikka kiviraunioihin.
Ei kalliot kipuja tunne,
Ei kivet vaivaa valita,
Niin kuin tämä ihmislapsi.*

Kiviraunioihin on karkotettu vastaavalla tavalla myös vilua (SKVR IX₄ 215). Tällaisissa tautien ja vaivojen manauksissa vastustajaolennolle ei jätetä valinnanvaraa, vaan sen on mentävä määrättyyn paikkaan (Piela 1989: 105; Viljakainen 2009: 185).⁶ On siten ymmärrettävää, että muitakin raunioita pidettiin pelottavina kivikasoina, joita terveet ihmiset karttoivat. Rajaröykkiöidenkin luona on paranneltu sairaita luultavasti edellä kuvattua vastaavalla tavalla kivillä painellen (Aarni 1935: 103), sillä – hakeakseni vastineen samasta aihepiiristä – käytäntö on soveltunut esimerkiksi yhtä lailla riihen kuin saunan kiuaskiviin (ks. MV:KTKKA 683: 303, 318–319, 327) ja kiipeiden ruumiinosien koskettaminen kivellä on ollut ylipäätään laajalti kansan käyttämä tapa.⁷

Parannusloitsut kertovat myös siitä, että raudan aiheuttamista haavoista vuotanut veri kuuluu raunioon, jonne kuppareidenkin tiedetään pois-laskettua verta kaataneen (Vilkuna K 1965: 89). Viimeksi mainittu ei ole uhraamista vaan osa parannusriittiä (vrt. Vilkunan käsitys), ja tätä kuvaa esimerkiksi Savitaipaleella taltioitu loitsu (SKVR VI₂ 7219):

*Kiven hoavat kiukualle,
Rauan hoavat rauniolle,
Puun hoavat puun rakoon!*

Kalman sijoja ja kiukaiden hautuumaita

Vattu-, vasta- ja kalmarauraunioista puhuttaessa on siis ainakin paikoin tarkoitettu samoja, vainajan kanssa kosketuksissa olleen materian vienti- ja polttopaikkoja. Nämä olivat pelloilla tai niiden laitamilla sijainneita raivausröykkiöitä, joilla vainajan vuodevaatteet ja sänkyoljet poltettiin ja jonne päätyivät myös ruumiinpesuvastat ja kirstujen höyläyslastut. Vattu- ja vastarauniot olivat siksi paikkoja, joista kalma saattoi tarttua varomattomaan ihmiseen. Tällöin hänet tuotiin uudestaan näille raunioille, joita tietäjät osasivat varmasti hyödyntää muutenkin sairauksien hoidossa.

Parannusriittiin kuului sopivalla esineellä, joko ruumiinpesuvastalla tai röykkiön kivellä painelua, ja tällöin on voitu myös lukea tilanteeseen soveltuva vattu- tai vastaraunioruno eli parannusloitsu. Rapauraunioiden luona on käyty samasta syystä – sairaita parantamassa –, sillä taudit pesivät vanhoissa kiuaskiviraunioissakin. Tämä johtuu siitä, että kiukaiden kivillä ja vastoilla paineltiin saunoessa kipeitä ruumiinjäseniä, joista tauti siirtyi kiukaaseen, ja myös loitsuja käytettiin kipujen kiuaskiviin saattamiseksi. Vastoihin ja kiukaiden kiviin joko siirretyt tai vahingossa siirtyneet taudit kulkeutuivat aikanaan sitten rapauraunioihin (ks. Muhonen 2010). Sauna oli siis tässäkin mielessä kansanparannukselliselta kannalta ambivalentti paikka (ks. esim. Hakamies 1983), ja sen loppuun kuluneiden kiuaskivien muodostamat kasat olivat sitä samaa kalmarauraunioiden tapaan. Ja kuten vainajien kuolinhetkeä todistaneelle kalmaiselle ainekselle, oli terveyttä uhkaaville kiuaskivillekin olemassa oma ”hautaröykkiönsä”.

Koska ainoastaan vattu- ja vastarauniot mainitaan loitsuissa mahdollisina tautien tartuntapaikkoina, olivat ne kansan mielessä luultavasti rapauraunioita pelättävämpiä. Tämä ei ole yllättävää, koska kalmaa on pidetty tarttumuksista vaarallisimpana (esim. MV:KTKKA 726: 15). Toisaalta on otettava huomioon, että vattu- ja vastaraunioiksi on joissakin loitsuissa voitu kutsua myös kiuaskivien kasaamisen tuloksena syntyneitä raunioita – loitsuissa mainituista kyseessä olevista appellatiiveistahan ei käy suoraan ilmi sitä, minkälaisia kohteita niillä on tarkoitettu. Toisin sanoen, meidän näkökulmastamme erityyppisiä kohteita on ehkä kutsuttu kansan kielellä samalla nimellä etenkin siksi, että vastat ovat ruumiiden pesemisen lisäksi liittyneet myös sairaiden kylvettämiseen. Ilmiöstä on joka tapauksessa olemassa käänteinen versio: kutsuttiinhan samantyyppisiä röykkiöitä ainakin vatturaunioiksi, vastaraunioiksi ja kalmarauraunioiksi.

Vattu-, rapa- ja vastarauniot suhteessa esihistoriallisiin röykkiöhautoihin, ns. rautakauden uhriröykkiöihin ja historiallisen ajan uhriröykkiöihin

Onko vattu-, rapa- ja vastaraunioilla siten traditiollinen yhteys esihistoriallisiin hautaröykkiöihin, ovatko ensin mainitut reliktejä röykkiöhautauksesta? Teen tätä tarkasteltaessa jaottelun, jossa käsitän sekä vattu- että vastarauniot vainajan kanssa kosketuksissa olleen materiaan polttopaikoiksi ja raparauniot vanhojen kiuaskivien kasoiksi. Toisena lähtökohtanani on se, että vattu- ja vastaraunioiden valinta polttopaikoiksi on voinut noudatella tämän tavan taltioimishetkellä jotakin vanhempaa ideaa. Myöhäsyntyisyyteen voisi kyllä viitata se, ettei Lönnrot tunne vatturaunioita polttopaikkoina, mutta tätä ei voi pitää riittävänä todisteena, koska kyseinen appellatiivi palautunee ainakin jossain merkityksessä viimeistään uuden ajan alkuun.

Lyhyesti, raparaunioiden röykkiöhautauksen jäänteiksi mieltämiselle ei ole ensin mainittujen saunankiukaista johdetavan alkuperän vuoksi perusteita. Mikäli taas kysytään, rakennettiinkö vattu- ja vastaraunioita edelleen kodeiksi vainajien hengille (ks. Vilkuna K 1965: 99), vaikka heidän ruumiinsa saatettiinkin polttamatta maan poveen, lieenee vastaus jälleen kieltävä. Ensinnäkään emme tiedä, käsitettiinkö röykkiöhauta vainajan hengen asuinsijaksi. Lisäksi tällainen yhteys edellyttäisi sitä, että osa vainajaperinteestä olisi jäänyt kiinteästi elämään raunioiden rakentamiseen liittyneenä sen jälkeen, kun kristillisen opin mukainen ruumishautaus sai jalansijaa maassamme. Onkin luultavampaa, että historiallisen ajan vattu- ja vastaraunioihin liittyvä, edellä kuvattu kalmaan ja siten vainajiin kytkeytyvä ulottuvuus on esihistoriallisten hautaröykkiöiden kannalta näennäinen yhdistävä tekijä. Tämä dimensio liittyy sen sijaan tapaan viedä vainajan kanssa kosketuksissa ollut aines muun muassa kiviraunioille, jotka oli näkyvällä tavalla erotettu ympäröivästä maastosta

tällaista vaarallista käyttöä varten (raivausröykkiöt). Ja koska kiviröykkiöitä ei välttämättä ainakaan myöhäisellä historiallisella ajalla olleet ainoita kalman saastuttaman materiaan tuhoamiseen soveltuvia paikkoja vaan yksiä monista, olisi nähdäkseni tarkoituksellista etsiä tavan lähtökohtaa juuri esihistoriallisen ajan raunioiden piiristä (vrt. Muhonen 2009b: 309). Arkeologeilla on taipumus ylittämättä kiviraunioita juuri haudoiksi (Okkonen 2003: 31) – tutkimushistoriallisen painolastin vuoksi –, ja vääristymä voi heijastua helposti myös historiallisen ajan kansatieteellisten ilmiöiden kehityslinjojen tutkimukseen.

En ota tässä yhteydessä kantaa siihen, mitä funktioita niin sanottuihin rautakauden uhriröykkiöihin on liittynyt. Asia vaatii oman laajemman selvityksensä. Mutta mitä tulee niiden oletettuun yhteyteen vattu-, rapa- ja vastaraunioiden kanssa, on silmiinpistävää, ettei ensin mainittujen röykkiöiden sisältämälle materiaalille koko sen kirjon huomioon ottaen löydy vastineita kansanuskon vattu-, rapa- ja vastaraunioista.⁸ Tapaperinne ei tietenkään ole staattista, mutta esihistoriallisen ajan ”erikoisraunion” yhdistäminen sisällöltään erilaiseen historiallisen ajan ”erikoisraunioon” tuntuu tällä hetkellä keinotekoiselta, näennäiseen yhtäläisyyteen perustuvalta analogialta.

Mutta mikäli ajatellaan historiallisen ajan uhriröykkiöitä, näyttää tilanne hieman erilaiselta. Edellä olen jo viitannut vatturaunioiden mahdollisesta yhteydestä tämän ajan uhriröykkiöihin. Historiallisen ajan uhriröykkiöt ovat monimuotoista perinnettä (ks. Muhonen 2009a) eikä olisi yllättävää, mikäli sekä vattu-, rapa- että vastaraunioihin liittyisi joissakin tapauksissa uhraamisen elementti. Näin voi ajatella erityisesti siksi, että uhreilla on ollut tärkeä sija kansanparannuksessa (Manninen 1933: 237–238) ja niitä on viety tautien oletettuihin lähtöpaikkoihin (ks. esim. Sirelius 1921: 553) sekä paikkoihin, joista otettiin jotakin parantamisessa käytettäväksi (ks. esim. Manninen 1917: 46–50). Vattu-, rapa- ja vastarauniot olivat juuri tällaisia paikkoja.

Kyse on kuitenkin loppujen lopuksi määrittelystä, siitä, millaista kivirauniota halutaan kutsua uhriröykkiöksi. Oma näkemykseni on se, ettei parannuksessa käytettyjä röykkiöitä ole syytä asettaa uhriröykkiö-kategoriaan. Mahdollinen uhraaminen kun olisi ollut täydentävä toiminnan muoto ensin mainittujen syntyttävän (kivien raivaaminen ja vanhojen kiuaskivien kasaaminen) ja parannusriittien kannalta: uhraaminen oli vain parannusriittien osa.

Vatturaunioiksi on toisaalta voitu kutsua myös muita kuin vain kalmaisten esineiden polttopaikkoja – on periaatteessa mahdollista, että Lönnrot viittaa juuri tällaisiin puhuessaan lylypaikoista. Voi olla, että myöhemmin taikuuden sijoina näytettyvillä, vatturaunioiksi kutsutuilla kivikasoilla tarkoitettiin vielä 1800-luvun alussa muunkinlaisia röykkiöitä. Myös historiallisen ajan uhriröykkiötä, joissa on kasvanut vadelmapensaita, olisi periaatteessa voitu kutsua vatturaunioksi.

Fyysinen paikka siihen liittyvine uskomuksineen ja synty- ja kehityshistorioineen sekä paikan appellatiivi ovatkin kaksi eri asiaa: vatturaunioiksi 1900-luvun alussa kutsutut röykkiöt ovat voineet kehittyä eri lähtökohdista kuin mahdolliset historiallisen ajan uhriröykkiöt, joita olisi kutsuttu samalla nimellä. Sama appellatiivi selittyisi sillä, ettei kansanuskossa ole ollut kenenkään strukturoidusti määrittelemiä luokkia tai nimityksiä eri ilmiöille. Siinä on ollut vain tapaperinne sitä ohjaavine uskomuksineen, ja samaa appellatiivia on hyvin voitu lainata koskemaan meidän näkökulmastamme eri kategoriaa (1. parannustaikeusröykkiö, 2. uhriröykkiö), mikäli niiden sisältö (tässä tapauksessa uskomuksellinen) on ollut riittävän lähellä toisiaan. Näin erityisesti siksi, että puheena olevaan appellatiiviin sisältyi kiviraunioihin yleisesti kuuluva ja silmiinpistävän kuvaileva reaalimaailman ominaisuus: raunioilla kasvoi vadelmapensaita.

Kun maailmat kohtaavat

Vattu- ja vastaraunioiden synty liittyi maan raivaamiseen ja peltojen muokkaami-

seen, raparaunioiden puolestaan kiukaiden käyttökelpoisina pitämiseen. Ne olivat nykyperspektiivistä katsoen tuskin muuta kuin osa kulttuurimaisemaa ja reaalimaailmaa, käytännöllisistä tarpeista syntyneitä tarpeettomien kivien röykkiöitä. Ne näkyivät kaivauksissa tuhkan ja palaneiden kivien sekaisina kasoina. Asia ei kuitenkaan ole näin suoraviivainen, sillä vattu-, vasta- ja raparaunioita käytettiin parannusriiteissä ja vattu- ja vastaraunioilla oli lisäksi yhteys kuolleen kanssa kosketuksissa olleen materiaalin oikeaoppiseen käsittelyyn. Näemme viimeksi mainitut käytötarkoitukset helposti epäpragmaattisina, rituaalisina, jolloin emme ymmärrä niiden luonnetta meille vieraan kulttuurin lähtökohdista. Parannusriitit ja kuoleman vaatimat varotoimet olivat mitä suurimmassa määrin *funktionaalisia* ja *käytännöllisiä*, ne perustuivat omassa kontekstissaan täysin luonnollisiin kausaalisuhteisiin, niiden nähtiin vaikuttavan kohteisiinsa konkreettisesti ja seuraten tiettyä rationaalisuutta, omia luonnonlakejaan. Tämä ei vain ollut meille tuttua mekaanisesti vaikuttavaa ja tieteelliseen maailmankuvaan perustuvaa käytännöllisyyttä. Syvempään semanttiseen puintiin ryhtymättä on selvää, että vattu-, rapa- ja vastaraunioissa yhdistyvät ne ulottuvuudet, joita olemme tottuneet kutsumaan rituaaliseksi ja sekulaariksi (vrt. Brück 1999; Herva & Ylimaunu 2009).

Muutkaan kivirauniot eivät välttämättä ole sitä miltä ensin näyttävät, sillä niihinkin on manattu tauteja ja vaivoja ja myös niiden luona on käyty parantamassa sairaita. Erityisesti rajaröykkiöt ovat parannuskäytäntöjen kannalta mielenkiintoisia, sillä on mahdollista, että juuri niiden luonne tilan rajaajina oli tässä suhteessa merkityksellinen. Rajaröykkiöt sijaitsivat kotipiirin ja kontrollissa olevan tilan reunoilla, jonka ulkopuolelta alkoi jonkun toisen hallinta-alue. Näin ollen oli luontevaa siirtää sairauksia tällaisiin raunioihin, oman elintilan marginaaliin. Kyseessä oleva ilmiö ei olisi toisestakaan näkökulmasta kummallinen: parannettavan kannalta saattoi olla yhdentekevää tai jopa toivottavaa, mikäli

sairaus tarttui sittemmin johonkuhun muuhun (vieraaseen). Albert Hämäläinen (1920: 100–101) kirjoittaakin tautien siirtokeinoista, että *Niinä paikallisuuksina, joiden kautta tämän siirtämisen helpoimmin ajatellaan tapahtuvan, ovat tie, tienristeys, raja, ovenripa j.n.e., siis sellaiset paikat, joiden kanssa mahdollisimman moni tuntematon ihminen joutuu yhteyteen.*

Mutta reunavyöhyke rajaröykkiöineen ei ollut ainoastaan konkreettinen, sillä parannuksessa käytettyjä kiviraunioita voi yleisesti luonnehtia liminaalisiksi paikoiksi, eri maailmojen rajapisteiksi. Ne olivat osa parannustapahtumaa, joka perustui kansanlääkinnälliseen riittiperinteeseen. Se puolestaan rakentui sattumanvaraisuuden sijaan tietyille pääperiaatteille, ja parannustapahtumaa määrittivätkin kansanuskon käsitykset tautien synnystä ja alkuperästä, taudinaiheuttajien luonteesta, olinpaikoista ja kontrolloimisesta. Ulla Piela (2006: 293) kuvaa parannusriitin kulkua seuraavasti:

”Parannusriitissä parantaja esitti alueen loitsuperinteeseen perustuvaan tulkintansa sairauden alkuperästä, sen aiheuttamista kivuista, suorittamistaan toimista sekä luonnosta hakemistaan parantavista aineksista. Riitissä, joka huipentui taudin karkottamiseen, maaginen todellisuuskäsitys parantajan mahdollisuuksista vaikuttaa yliluonnollisiin olentoihin yhdistyi kansanomaiseen uskonnollisuuteen.”

Kivirauniot kuuluivat samalla maailman rakennetta koskevaan käsitykseen, joka oli kansanomaisen tautiopin kannalta merkityksellinen. Asiaa voi hahmottaa vastamaailma-käsitteen avulla, jota Piela (2006) on käyttänyt kuvatessaan anomalian luontokäsityksen puitteissa aktuaalistuvia parannusriittejä ja niitä määrittäviä syitä ja mekanismeja. Vastamaailmalla tarkoitetaan eräänlaista reaali maailman luonnon laajentumaa, jonne sekä terveys että sairaus projisoitiin – sieltä parannus, mistä tautikin. Ihmisten rakentamissa kiviraunioissa kohtasivat siten oma maailmamme ja meidän näkökulmastamme katsottuna supranormaalien voimien hallitsema vastamaailma, ja röykkiöt toimivat näiden ulottuvuuksien välisinä rajapintoi-

na, joiden luona tietäjät kävivät palauttamassa niiden välisen tasapainon. Kivillä ja niistä koostuvilla viattoman näköisillä kiviraunioilla oli ”pragmaattinen”, ”rituaalinen” ja ”supranormaalis-kosmologinen” puolensa, mutta ne kaikki olivat näiden röykkiöiden piirissä eläneiden ihmisten maailmankuvan mukaan yhtä rationaalisia ja todellisia.

”Kipujen rauniot” ja luokittelu

Edellä on ollut mahdollista käsitellä vain osaa niistä kiviraunioihin ja kiviin liittyvistä uskomuksista ja taioista, jotka kuuluvat kansanparannuksen piiriin. Pelkästään tämän kapea-alaisen katsauksen pohjalta on kuitenkin ilmeistä, että niinkin ”yksinkertainen” arkeologinen kaivauslöytö kuin kivi tai niistä koostuva raunio sisältää samaan aikaan monia merkityksiä, jotka eivät osu yhteen aikamme logiikan ja siihen pohjautuvien määritelmien kanssa. Palatkaamme siis vielä lopuksi tämän artikkelin alussa esiin nostettuun ongelmaan, kiinteiden muinaisjäännösten luokitteluun. Kun monet (historiallisen ajan) raunioistamme kerran ovat näytelleet tärkeää osaa jo parannustoimienkin kannalta, miten paikkansa pitävää olisi hahmottaa ne vain ”sekulaareiksi” raivausröykkiöiksi tai kiuaskiviraunioiksi? Sama pätee myös uuninraunioihin, sillä parannusloitsuissahan tautien yhdeksi olinpaikaksi hahmottavat vanhat tulisijat; niidenkin luona on voitu käydä parantamassa tauteja ja siten uhraamassakin.⁹

Olen aiemmin kirjoittanut, että ehkä ongelmamme niin sanottujen rautakauden uhriröykkiöiden tapauksessa piilee halusamme erottaa selviä sakraali-sekulaari-akselille sijoitettavissa olevia luokkia silloin, kun sellaiset kategoriat eivät ole sovellettavissa menneisyyteen (Muhonen 2009b: 308). Tämä pitää paikkansa ainakin pellonraivauksen tuloksena syntyneiden vattu- ja vastaraunioiden, mutta myös raparaunioiden sekä maatuneiden rakennusten uunien suhteen. Sekä peltoröykkiöitä että tulisijojen raunioitahan on arkeologiassa yleisesti pidetty ”maallisina” muinaisjään-

nöksinä, uhripaikkana röykkiö hahmotet-
tasiin puolestaan helposti ”rituaaliseksi”.
Tällainen joko-tai -näkemys vaikuttaa kan-
sanuskon olemuksen kannalta soveltumat-
tomalta.

Kyse on myös luokittelunimikkeestä,
siitä, näemmekö kohteen kulttuurihis-
toriallisen käytön koko potentiaalisessa
laajuudessaan vai painotammeko oman
aikamme näkökulmaa, jonkin rakenteen
”utilitaristis-funktionaalista” syntyperää.
Yksinkertainen luokittelunimike ei voi kos-
kaan kuvata tiettyä ilmiötä kokonaisuudes-
saan, mutta sen määritelmään voidaan
sisällyttää myös entisajan näkökulmat eli
ne, jotka tässä tapauksessa värjivät yk-
sinkertaiset harmaat kivirauniot ihmisten
mielissä käyttötarkoituksiltaan kirjaviksi
kohteiksi. Tai ainakin olisi tarpeen painot-
taa, että käyttämämme luokittelu vastaa
meidän, ei välttämättä ennen meitä elänei-
den ihmisten tapaa hahmottaa maailmaa.
Kun siis esitämme kysymyksen kiviraunion
funktioista yksikössä, sisällyttämme siihen jo
rajoittavan perusoletuksen, joka tekee tutki-
muskohdettamme menneessä ajassa kuvaa-
van vastauksen monessa tapauksessa mah-
dottomaksi.

*Kiitokset Sirkku Pihlmanille ja Ulla Pielalle ar-
tikkelia koskevista kommentteista ja Sonja Hu-
kantaipaleelle ja Juha Nirkolle aineistoavusta.*

*Timo Muhonen: Helande magi i stenrösenas
historia*

*Traditionellt klassificeras stenrösen arkeologiskt
enligt om de uppstått som följd av en pragmatisk
handling eller genom en ritual. Inom traditionell
folktrö finns det inte belägg för den här uppdel-
ningen. Där förekommer dessa två funktioner
parallellt i samma röse. Rösena fungerade som
gränsytor där den värld, som kontrollerades av
människor, mötte den värld där övernaturliga
krafter härskade. Exempel utgör olika röjnings-
rösen och rösen av begagnade bastustenar, som
förekommer i finsk folktro under benämning-
arna vatturaunio, raparaunio eller vastaraunio.
Dessa hade en betydelse för den helande folkmagin,
eftersom de ansågs vara i beröring med döden, kal-*

*ma, och med sjukdomar, vars krafter hade samlats
i röset eftersom man brände de avlidnas kläder på
rösena och botade sjukdomar i bastun. Tradition-
ens ursprung har inte retts ut med säkerhet, men
de har knappast en klar koppling till förhistoriska
gravrösen eller s.k. offerrösen från järnåldern.*

Bibliografia

Käytetyt lyhenteet

MV:K	Museovirasto, keruuarkisto
MV:KTKKA	Museovirasto, kansatieteen käsikirjoitusarkisto
SKS KRA	Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, kansanrunousarkisto
SKST	Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia
SKVR	Suomen Kansan Vanhat Runot
SKMT	Suomen Kansan Muinaisia Taikoja
SMYA	Suomen Muinaismuistoyhdis- tyksen Aikakauskirja
SUST	Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia

Arkistolähteet

- MV:K 17: 77. Peljättäviä paikkoja 1970.
MV:KTKKA 555. Sirelius, U. T. 1947. *Syn-
tymään, lapsuuteen ja kuolemaan liittyvät
tavat ja uskomukset Suistamossa.*
MV:KTKKA 564. Reponen, Astrid 1926.
*Elämänkulkuun ja juhliin liittyviä muis-
tiinpanoja Keski-Suomesta.*
MV:KTKKA 592. Hankala, Helena 1939.
*Vanhoja naimiseen, lapsen syntymään sekä
kuolemaan liittyviä tapoja ja uskomuksia
Kuhmoisissa.*
MV:KTKKA 618. Similä, Sirkka 1934. *Asik-
kalan vanhoista naimatavoista sekä syn-
tymiseen, kastamiseen ja kuolemaan liitty-
neistä menoista ja uskomuksista.*
MV:KTKKA 619. Similä, Sirkka 1936.
*Somerniemen vanhoista naimatavoista sekä
kuolemaan, lapsen syntymiseen, kastami-
seen ja ensimmäisiin elinvuosiin liittyvistä
menoista ja uskomuksista.*
MV:KTKKA 627. Mikkonen, Adam 1916–
1917. *Kuolemaan liittyvät tavat ja usko-
mukset Kajaanin mlk:ssa.*
MV:KTKKA 630. Saarikoski, Tarja 1956.

- Vainajan viimeinen matka kotipirtistä kal-
miston portille. Suomalais-ugrilaisen
kansatieteen seminaarissa 14.2.1956
pidetty esitelmä.
MV:KTKKA 631. Salava, Anna-Kaarina
1931. *Kuolemaan ja hautajaisiin liittyvistä
uskomuksista Ikaalisissa.*
MV:KTKKA 683. Kaukamaa, L. I. 1930. 768
numeroa vanhaa ja uutta laulurunoutta,
loitsuja, taikoja, uskomuksia ja arvoituksia
Karvialta.
MV:KTKKA 726. Kotikoski, J. W. 1917. *Kan-
sanomaisia parannus- ja lääkitystapoja.*
MV:KTKKA 732. Mikkonen, Adam 1917.
Kansanomaiset parannus- ja lääkitystavat.
MV:KTKKA 887. Enne, Taavi 1914. *Kuvauk-
sia kansantietouden ja elinkeinoelämän
alalta Suur-Ikaalisissa 1800-luvun puo-
livoälissä.*
MV:KTKKA 901. Laitinen, Henrik 1866.
Savon ja Karjalan talonpoikaistapoja.
MV:KTKKA 902. Laitinen, Henrik 1877.
*Vuotuisjuhlista, taioista ja uskomuksista
Savossa ja Karjalassa.*
SKS KRA, Lönnrotiana 17 h-i: 195.1828.

Elektroniset lähteet

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. SKVR-
korpuksen *www-haku*. [Http://dbgw.
finlit.fi/skvr/](http://dbgw.finlit.fi/skvr/). (Luettu 15.6.2009-
18.8.2010.)

Kirjallisuus

- Aarni, A. 1935. Vanajan uhri- ja tarunomai-
sista kivistä. *Kotiseutu* 1935: 101–104.
Ahlqvist, A. 1861. Kirjallisuutta. Suoma-
lais-Ruotsalainen Sanakirja, kirjoittanut
G.E. Eurén. *Mehiläinen* 2/1861: 25–29.
Allardt, A. 1889. *Nyländska folkseder och
bruk, vidskepelse m. m. Nyland. Samlin-
gar utgifna af Nyländska afdelningen*
4. Helsingfors.
Bradley, R. 2005. *Ritual and Domestic Life in
Prehistoric Europe*. London and New
York.
Brück, J. 1999. Ritual and Rationality: Some
Problems of Interpretation in European
Archaeology. *European Journal of Archaeo-
logy* 2(3): 313–344.

- Eurén, G.E. 1860. *Suomalais-ruotsalainen
sanakirja*. Hämeenlinnassa.
Europaeus (Äyräpää), A. 1910. Aarreta-
rinoita Keski-Pohjanmaalla. *Kotiseutu*
1910: 6–9.
Ganander, C. [1789] 1984. *Mythologia Fen-
nica*. 4. painos. Helsinki.
Hakamies, P. 1983. Sauna ja kansanomai-
nen terveydenhoito. *Kansa parantaa*:
275–280. Kalevalaseuran vuosikirja 63.
Helsinki.
Harva, U. 1933. Suomalaisten
muinaisuskonto. *Suomen kulttuurihisto-
ria I: heimoyhteiskunnan ja katolisen kult-
tuurin aika: 188–227*. Jyväskylä.
Harva, U. 1935. *Varsinais-Suomen historia III,
1: Varsinais-Suomen henkistä kansankult-
tuuria*. Porvoo.
Herva, V.-P. & Nurmi, R. 2009. Beyond
Consumption: Functionality, Artifact
Biography, and Early Modernity in
a European Periphery. *International
Journal of Historical Archaeology* 13(2):
158–182.
Herva, V.-P. & Ylimaunu, T. 2009. Folk be-
liefs, special deposits, and engagement
with the environment in early modern
northern Finland. *Journal of Anthropol-
ogical Archaeology* 28(2): 234–243.
Hertzberg, R. 1889. *Vidskepelsen i Finland på
1600 talet*. Helsingfors.
Hjelt, A. 1882. Suomen hautarauniot, nii-
den löytöala, muoto ja sisältö. *Suomi*
1882: 370–401.
Holmberg (Harva), U. 1923. Metsän peitos-
sa. *Kalevalaseuran vuosikirja* 3: 16–60.
Häkkinen, K. 2005. *Nykysuomen etymolo-
ginen sanakirja*. 3. painos. Helsinki.
Hämäläinen, A. 1920. Ihmisruumiin subs-
tanssi suomalais-ugrilaisten kansojen tai-
kuudessa. *Taikapsykologinen tutkimus*.
SUST XLVII. Helsinki.
Häyhä, J. 1983. *Kuvaelmia itäsuomalaisten
vanhoista tavoista. Perhe ja kylä: maahan-
paniaiset, kylänluvut, naimistavat. Kan-
sanelämän kuvauksia* 21. Helsinki.
Itkonen, E., Joki, A.J. & Peltola, R. 1975.
Suomen kielen etymologinen sanakirja V.
Lexica Societatis Fenno-Ugricae XII,
5; Tutkimuslaitos "Suomen suvun"

- julkaisuja III. Helsinki.
- Jauhiainen, M. 1994. Aarretarinat. *Suomen perinneatlas. Suomen kansankulttuurin kartasto* 2: 184–187. SKST 587. Helsinki.
- Kalima, J. 1913. Suomen hiimosti. *Virittäjä* 1913: 94–95.
- Kallio, A.H. (toim.) 1886. *Lisävihko Elias Lönnrotin suomalais-ruotsalaiseen sanakirjaan*. SKST 50: lisävihko. Helsinki.
- Keskitalo, O. 1964. *Hausjärven historia*. Hämeenlinna.
- Koukkunen, K. 2004. Kaikki sen tietävät – G. E. Eurénin Suomalais-Ruotsalaisen Sanakirjan (1860) synnyttämä polemiikki. *Sananjalka. Suomen kielen seuran vuosikirja* 46: 106–124.
- Könönen, T. 1891. *Pälkijärven pitäjäs*. Aarni. Kuopion isänmaallisen seuran toimituksia III. Kuopio.
- [Laitinen, H.] 1878. Taikatapoja Savossa ja Karjalassa. *Uusi Suometar* 135/1878, lisälehti.
- Lähteenmäki, E. 2002. *Ruotsin suomalais-metsien synty. Savolainen liikkuvuus vanhemmalla Vaasa-kaudella*. Bibliotheca historica 77. Helsinki.
- Lönnrot, E. (toim.) 1874. *Suomalais-ruotsalainen sanakirja*. Edellinen osa: A–M. SKST 50:I. Helsinki.
- Lönnrot, E. (toim.) 1880. *Suomalais-ruotsalainen sanakirja*. Jälkimmäinen osa: N–Ö. SKST 50:II. Helsinki.
- Manninen, I. 1917. Kulta, hopea ja vas-ki suomalaisissa taioissa. *Kotiseutu* 4–7/1917: 40–54.
- Manninen, I. 1933. Kansanomaisesta tautiopista ja taikaparannuksista. *Suomen kulttuurihistoria I: heimoyhteiskunnan ja katolisen kulttuurin aika*: 228–244. Jyväskylä.
- Mansikka, V.J. 1914. *Vertauskuvat taikuudesta*. SUST XXXV, 8. Helsinki.
- Muhonen, T. 2009a. Rahoja raunioissa, keitoksia kiviröykkiöissä – Uhriröykkiöt historiallisen ja esihistoriallisen ajan ilmiöinä. *Muinaistutkija* 3/2009: 25–45.
- Muhonen, T. 2009b. Something Old, Something New: Excursions into Finnish Sacrificial Cairns. *Temenos Nordic Journal of Comparative Religion* 44(2): 293–346.
- Muhonen, T. 2010. Kiviröykkiöt parannusperinteen näkökulmasta. *Kalevalamittaisen runon tulkintoja*. Kalevalaseuran vuosikirja 89. Helsinki. (painossa)
- Murman, J.W. 1855. Några upplysningar om Finnarnes forna vidskepliga bruk och trollkonster. *Suomi* 1854: 285–310.
- Okkonen, J. 2003. *Jättiläisen hautoja ja hirveitä kiviröykkiöitä – Pohjanmaan muinaisten kivirakennelmien arkeologiaa*. Acta Universitatis Ouluensis. Series B, Humaniora 52. Oulu.
- Palmén, H. 1937. Taudeista ja niiden parantamisesta. *Savotar* III: 227–244. Helsinki.
- Paulaharju, S. 1914. *Kuvauksia Hailuodosta*. Kansanvalistusseuran Toimituksia 167. Helsinki.
- Paulaharju, S. 1922. *Kainuun mailta. Kansantietoutta Kajaanin kumulta*. Helsinki.
- Paulaharju, S. 1924. *Syntymä, lapsuus ja kuolema. Vienan Karjalan tapoja ja uskomuksia*. Kalevalaseuran julkaisuja 2. Porvoo.
- Paulaharju, S. 1939. *Sompio. Luiron korpien vanhaa elämää*. Porvoo.
- Paulaharju, S. 1981. *Suomenselan vieriltä*. 2. painos. Porvoo; Hki; Juva.
- Paulaharju, S. 2003. *Karjalaista rakennustaitoa. Kuvaus Pohjois- ja Itä-Karjalan rakennuksista*. 2. painos. SKST 935. Helsinki.
- Pelkonen, A. 1902. *Entis-ajan muistoja Rantasalmen kihlakunnasta*. SMYA XXII. Helsinki.
- Perttu, P. 1978. *Väinämöisen venehen jälki*. Petroskoi.
- Piela, U. 1989. Loitsut 1800-luvun Pohjois-Karjalassa. *Runon ja rajan teillä*: 82–107. Kalevalaseuran vuosikirja 68. Helsinki.
- Piela, U. 2006. Luonto ja muuttuvat maailmat kansanlääkinnässä. *Modernisaatio ja kansan kokemus Suomessa 1860–1960*: 277–331. SKST 1101. Helsinki.
- Pirinen, K. 1982. *Savon historia II:1: Rajamaakunta asutusliikkeen aikakautena 1534–1617*. [Kuopio.]
- R[ahkone]n, A. 1876. Muistelmia matkalta Itä-Karjalassa. VI. Kreikan-uskoisten Suomalaisten hautajaismenot. *Suomen Kuvalehti* 78/1876: 68–71.

- Rantanen, U. 1963. Saarijärven kansanomaista parannustaitoa. *Saarijärven kirja*: 371–382. JKKY:n kotiseutusarja 1. Piek-sämäki.
- Rikkinen, V. 1933. Säkkijärven kansanomaista rakennuskulttuuria. *Kalevalaseuran vuosikirja* 13: 106–140. Helsinki.
- Ruuth, M. 1947. Kirkolliset olot keskiaikana. *Savon historia I: Esihistoria ja keskiaika*: 201–223. Kuopio.
- Rytönen, A. 1931. *Savupirttien kansaa*. Porvoo.
- Rytönen, A. 1935. *Tuulastulilta ja karhumailta*. Porvoo.
- Salminen, V. 1915. Taikuutta ja mytologisia tietoja kirkollisissa tarkastuspöytäkirjoissa I. *Virittäjä* 1915: 101–104.
- Salminen, V. 1946. *Vallattomilta vaellusvuosilta*. Helsinki.
- Salmio, L. 1976. Kuolinhetken toimet Länsi-Suomessa. *Kotiseutu* 1–2/1976: 24–32.
- Saloheimo, V. 2000. *Savon historia II:2: Savo suurvallan valjaissa 1617–1721*. 2. painos. [Mikkeli.]
- Sarajas, A. 1956. *Suomen kansanrunouden tuntemus 1500–1700-lukujen kirjallisuudessa*. Porvoo.
- Sarmela, M. 1970. Uhrikivet ja uhripuut. *Kotiseutu* 5–6/1970: 147–154.
- Sarmela, M. 1994. *Suomen perinneatlas. Suomen kansankulttuurin kartasto 2*. SKST 587. Helsinki.
- Setälä, E.N. 1928. *Sana- ja asiatiedusteluja vanhojen uskomusten alalta I. Sanastonkerääjän apuneuvoja* 1. Helsinki.
- Siikala, A.-L. 1983. Miina Huovinen. Vienankarjalainen verbaaliekstaatikko. *Parantamisen taitajat*: 54–82. Helsinki.
- Siikala, A.-L. 1989. Myyttinen ajattelu ja loitsujen variaatio. *Runon ja rajan teillä*: 65–81. Kalevalaseuran vuosikirja 68. Helsinki.
- Siikala, A.-L. 1999. *Suomalainen šamanismi. Mielikuvien historiaa*. 3. painos. SKST 565. Helsinki.
- Siikala, A.-L. 2008. Myytit, riitit ja tietäjän toimet. *Savo ja sen kansa*: 110–186. SKST 1192; *Savon historia VII*. Helsinki.
- Sirelius, U.T. 1921. *Suomen kansanomaista kulttuuria. Esineellisen kansatieteen tuloksia II*. Helsinki.
- SKMT IV₁ (toim. A.V. Rantasalo) 1933. *Karjajataikoja*. SKST 76. Tampere.
- SKMT IV₂ (toim. A.V. Rantasalo) 1933. *Karjajataikoja*. SKST 76. Tampere.
- SKMT IV₃ (toim. A.V. Rantasalo) 1934. *Karjajataikoja*. SKST 76. Tampere.
- Tallgren, A.M. 1918. *Suomen esihistorialliset ja ajaltaan epämääräiset kiinteät muinaisjäännökset*. Helsinki.
- Tanner, V. 1915. Karjalaisten hautaus- ja vainajanpalvelustapoja. *Kotiseutu* 3/1915: 49–52.
- Uino, P. 1997. *Ancient Karelia. Archaeological Studies. Muinais-Karjala. Arkeologisia tutkimuksia*. SMYA 104. Helsinki.
- Uotila, T.E. 1945. Sanahistoriallisia lisiä. *Virittäjä* 1945: 194–198.
- Uusia tietoja vastaraunioista, vatturaunioista, raparaunioista 1928. *Sanastaja* 6/1928: 28.
- Viljakainen, M. 2009. Minnekäs mie siun manoan? Taudin puhuttelut parannusloitsuissa. *Korkeempi kaiku. Sanan magiaa ja puheen poetiikkaa*: 174–191. Kalevalaseuran vuosikirja 88. Helsinki.
- Vilkuna, A. 1957. *Lyyli johdannaisineen*. *Virittäjä* 1957: 378–385.
- Vilkuna, K. 1965. Kiviraunion historia. *Kotiseutu* 5/1965: 88–99.
- Vuorela, T. 1979. *Kansanperinteen sanakirja*. Porvoo; Hki; Juva.
- Wallin (Voionmaa), V. 1895. Pyhä risti ja sen palvelus. *Kyläkirjaston kuvalehti*, B-sarja, 11/1895: 84–87.
- Waronen, M. 1898. *Vainajainpalvelus muinaisilla suomalaisilla*. SKST 87. Helsinki.
- FM Timo Muhonen tekee Suomen rautakautisia uhriröykkiöitä käsittelevää väitöstutkimusta Turun yliopistossa.
Arkeologia,
20014 Turun yliopisto
tiilmu@utu.fi

Loppuviitteet

¹ Eli-sanana merkitystä ei voi lukea suoraan tästä runoaihelmasta, sillä siinä ei mainita muita kohteita vatturaunioiden ja murhapaikkojen lisäksi. Eli-sanana nykyinen käyttö samamerkityksisyyttä ilmaisevana konjunktiona on kuitenkin alkuperältään nuori: kyseisellä sanalla on Mikael Agricolaasta lähtien ollut vanhassa kirjakielessä hyvin yleinen tai-merkitys, mutta myös lukuisia muita merkityksiä (kuten *vai*; *sekä*, *ja*) (Häkkinen 2005: 113, 1255). Vatturauniorunoissa käytetty eli-sana on niissä lueteltujen paikkojen eriävyyden perusteella ilmaissut yleisesti ottaen nimenomaan vaihtoehtoisuutta, ja sanaa onkin ennen käytetty kansanomaisesti merkityksessä *tai*.

² Vrt. Lönnrotin (1874: 999) selitystä lyylityspaikalle (*ställe för nedgräfd skatt*). Tämä merkitys on ymmärrettävissä toisaalta siten, että kansankäsityksen mukaan maahan kaivettu aarre oli tietyissä tapauksissa nostettavissa ylös vain uhraamalla jotakin kyseisellä paikalla (esim. Harva 1935: 124–125; Jauhainen 1994: 184–185) ja toisaalta siten, että sana uhrata on tarkoittanut paikoin myös (rahojen maahan) kätkemistä ja uhri myös yleisemmin kätkettyä aarretta, tehtävää tai ehtoa, jonka täyttämisen jälkeen aarre on saatavissa (Itkonen *et al.* 1975: 1517). On myös mahdollista, että Lönnrot on ymmärtänyt lyylityspaikan vaihtoehtoisella – joskin luultavasti epätodennäköisemmällä – tavalla. Tällöin hän olisi viitannut esihistoriallisiin tai myöhempiin esineiden uhripaikkoihin, jotka silloin tällöin paljastuessaan synnyttivät tarinoita maahan tai veteen kätkeyistä kalleuksista (vrt. Europaeus 1910).

³ Suora lähtökohta löytyy tosin jo aiemmin julkaistusta G. E. Eurénin sanakirjasta (Eurén 1860: 213): Eurén on hyvinkin voinut seuralla Gananderia ja Renvallia, mutta jo hän siis liitti lyylipaikkaan uutena merkityksenä vattu- eli vastaraunion uskomuksellisine sisältöineen. Eurén ei kuitenkaan ole tämän lisäyksen

isä, vaan sen takana on itse Lönnrot, joka antoi laajat itse keräämänsä sanakokoelmat Eurénin käyttöön (ks. esim. Koukkunen 2004). Väitetään jopa, ettei Eurén ollut tietävästi koskaan käynyt Hämeenlinnan pohjois- tai itäpuolella (Ahlqvist 1861: 26) eli paikoissa, josta tässä käsitelty murre-sanat ovat lähinnä peräisin. Joka tapauksessa, mikäli Lönnrotin käsikirjoitukseensa tekemä merkintä on kirjoitettu samaan aikaan kuin sen loitsusanat, tunsin hän viimeistään vuonna 1828 vatturaunioiden ja lylypaikkojen välisen yhteyden ja myöhemmin omassa sanakirjassaan siten toisti aiemman käsityksensä.

⁴ Muutamassa vatturauniorunossa (SKVR VII₄ 1605; VII₄ 1615) mainitaan appellatiiviristinkanto tautien ja vaivojen yhtenä mahdollisena syntysijana (ks. myös MV:KTKKA 901: 51). Tämä on kiinnostavaa, sillä ristinkanta ja ristinkanto tunnetaan eri lähteistä ennen muuta uhripaikkoina; näissä ilmenee kristinopin vaikutus yhdistyneenä kansanuskoon. Anna-Leena Siikalan (2008: 145) mukaan nimitys *ristincanda* viittaa ilmeisesti kansanuskoon kuuluneen kulttipaikan kristillistettyyn muotoon – uhripaikkoja muunnettiin ristein vastaamaan uuden uskonnon sisältöä. ”Risti kannolla”, kirjoittaa Christfrid Ganander (1984: 78; ks. myös esim. Harva 1933: 226–227; Saloheimo 2000: 529; SKMT IV₃: 1435), on tarkoitettu pyhiä puita tai niiden kantoja (Lönnrot [1880: 415] puolestaan selittää ne ristein varustetuiksi pyhiksi kannoiksi), mutta niihin voidaan yhdistää muitakin kohteita: mm. uhrikallion kulmaa on voitu nimittää Ristinkannoksi (SKMT IV₁: 192). On lisäksi viitteitä siitä, että kansa on pystyttänyt näitä ristein varustettuja palvontapaikkoja kotitarpeikseen jonkinlaisten alustojen päälle. Esimerkiksi Pälkjärven pitäjän uhripaikkoja kuvataan seuraavasti (Könönen 1891: 184): *Naattiseljällä on ennen Mäki-Immosen karjaton takana ollut ’ristakanta’, pienoinen ja kansiniekka hirsisalvos, jonka keskelle oli pystytetty puuristi*. Kuopion pitäjässä oli puolestaan palvottu rautaristia

(Ristincanda) (Sarajas 1956: 191), ja samassa pitäjässä tuomittiin eräs mies vuonna 1670 hakkaamaan metsään pystyttämänsä ristin ja hajottamaan sen perustan (Wallin 1895: 86; ks. myös Salminen 1915: 102). Ottaen huomioon ristinkanto-uhripaikkojen loitsuissa mainitsemisen ei olisikaan mahdotonta, että vattu- ja vastarauniorunoissa viitattaisiin myös toiseen uhraamisen sijaan – kiviröykkiöihin, joita kutsuttiin samalla nimellä kuin kalman saastuttamien esineiden polttopaikkoja.

⁵ Rauniot, joista vattuja on kerätty, eivät joko olleet kansanuskon vatturaunioita eli tässä artikkelissa kuvatun kaltaisia uskomuksellisia paikkoja, tai sitten tällaiset rauniot eivät enää olleet Samuli Paulaharjun keruuretkien aikana kaikkialla pyhinä pidettyjä. Sama pätee raunioihin, joiden vatukosta on tehty luutia tilapäistä lakaisukäyttöä varten (ks. Rytönen 1935: 144). Kansanuskoonhan on kuulunut käsitys siitä, että tällaiset paikat tuli pitää koskemattomina. Tästä kertoo se, ettei vastaraunioiden vattuja saanut syödä: kontiolahtelainen Anton Takkunen kuvailee, että mikäli näin teki, *puuttui* hiimosti [kalmistosta, vedestä tai metsästä tarttuva tauti, ks. esim. Rahkonen 1876: 69; Kalima 1913] *tahi* tihulainen ja *alkoi kiusata* (Uusia tietoja... 1928). Tämä uskomus rinnastuu muihin kansanuskossa pyhinä pidettyjä kohteita koskeviin: esimerkiksi hautuumailla ei saanut kerätä kukkia eikä marjoja (esim. MV:KTKKA 592: 74; Rantanen 1963: 373; Perttu 1978: 48) – puhumattakaan siitä, että uhripuusta olisi katkaissut oksankin (esim. Sarmela 1970: 149).

⁶ Kipujen loitsiminen kiviin tunnetaan laajasti muistakin kansanrunoistamme. Tunnetuin esimerkki tästä parannusloitsustosta lienevät runoihelmat, joissa kipu karkotetaan Kipumäellä olevan kiven reikään (esim. SKVR VI₂ 4073; VII₅ Metsäs. 227; XII₂ 5281; ks. aiheesta myös Muhonen 2010 siinä mainittuine lähteineen).

⁷ Ei ainoastaan parantaminen, vaan kaikenlaisten taikojen tekeminen kivillä painellen on ollut kansanuskossa yleistä. Yhdistävänä tekijänä on usein käytettyjen kivien määrä – kolme – sekä se, että kivet tuli palauttaa myöhemmin paikalleen. Luettelen seuraavassa vain muutaman esimerkin liittyen röykkiöihin ja saunojen kiukaasiin. Kivirauniolta voitiin hakea kolme kiveä, jos haluttiin saada lempi kylmenemään (SKVR VI₂ 6139), ja lempeä kylmättiin myös saunan kivillä (Mansikka 1914: 5). Kivet tehosivat ihmisten lisäksi kotieläimiinkin: hiehosta tuli rauhallinen lehmä, kun sen sorkkia paineltiin poikimisen jälkeen saunan kiukaalta otetuilla kivillä (Paulaharju 1981: 133; vrt. Mansikka 1914: 7). Lehmä voitiin taikoa myös ikävoimasta entistä kotiaan painelemalla sitä rauniosta (SKVR VI₂ 7533 a) tai saunan kiukaasta otetuilla kivillä (SKMT IV₃: 1588; vrt. SKMT IV₃: 1647). Eläin puolestaan päästettiin metsänpeitosta (yliluonnollinen tila, jossa olevaa ei voi löytää ilman taikakeinoja, ks. esim. Holmberg 1923) ottamalla kiviä saunan kiukaasta ja viemällä ne alakivelle eli alaosaan maan alla sijaitsevalle kivelle (SKMT IV₂: 727). Kiuaskivillä oli käyttöä myös vasikoiden terveyden ylläpitäjinä (SKMT IV₁: 163). Saunan kiuaskivien yhteys karjataikoihin voi selittyä osittain sillä, että saunan kiuasta pidettiin ainakin paikoin karjanhaltijan asuinsijana (ks. esim. SKMT IV₃: 1414–1416).

⁸ Koska uhriröykkiöiksikin arvellut rautakautiset rauniot sisältävät usein rautakuonaa, täytyy joissakin vatturauniorunoissa mainittu sanapari ”rautainen raunio” (esim. SKVR VII₄ 2243; VII₄ 2295; VII₄ 2390) avata tässä yhteydessä lyhyesti. ”Rautainen raunio” selittyy luontevasti tavalla panna saunan kiukaalle rautakuonaa – ideana oli joko saada aikaan paremmat löylyt tai varmistaa, *ettei saunassa syhyminen asuisi eikä kylpijöihin tarttuisi* (esim. MV:KTKKA 732: 43; Keskitalo 1964: 512; Paulaharju 2003: 70, 87). Tämän vuoksi sanaparit ”rautainen

raunio” ja ”kivinen kiuas” eli saunan kiuas esiintyvät loitsuissa rinnasteisina – alkeellinen kiuas muistuttikin vain matalaa kivikasaa (Rikkonen 1933: 111) eli rauniota. Kansanrunojen ”rautaisia raunioita” ei siten tule yhdistää rautakuonaa sisältäviin esihistoriallisiin kiviröykkiöihin, joskaan tämä ei toki sulje pois sitä mahdollisuutta, etteikö rautakuonaa olisi voitu käyttää parannusmaagisiin tarkoituksiin jo ennen 1800- ja 1900-lukujen taitetta.

⁹ Erilaiset tulisijat eivät muutenkaan vastaa kansanuskon perusteella käsitystämme ”maal-lisista” rakenteista. Saunan kiukaissa majaili karjanhaltija (esim. SKMT IV₃: 1414–1416; vrt. tämän artikkelin viite 7), eivätkä uunien rauniotkaan olleet vailla haltija-asukkiaan (Rytkönen 1931: 34). Uuneja ei myöskään käytetty ainoastaan lämmittämiseen ja pais-tamiseen: Ahti Rytköstä (1931: 13) lainaten, *uunilla ja siihen kuuluvalla kalustolla on tärkeä sija taikurin ammatissa* – mm. uunin savi oli käyttökelpoinen taikojen tarveaine (ks. esim. Laitinen 1878; Palmén 1937: 228, 241–242; SKMT IV₁: 365).

Näyttely ilman esineitä – Ääniteitä Turussa

Johanna Lehto-Vahtera

Ääneen ja yleensä aistimellisuuteen liittyvän näyttelyn suunnittelu aloitettiin vuonna 2007. Vaiheiden jälkeen siitä kehittyi monitieteinen hanke, joka sai nimen *Moniääninen* ja vuonna 2009 se jakautui kolmeen näyttelyprojektiin; **Ääniteitä**, kulttuurihistoriallinen näyttely Aboa Vetuksessa, **Klangi**, kansainvälinen äänitaiteen näyttely Ars Novassa ja Naantalin museon toteuttama **Kaikuja keskiajalta** -kuuntelukävely Naantalissa. Aboa Vetus & Ars Novassa 2010 on ääneen ja sen kulttuuriin keskittyvä teemavuosi, jonka aloitti Moniääninen-seminaari marraskuussa 2009. Seminaariesitelmät julkaistaan kirjana elokuussa 2010.¹

Ääniteitä-näyttelyn (25.3.–19.9.2010) suunnittelu alkoi kysymyksellä: Miten museonäyttelyssä ja erityisesti Aboa Vetuksen rauniotilassa voisimme kertoa kävijöille keskiajan ääniympäristöistä? Olemme olleet jo pitempään kiinnostuneita abstrakteista, mutta historiaan tutkimuksen avulla kiinnittyneistä teemoista. Vuonna 2007 tuotimme näyttelyn nimeltä *Sanojensa mittainen mies*, joka kertoi Mikael Agricolasta. Hän on monelle hyvin tuttu henkilö, mutta lopulta se todistusaineisto, joka hänestä esineiden ja kuvien avulla voisi näyttelyssä muistuttaa, on niukkaa ja hieman persoonatonta. Agricolasta kertovaan näyttelyyn toteutimme muutaman kuulokuvan, joka toi meille kokemusta ääniobjektien toteuttamisesta ja niiden toimivuudesta perinteisen näyttelykerronnan keskellä.

Aboa Vetus & Ars Novan kiinnostuksen kohde on pitkään ollut myös näyttelyjen kehittäminen mediana. Elämme tarinoiden

ja elämysten aikaa. Niitä myös museonäyttelyissä tavoitellaan, mutta kertomistavoissaan museot noudattelevat vakiintuneita käytäntöjä, joissa näköaistin kautta tarjottava materiaali hallitsee lähes itsevaltiaana. Kulttuurihistorialliset museonäyttelyt kertovat paljon vähemmän asioita korville ja sormille kuin silmille, hajuista ja mauista puhumattakaan. Eräs syy kätkeytyy museoiden omaan historiaan, sen alkuvaiheisiin 1600-luvulla, jolloin näköaistia pidettiin muita aisteja jalompana. Museoiden kehitys on kulkenut esinekeskeisyydestä kohti kokemuskeskeisyyttä, joka postmodernina aikana on ilmennyt näyttelyinä, joissa kävijälle tuotettu kokonaiselämys on saanut arvostetun aseman, mutta museokävijä voi harvoin käyttää kaikkia aistejaan näyttelyjen tarjoamien asioiden omaksumiseen tai kokemiseen. Näyttelyihin omaksutut lavastustekniset hienoudet, kuvankäsittelyn mullistanut tekniikka ja digitaalinen media ovat entisestään vahvistaneet visuaalisuuden asemaa. Kuvakielemme on laajasti kameran kouluttamaa ja television katselun kyllästämaa. Keskeisperspektiivi vaikuttaa ympäristössämme laajasti. Kuvittelemme, että ymmärrämme kun *katsomme*, vaikka emme välttämättä *näe*. Yhteys katseen ja tiedon välillä on kehittynyt tieteen tradition tuloksena niin itsestään selväksi, että sitä harvoin kyseenalaistetaan.

On tärkeää huomata, että muistimme karttuu kaikkien aistien tuoman kokemuksen välityksellä ja että myös kulttuuriperintöön usein liitettävät arvot kauneus, hyvyys ja totuus rakentuvat kokonaisvaltaisesti. Museoissa luodaan kommunika-

tiota menneen ja nykyisen välillä rajatuin keinoin. Kerrottu ja esitetty menneisyys tavoittelee aitoutta, mutta ei koskaan voi sitä saavuttaa. Esineet tuovat näyttelyihin konkreettisuutta ja todistavat aitoudesta. Museot ovatkin ainoa taho yhteiskunnassa, jonka tehtävänä on fyysisen ja kolmiulotteisen kulttuuriperinnön kerääminen ja säilyttäminen. Taktiilisuu den edistäminen on silti museoiden näyttelytoiminnassa pulmallista, koska museoesineiden koskettelu sotii museoiden säilytysideologiaa vastaan ja esineet pysyvät toistaiseksi vitriineissä.

Ääniteitä-näyttelyn tavoitteena oli toteutus, jossa äänet eivät pelkästään kuvita/äänitä näyttelyn kerrontaa, vaan ne nostettiin primaariin asemaan. Ne eivät ole koristeena luomassa tunnelmaa, vaan ovat saaneet itsenäisemmän aseman. Koko näyttelyprosessin tarkoituksena oli kiinnittää erityistä huomiota katsomisen ja näkemisen väliseen eroon. Kyseessä on abstrakti tai kaksiulotteinen näyttelykommunikatio, joka toteutetaan ilman esineitä. Näyttelykommunikatio ei välttämättä katkea tai ole vajaata, vaikka näyttely toteutettaisiinkin ilman esineitä, mutta esineiden pois jättäminen ei myöskään saa muodostua itsetarkoitukseksi. Esineiden muodostamalla kokonaisuudella on usein suurempi näyttelyarvo kuin yksittäisellä esineellä (Stransky 1995: 49–53). Kuulokuvaobjekti toimii näyttelyssä esineobjektin kaltaisesti. Kuulokuvat ovat monien yksittäisten äänten muodostama kokonaisuus, jonka teho on huomattavasti yksittäistä ääntä suurempi. Esimerkkinä on puron ääni, jonka rinnalla kuuluvat paimenen askeleet ja linnunlaulu. Syntyy kokonaisuus, joka kertoo tilanteesta ja äänet sitoutuvat kerronnalliseen ja historialliseen kontekstiin.

Museologisesti ajatellen näyttelyelementtien ”roolijako” Ääniteitä-näyttelyssä tehtiin poikkeavalla tavalla, mutta säilyttämällä tutut lainalaisuudet. Esineen sijaan objektina toimii kuulokuva, jonka kuuntelemalla kävijä muodostaa kuullusta asiasta oman tulkintansa. Viitataan tässä esimerkiksi Peter van Menschin teoriaan museoobjektin merkityksistä, joita hän nimeää kol-

me: primaari konteksti, näyttelykonteksti sekä museokävijän sille antama merkitys (van Mensch 1993: kappale 22). Ääniteitä-näyttely väittää, että myös sekundaarinen näyttelymateriaali (tässä tapauksessa ääni) voi tuottaa museokävijälle primaariin näyttelymateriaaliin verrattavan oman tulkinnan. Ääniteitä-näyttelyyn toteutettiin kuusi kuulokuvaa, joiden keskiössä on keskiajalla elänyt henkilö. Heitä ovat seppä, kalastajan vaimo, katedraalikoulun opettaja, kauppiastalon piika, paimenpoika ja Naantalín luostarin abbedissa. Mukana on kaksi miestä, kaksi naista ja kaksi lasta. He kaikki asuvat lähellä merta maaseudulla tai kaupungissa Turussa, Rymättylässä, Naantalissa.

1. Seppä työskentelee pajassaan Turun laitakaupungilla, jonka ahjon ja palkeiden äänet sekä sepän työn äänet täyttävät pajan. Seppä työstää parhaillaan jotakin pienehköä esinettä, kunnes oveen jyskytetään ja sisään saapuu asiakkaaksi kivimies.

2. Kalastajan vaimo on nuori äiti, joka on juuri jäänyt leskeksi. Hän perkaa kaloja rannassa lasten leikkiessä. Vainaja lepää rantavajassa, jonne lapsi uteliaana juoksee. Hiljainen vaimo meren äärellä tiivistää uuden tilanteen, jossa on pelkoa tulevasta mutta tietoisuus arjen jatkumisesta.

3. Katedraalikoulun opettaja aloittelee latinankielistä oppituntia Turun tuomiokirkon juurella. Ikkunan takaa kuuluu tuulen ja sateen ääni. Myöhästynyt koulupoika saa nuhteet ja lauluharjoitus voi alkaa.

4. Kauppiastalon pikkupiika asuu Turun Luostarikorttelissa varakkaan kauppiaan taloudessa. Tyttö toimittaa askareitaan pihapiirissä karjan ja kotieläinten kanssa seurustellen. Hän kuuntelee salaa isännän ja vieraan saksankielistä rupattelua kunnes emäntäpiika huutaa pikkupiikan takaisin töihinsä.

5. Paimenpoika lähtee kuljettamaan muutama tilan karjaa kaupungin laidalla olevalle laitumelle. Kulkemisen ja maiseman äänet

liikuttavat kuulokuvaa kohti määränpäättä, johon selviydytään luonnontuntemuksen ja kansanuskon avulla.

6. Naantalin luostarin abbedissa kulkee luostarin sisätiloissa iltapäivän tunteina, jolloin sisaret toimittavat askareitaan ja tekevät käsitöitä. Abbedissa käy tervehtimässä myös luostarissa potilaana olevaa sairasta, jota hoidetaan yrttijuomalla ja rukoukseen turvaten.

Ääniteitä-näyttelyssä kuunteleminen onkin keskeistä, ilman tekstejä sitä ei toteutettu. Työryhmä kirjoitti kolmenlaisia tekstejä: hahmotekstejä, joissa avataan kuulokuvien päähenkilöä, detaljitekstejä, jotka johdattavat pitemmälle aiheen sisäiseen yksityiskohtaan sekä laajempia niin sanottuja välitekstejä, joissa kirjoitetaan auki ääniympäristöjen historiaa, äänten ja hiljaisuuden merkityksiä sekä kuulemisen ja kuuntelemisen kulttuurihistoriaa. Seuraava katkelma on välitekstistä Mitä hiljaisuus on?:

"Hiljaisuuden synonyymiksi ymmärrämme usein äänettömyyden, joka on metelin vastakohta. Mykistynyt, mykkä, ei ole sama asia. Hiljaisuus on äänettömyyttä laajempi asia ja sen kulttuurisidonnaiset säikeet ovat moninaiset. Nykyihminen, etenkin suomalainen, yhdistää hiljaisuuden luontokokemuksiinsa: luonnossa on oikeaa hiljaisuutta. Se tuo meidät kiireettömyyden käsitteeseen, joka sekin on lähellä hiljaisuutta: hiljaa hyvä tulee. Hiljaisuudeksi voimme käsittää myös sen, jos kuulemme pelkästään oman kehomme äänet – hengityksen, askeleet ja sydämen lyönnit."

"Keskiaikaista ääniympäristöä voisi kuvailla tilavaksi ja väljäksi, kun nykyinen vastaava on täydempi ja vähemmän läpikuultava. Satojen vuosien takainen ääniympäristö sisälsi vähemmän ihmisen tuottamia ääniä. Oliko se samalla tyhjempi tila?"

Hiljaisuus sijaitsee sen vieressä mitä voimme kuulla. Se on eräänlainen horisontti kuultavalle, mutta todellista hiljaisuutta ei ole olemassa. Äänen olemassaolo kiinnittyy sekä ai-

kaan että tilaan. "Korva tietää, että silmät ovat kiinni." Muut aistit ja ajattelu tukevat kuulemaamme. Näköaisti ohjaa meitä kuulemaan sen mitä näemme.

Ääniteitä-näyttelyn näyttelykieli on kolmitasoinen. 1. Keskiajan kulttuurihistoria on taso, jonka päälle kaikki kerronta rakennettiin. 2. Yksilöllinen, tietyn henkilön aistikokemus, sen synty, olemus ja merkitys muodostui näyttelyssä keskeiseksi, koska toteutetut kuulokuvat rakentuivat kuuden henkilöahmon kautta. 3. Aistimusten merkitykset eri aikoina muodostivat näyttelykerronnan metatason, joka on välttämätön ymmärtämisen väline. 4. Kävijän tulkinnan tasolla näyttelyn viestin välittäminen punnitaan. Tavoitteena on luoda kävijälle tunteikkaita ja yllättäviäkin hetkiä, jossa hän annetun materiaalin perusteella voi sukeltaa kuulokuvan päähenkilön elämään – ja samalla itse assosoida kuulemaansa suhteessa omaan elämäänsä. Esimerkkinä vaikkapa puron solina, joka on helppo tunnistaa ja joka useimmille tuo myös omia äänimuistoja mielen pinnalle.

Paitsi että kuulokuvat ovat toimivia näyttelyelementtejä, voidaan niiden avulla näyttelyyn median avulla liitetyksi ainakin kaksi uutta ulottuvuutta. Ensimmäinen on liike. Yleensä näyttelytilassa edetään elementtien ohjaamana tekstiltä, kuvalta ja vitriiniltä toiselle tilan rajaamalla alueella, joka rakennetaan visuaalisesti aiheeseen sopivasti. Myös valot, äänet, värit ja liikkuva kuva tai multimedia ovat usein tärkeitä. Myös Ääniteitä-näyttelyssä kuljetaan tekstien johdatteluna kuulokuvasta toiselle, mutta niihin astuttaessa äänet muodostavat sekä tilan että tilanteen. Näyttelyssä kävijä voi seistä paikoillaan, liikkua tilassa tai vaikkapa maata lattialla, koska tarinaa ei omaksuta etenemällä objekteja katsoen, vaan kuunnellen korviin tulevaa monipuolista kuulokuvaa. Valittu esitystapa on eräänlainen hybridi, jossa käytetään esittävän taiteen keinoja, mutta joka ei ole taideteos. Esineiden ja kuvien puuttuessa näyttely on toteutukseltaan melko minimalistinen ja näyttelypisteitä hallitsee viitteellinen lavastus.

Toinen uusi ulottuvuus on museo-objektien (tässä tapauksessa äänten) suurempi kontakti tunteisiin. Ne nousevat mieleen kovien ja hiljaisten äänten, puheen ja ehkäpä erityisesti kuulokuvissa esitettävien tapahtumien tuloksena. Upea esine vitriinissä saa parhaimmillaan aikaan Wow!-tunteen. Näin tapahtuu myös äänien kohdalla. Yksi Ääniteitä-näyttelyn kuulokuvista kertoo katedraalikoulussa eletystä hetkestä. Kuulokuva tulee ilmoille, kun kävijä avaa suuren kirjan kannen. Ensimmäinen ääni on taltioitu jyhkeästä keskiaikaisesta laulukirjasta, jonka sivut ovat pergamenttia. Ääni on vaikuttava, koska se on harvinainen ja ”vanha”. Ehkäpä tämä ääni painuu näyttelyssä kävijän muistiin, ja hän ”kuulee” sen korvissaan kun hän seuraavan kerran näkee vitriinissä vanhan pergamenttikirjan.

Ääniteitä-näyttelyn tekoprosessi dokumentoitiin harvinaisen tarkasti videolle ja muistiinpanoin. Halusimme tällä tavoin pohtia, miten työmme onnistui. Näin näyttely tehtiin -osioista rakennettiin myös pieni näyttely, jossa editoitu videoelokuva, kuvat ja kirjoitetut muistot kertovat kävijälle myös sen minkälainen porukka työtä oli tekemässä. *Making of* -osio toi myös lisää riemua ja henkeä näyttelytyöhön.

Ääniteitä-näyttelyn saama palaute on ollut pääosin kannustavaa. Etukäteen arvelimme että moitetta tulisi kuulokuvien pituudesta, niiden sekoittumisesta toisiinsa, esineiden puuttumisesta, ryhmäopastusten vaikeudesta jne. Näin ei ole tapahtunut, vaan negatiivinen palaute on ollut (yllättävän) vähäistä. Varmasti osa kävijöistä oudoksuu näyttelyä, mutta yleensä palautteen suunta ja määrä tulee selväksi henkilökunnalle. Aboa Vetuksen valaistus osoittautui jälleen asiaksi, jota emme osanneet ratkaista riittävän hyvin. Tekstibannerien materiaaliksi valittu huopa on kaunis ja käytännöllinen, mutta painojälki upposi niihin syvälle ja luettavuus kärsi tappion. Valon määrän lisääminen ei ollut ratkaisu, vaan kirkkaampi valaistus häikäisi huovan pinnan tekstiilikuidut, eikä tuonut apua tekstin näkyvyyteen. Tämä ongelma

on harmillinen, mutta uusien bannerien teettäminen olisi ollut liian kallis investointi. Tätä kirjoitettaessa näyttelyviikkoja on vielä jäljellä, joten lopullinen yhteenveto palautteesta tehdään vasta myöhemmin syksyllä.

Bibliografia

Moniääninen / *Ljudspår* 2010. L. Hannula & J. Lehto-Vahtera. (toim. / red.) Aboa Vetus & Ars Nova, Matti Koivurinnan säätiö, Turku.

Stransky, Z. 1995. *Museology, introduction to studies, for the students of the international summer school of museology – ISSOM*. Masaryk University in Brno publications, Brno.

van Mensch, P. 1993: *Towards a methodology of museology*. University of Zagreb.

museonjohtaja ja museologi Johanna Lehto-Vahtera,
Aboa Vetus & Ars Nova,
Turku
museonjohtaja@aboavetusarsnova.fi.

Loppuviite

¹ Kirja sisältää artikkelin Ääniteitä-näyttelyn valmistelusta ja toteutuksesta. Artikkelin ovat kirjoittaneet Johanna Lehto-Vahtera, Timo Muhonen ja Jarkko Niemelä.

Ääniä rautakaudelta

Mervi Suhonen

Riitta Rainio, Suomen rautakautiset kulkuset, kellot ja kelloriipukset. Äänimaiseman arkeologiaa. Suomen musiikkikirjastoyhdistyksen julkaisusarja 138, 2010, Vantaa, 250 s.

Musiikkitieteilijä Riitta Rainio haluaa väitöskirjallaan murtaa visuaalisuuden monopolia menneisyyden tulkinnassa. Muinaisiin elinympäristöihin on mahdollista ja tärkeää rekonstruoida myös ääniä.

Rainio käsittelee rautakautisia ääniä harvinaisella tavalla: empiirisesti. Hänen tutkimusaineistonsa soi – paitsi teoreettisesti myös käytännössä. Musiikkitieteen alaan kuuluvassa, arkeologiseen aineistoon perustuvassa tohtorintutkielmassaan Rainio analysoi 486 kulkusta, kelloa ja kelloriipusta, jotka ovat löytyneet Suomen ja Karjalan rautakautisista haudoista, irtolöytöinä kalmistoista sekä muutamista muista muinaisjäännöskonteksteista (yhteenvedo löytöyhteyksistä s. 110).

Väitöskirja tarkastettiin Helsingin yliopistossa 24.4.2010. Vastaväittäjänä oli professori Helmi Järviluoma-Mäkelä Itä-Suomen yliopistosta. Hän on kansainvälisesti tunnettu äänimaisematutkija, joka on muun muassa johtanut *Sata suomalaista äänimaisemaa* -hanketta ja parhaillaan hänellä on Suomen Akatemian rahoittama projekti *Soundscapes and Cultural Sustainability* (2009–2012). Keskustelussa nousivat etualalle työn monet ansiot. Koska arkeologia kuitenkin on vastaväittäjälle vieras ala, esinetutkimuksen ja löytökontekstien tulkinnan ongelmia käsiteltiin hyvin suppeasti. Tarkastettavana oli Suomen ensimmäinen musiikkiarkeologian tohtorita-

soinen tutkimus, joten olisi vastaväittäjiä mielellään saanut olla kaksi, toinen heistä arkeologi.

Muinaista musiikkia

Musiikki kuului moniin rautakautisiin äänimaisemiin monella tavalla. Romanttiset mielikuvat ihmisistä tahdittamassa töitään laululla lienevät täysin oikeutettuja, ja perimätieto todella siirtyi runomittaisena lauluna, jota voitiin säestää kieli- tai rytmisoitimella. Musiikkia voitiin myös esittää. Musikaalisesti lahjakkaimmat laulajat ja soittajat kenties tekivät moniosaisia sävelteoksia ja esittivät niitä kuoroina ja orkestereina. Musiikki oli – kuten nykyaikanakin – myös keino kommunikoida näkymättömiin tahojen, jumalien, henkien ja vainajien kanssa. Arkeologeille tuttu mielikuva on rumpua lyövä shamaani tai shamanistista tanssia säestävä laulu.

Tuottavatko kulkuset, kellot ja kelloriipukset musiikkia? Rainio määrittelee, että musiikki on kuin formaalista tekstiä kun taas äänet ovat spontaaneja, osa elämää. Musiikkiarkeologin ja äänimaisematutkijan on otettava huomioon sekä formaalinen että spontaani soitto.

Soittimet, lauluääni ja viheltäminen olivat tehokkaita viestien välittämisen keinoja ääniympäristössä, jossa ihmiset olivat totuneet kommunikoimaan keskenään enimmäkseen kuulo- tai näköetäisyydeltä ja jossa tällaiset äänet eivät peittyneet koneiden meluun. Folkloristisesta ja kansatieteellisestä aineistosta, muistitiedon perusteella ja omastakin kokemuksestamme tiedämme

varmasti, että puhallinsoittimet sopivat kutsuihin ja varoituksiin. Kun eri äänien merkityksistä oli sovittu, pillien ja torvien avulla voitiin keskustella. Myös erikokoisilla ja eri tavoin soivilla kelloilla ja kulkusilla voitiin tuottaa erilaisia, tulkinnaltaan helppoja merkkiääniä. Yhdessä soidessaan ne muodostivat monitulkintaisempia akustisia kokonaisuuksia. Silloin yksittäisen helähdyksen tulkinnalla ei enää ollut suurta merkitystä vaan äänimaiseman kokemus syntyi tunteista ja tunnelmasta. Ääniä kuvaaviin sanoihin on helppo löytää osuvia attributteja: herkkää helinää, reipasta räminää, synkkää kumahtelua.

Rainio pitää kulkusia, kelloja ja kelloriipuksia soittimina. Tosin vaikka esimerkiksi kirkonkelloilla voidaan soittaa sävelmiä, eivät kulkuset siihen riitä. Kelloriipukset, jotka helähtävät vain iskeytyessään toista metalliesinettä vasten, eivät myöskään sovi melodiodien esittämiseen (ellei niitä ole nimenomaan asetettu rinnakkain ja soittaja lyö eri tavoin viritettyjä soittimia vuorotellen). Tekstissään Rainio välttää toistamasta soitin-sanaa liian usein. Sanan ei kuitenkaan todella tarvitse tarkoittaa pelkästään instrumenttia, jota käytetään musiikkiesitysten tuottamiseen. Soittimen tehtävä on tuottaa jotakin sellaista ääntä, jolla on kulttuurisessa kontekstissa jokin hyödyllinen merkitys.

Muusikoiden ja (esitettävän) musiikin tutkijoiden näkökulmasta arkeologinen aineisto tarjoaa tuskallisen vähän informaatiota. Jo aikoja sitten vaienneiden äänien tieteellinen tutkimus vaikuttaa heidän mielestään jo lähtökohtaisesti epätoivoiselta. Sointiominaisuutensa menettäneet, maassa kurjan näköisiksi korrodoituneet soittimet eivät luultavasti myöskään noin vain menesty kilpailussa musiikkitieteen tutkimusapurahoista? Arkeomusikologia on vasta hyvin kapea tutkimussarka, aina-kin Suomessa.

Arkeologit puolestaan eivät tule helposti edes ajatelleeksi mahdollisuutta, että jokin muinaisen äänimaailman ääni voisi päästä kuuluville tarkkuudella, joka täyttää tieteellisen analyysin vaatimukset. Yleensä,

kun kulkusia tai kellon muotoisia esineitä on löytynyt arkeologisilta kaivauksilta, niihin ei ole kiinnitetty paljon huomiota. Niitä on pidetty esineinä, jollaisia on muinoin käytetty ”vain” jonkin yksittäisen äänen tuottamiseen tai joista on syntynyt merkityksetöntä kilinää. Niitä ei ole nähty sosiaalisten kontekstien rakentamisen työvälineinä vaan jonkinlaisina ylimääräisinä tavaroina, jotka ovat kai lähinnä aiheuttaneet mielihyvää omistajalleen.

Rainion väitöskirja on musiikkiarkeologian tutkimuksen tienraivaaja Suomessa. Musiikkiarkeologialla on kyllä tutkimusalana jo jonkin verran omaa kehityshistoriaa – nimittäin Ruotsissa (s. 9–11). Siellä tutkimus käynnistyi Cajs Lundin 1970-luvulla Musikmuseetin näyttelyä varten tekemästä löytöjen inventoinnista. Suomessa arkeologisista konteksteista löytyneitä musiikkiinstrumentteja, joista monet ovat erilaisia pillejä ja huiluja, on käsitelty enimmäkseen yhteistyössä kansatieteilijöiden tai musiikin historian ja kansanmusiikin asiantuntijoiden kanssa. Musiikkiarkeologian omia, arkeologin ammattitaitoa vaativia tutkimuskysymyksiä ovat soitinten rakentamisen, omistamisen, soittamisen ja kuuntelemisen tulkinta esihistoriallisissa konteksteissa.

Äänimaiseman kolme tasoa

Äänimaisematutkimus on samantyyppinen tehtävänä kuin arkeologinen yhteisötutkimus. Äänimaisema ei ole pelkkä muinaisuuden ääniympäristön rekonstruktio. Siihen sisältyy myös, että tutkija pyrkii ymmärtämään, millaisia olivat erilaisten äänten merkitykset menneisyyden ihmisille ja millaisia merkityksiä syntyi, kun eri ääniä kuului samaan aikaan tai jotkin odotuksenmukaiset äänet yllättäen puuttuivat. Äänimaisema on sosiaalinen konteksti, ja ihmiset vaikuttavat itse aktiivisesti tai tiedostamattaan siihen, millaiseksi se kullakin hetkellä rakentuu. Ääni on myös vallan väline: kun jotkut saavat kuulua, toisten on oltava hiljaa.

Äänimaisema on rekonstruoitavissa kaikenlaisiin ympäristöihin ja tilanteisiin,

joiden voidaan menneisyydentutkimuksen menetelmillä järkevästi päätellä olleen joskus olemassa. Kääntäen: jokainen ihmisen maisema on ollut myös äänimaisema. Maiseman elementit löytyvät, kun pohditaan, millainen ääniympäristö olisi mahdollinen kivikauden kylässä keskitalvella, pronssikautisen röykkiön rakennustalkoissa, uppoavan keskiaikaisen kauppa-aluksen kannella. Mitä ääniä varmasti kuului, millaista ääntä ilmeisesti ei ollut? Rekonstruktio kasvaa äänimaisemaksi, kun siihen sisällytetään osallistujien ja kokijoiden näkökulma: pakkasviiman ujelluksen hyytävyys, haudanrakennustalkoiden virittynyt tunnelma, pauhaavien aaltojen uhma.

Arkeologin koulutus auttaa analysoimaan menneisyyttä, mutta ei valmenna eläytymään siihen. Päinvastoin suhtaudumme esihistorian ihmisiin viileästi. Vaikka kalmistot ja aseet kertovat sairaudesta, pelosta ja vihasta, tutkija harmittelee luiden heikkoa säilymistä ja pohtii haudan esineiden typologioita. Äänimaisematutkija kohtaa samanlaisia hankaluuksia ja voi olla stereotyyppien vanki kuten arkeologitkin. Rautakauden kalmistojen yhteyteen rekonstruoinne – tietoisesti tai implisiittisesti – rauhallisen maalaismaiseman pihapiireineen, karjalaitumineen ja viljelytilkkuineen. On kesä, vainaja on saatettu matkalleen, ihmiset palaavat maatalous- ja käsityöaskareisiinsa. Mutta tällainen tilanne ei ollut ristiriidaton. Yksi Rainion monista pohdinnoista koskee sitä, miten ihmiset tekivät äänien avulla rajan hautajaisten ja arjen, kuolleiden ja elävien välille.

Riitta Rainio kirjoittaa äänimaiseman ylätasosta väitöskirjansa loppuosassa. Teksti kohoo verbaaliselta ilmeeltään lähelle kaunokirjallisuutta, mutta kuten kirjan muutkin pääluvut myös tämä osio on tukevasti empiirisellä pohjalla. Hän kuuntelee Sääksmäen Jutikkalan maisemia ottaen huomioon sekä sen, mitä löydöt kertovat asukkaista ja toimeentulosta, että lähiympäristön topografian eli miten äänet kantautuivat siellä. Lähellä olevat äänet kuuluvat selkeimmin, etäämpää

(lähinautinta-alue, lähitakamaa) ne tulevat vaimeampina. Pihapiiristä katsoen äänimaiseman rajan ulkopuolella on metsä, kaukonautinta-alue, jonka ääniä ihmiset kuulsivat vain, jos he liikkuivat maastossa tai kulkivat sen halki johtavaa tietä myöten (kartta s. 181).

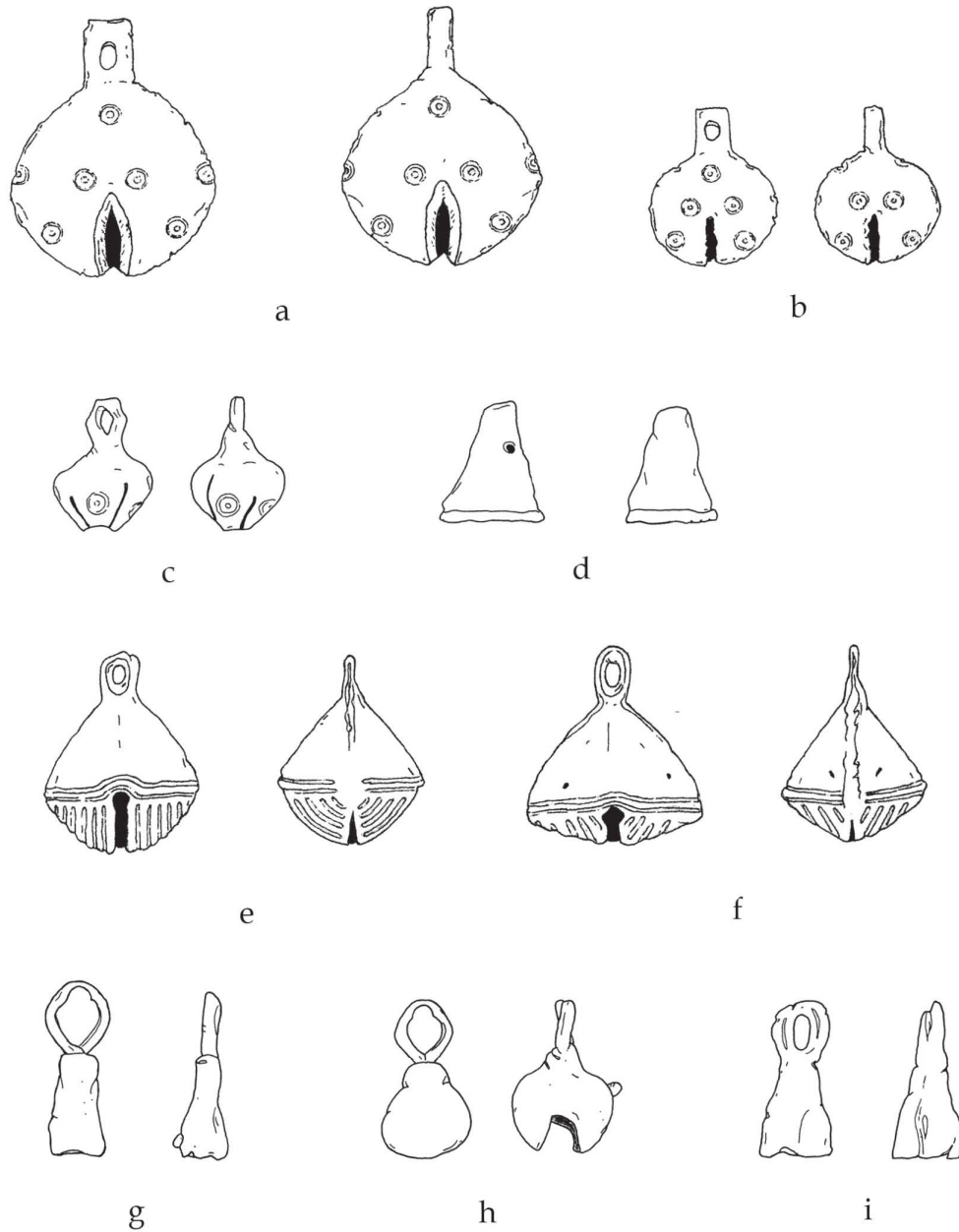
Rainion väitöskirjan keskeisin sisältö on kuitenkin äänimaisemien toinen taso: rautakauden ihmisen henkilökohtainen äänimaisema. Kulkusia ja kelloriipuksia käytettiin sen luomiseen. Kun ihminen liikkui, vaatteisiin tai vyötäisille kiinnitetyt soittimet ja riipukset soivat ja ihmisen ympärille syntyi hänen oma äänimaisemansa. Muut ihmiset (ja kotieläimet) voivat kuulostaillaan lukea sen nyanseja lähietäisyydeltä tai kaukaa, keskittyneesti tai niin sanotusti sivukorvalla.

Rainio tulkitsee, että vaatteisiin tai hevosen varusteisiin kiinnitettynä kulkuset, kelloriipukset ja kellot viestivät käyttäjiensä sosiaalisista rooleista. Tiedettiin, millainen ihminen lähestyi tai poistui ja osattiin käyttäytyä sen mukaisesti. Arkeologille on selvää, että vaatteilla ja koruilla ilmentettiin rautakaudella myös suku- tai paikallisidentiteettiä. ”Soiva puku” kertoi samoista asioista akustisesti. Lukija innostuu ajattelemaan, miten rautakauden ihmiset kulkivat oman ryhmänsä sointi yllään esimerkiksi kauppapaikoille tai veivät äänet haudan kautta vainajalaan.

Äänimaiseman kolmas taso on kunkin soittimen oma ääni. Kulkuset, kellot ja kelloriipukset ovat lyönti- eli perkussioidiofoneja. Kulkusen hely tai kellon kieli saa esineen vaipan värähtelemään. Esineen materiaalista, muodosta ja koosta riippuen syntyy osasäveliä, jotka yhdessä muodostavat maiseman. Se ei ole hetkeäkään stabiili: ääni syttyy, värähtelee ja vaimenee. Äänimaisema riippuu aistijasta: kaikki ihmiset eivät kuule yhtä tarkasti ja samalla äänellä on eri kuulijoille eri merkityksiä.

Kolme esineryhmää

Kulkuset ovat pallomaisia tai särmikkäitä pronssiesineitä, joissa on sisällä metallinen hely tai pieni kivi (Kuva). Niissä on silmuk-

Kuva. a–c: Pallonmuotoisia valettuja pronssikulkusia. Esineiden korkeudet 3,5 cm, 2,5 cm ja 1,9 cm. Kuvissa näkyvät kulkusten häränsilmäimakoristelu, ääniaukot ja kiinnityssilmukat, julkaistu väitöskirjassa sivuilla 25 ja 27. d, e: Kaksi pronssista valettua, särmikästä kulkusta. Molempien korkeus on 2,9 cm, julkaistu väitöskirjassa sivulla 28. f–i: Pronssista valettuja kelloriipuksia. Riipuksen sisällä ei ole kieltä eikä helyä. Alaosassa on avara suu. Katkaistun ympyräkartion muotoinen kelloriipus on vain 1,7 cm korkea, kartion ja pallon muotoiset riipukset 2,3–2,5 cm:n korkuisia, julkaistu väitöskirjassa sivuilla 53 ja 57. Piirrokset Kansallismuseon kokoelmien löydöistä. Piirrokset eivät ole keskenään mittakaavassa. Piirtäjä Riitta Rainio.

ka, josta ne kiinnitettiin koruun, vaatteeseen tai hevosen valjaaseen joko ompelemalla tai siten, että välissä oli rengas tai hela. Nykysuomalaiselle tulee väistämättä mieleen tonttulakin tiuku, vaikka Rainio torjuu tämän assosiaation jyrkästi ja aivan perustellusti katsoo, etteivät meidän narrimaiset mielikuvamme tee oikeutta rautakautiselle äänimaisemalle.

Kulkusen halkaisija vaihtelee 8 millimetristä yli 3 cm:iin. Rainio jakaa tutkimusaineistonsa kaikkiaan 333 kulkusta kuuteen pääryhmään valmistustekniikan ja esineen muodon mukaan. Kuusi prosenttia aineistosta jää ryhmittelyn ulkopuolelle (tiivistelmä s. 21; esineiden löytöpaikat taulukoissa kunkin ryhmän kohdalla).

Osa kulkusista on tehty valamalla. Muotia ei ole kannattanut tehdä pientä esinettä varten joka kerta erikseen vaan tekniikka on ollut sama kuin monissa rautakauden pronssikoruissa: esineen muoto ja koristeuurteet kaiverretaan kahteen muotin puoliskoon ja valun jälkeen muotti avataan, minkä jälkeen sillä voidaan tehdä uusi valu. Rainio esittää eri kulkustyyppien levintäkarttojen ja hauta-ajoitusten perusteella, että eräät niistä ovat vain muutaman tai jopa yhden ja saman korusepän käsialaa. Kulkusten koristelussa näkyy sama ilmiö kuin esimerkiksi kupurasoljissa: koristeuurteet ovat esinettä kopioitaessa kerta kerralta aina seuraavassa muotissa loiventuneet.

Kulkusia on tehty myös taivuttamalla koko vaippa ohuesta pronssi- tai rautapellin kappaleesta tai valmistamalla ylä- ja alaosa erikseen ja juottamalla ne vaaka-saumalla yhteen. Näitä hentoja esineitä on säilynyt Rainion aineistoon asti 157 kappaletta, vaikka vaipan pronssilevy on alle millin paksuista. Ne ovat nähtävästi olleet ”kohtuuhintaisia” ja siten melko tavallisia. Sekä levystä valmistetut että muotissa valetut kulkuset ovat olleet muodossa erityisesti 1000- ja 1100-luvuilla kaikilla niillä Suomen alueilla, joilta tunnetaan laajoja rautakauden kalmistoja. Karjalassa ne eivät ehkä ole olleet niin tavallisia kuin muualla.

Rautakautiset **kellot** vastaavat meidän mielikuvaamme hihnassa riippuvasta kel-

lostasta, jonka kieli lyö vaippaa vasten. Verrattuna runsaaseen kulkusaineistoon on yllättävää, miten vähän kelloja Rainion tutkimusaineistossa on (löytöpaikat taulukoissa s. 49 ja 51). Kaivauksissa on löytynyt yhteensä vain seitsemän pronssikelloa ja yhtä monta rautakelloa sekä lisäksi yksi kellon kieli. Pronssikellot on tehty valamalla, rautakellot pellistä taivuttamalla. Kellot ovat Rainion aineiston suurimpia, 2–9 cm:n korkuisia esineitä.

Kelloriipukset ovat muodoltaan kuin pieniä kelloja, mutta käyttötavaltaan riipuksia. Kelloriipuksissa ei ole kieltä vaan ne tuottavat äänen helisemällä toisia kelloriipuksia tai samaan ketjuun kiinnitettyjä muita pronssiriipuksia vasten.

Rainio on löytänyt tutkittavakseen 173 kelloriipusta (tiivistelmä s. 52; esineiden löytöpaikat taulukoissa kunkin ryhmän kohdalla). Niistä osa on löytynyt yhdessä toisen tai toisten kelloriipusten kanssa, osa yhdessä muiden riipusten, esimerkiksi eläimen muotoisten pronssiriipusten tai torinvasaroiden kanssa.

Kelloriipukset on tehty tinapronssista tai muusta runsaasti kuparia sisältävästä metalliseoksesta, joskus raudastakin. Riipuksen vaippa ei muodosta pallomaista koteloa kuten kulkusessa, vaan siinä on helma kuten kellossa. Joskus esine on muodoltaan kuin matala miniatyyrikirkonkello; toiset kelloriipukset tuovat mieleen katkaistun kartion, sylinterin tai kaulastaan katkaistun pullon (piirroksat s. 53, 54, 57, 63) Rainion aineistossa ero kelloihin on päivänselvä: kelloriipukset ovat vain noin 1 cm korkuisia tai pienempiäkin eivätkä paina noin kymmentä grammaa enempää.

Erilaisia toisiaan vasten kiliseviä ja heliseviä riipuksia on epäilemättä käytetty niin kauan kuin metallikoruilla koristautuminen on ollut tapana. Rainio mainitsee muutamia eurooppalaisia esimerkkejä pronssikaudelta ja varhaiselta rautakaudelta. Suomen vanhimmat kelloriipuslöydöt ovat kansainvaellusaikaisista hautaröykkiöistä (tiivistelmä ajoituksista s. 66; tarkemmin kunkin esinealaryhmän kohdalla). Kelloriipukset yleistyivät kuitenkin vasta ristiret-

kiajalla. Suomen ja Karjalan löytökontekstien sekä vastineiden perusteella Rainio on valmis hyväksymään jo aiemmin ehdotetun tulokinnan, että Novgorodissa oli 1100-luvulla monimutkaisten kello- ja muiden riipusten yhdistelmien valmistajia, joiden käsityötaitoa arvostettiin erityisesti suomalais-ugrilaisten ryhmien, muun muassa itämerensuomalaisten ja merjalaisten keskuudessa. Myöhäisrautakautisia (Luoteis-Venäjän kronologiassa keskiaikaisia) kelloriipuksia on nimittäin valettu vahafili-graanitekniikalla, jolloin samassa muotissa tehdään yhtä aikaa sekä useita keskenään samanlaisia tai erilaisia riipuksia ja niitä yhdistävä, kahdeksikon muotoisista lenkeistä koostuva ketju (menetelmästä s. 57–58).

Näiden mestarillisten riipuskokonaisuuksien ohella Suomesta on löytynyt kymmeniä kelloa muistuttavia riipuksia, jotka on valettu yksittäin, ilman ketjua tai muita samaan korukokonaisuuteen kuuluvia esineitä. Lopputuloksesta on tullut hieman kömpelömpi kuin novgorodilaisissa korusepänpajoissa. Helisevä ääni näistäkin kelloriipuksista on silti ilmeisesti lähtenyt samoin kuin niistä useista kymmenistä eri tavoin varioivista kelloriipuksista, joista ei Rainion tutkimuksessa syntynyt selkeitä ryhmiä.

Aineistonkeruuvaihe

Rainio on löytänyt kotimaisista museokoelmista hieman alle viisisataa tutkimusaineistoonsa sopivaa esinettä. Tilastollisten analyysien kannalta määrä on hyvin kohtuullinen, mutta toisaalta niin suuri, että tilastollisesta käsittelystä on hyötyä. Vain kellot, joita on ainoastaan 14, oli viisaampaa käsitellä kukin yksilöllisesti.

Esineitä tuskin olisi voinut löytää enempää. Rainio on kulkenut esinetutkijan pitkän tien lukemalla Museoviraston arkeologian osaston löytöluettelot ja tilaamalla nähtäväkseen esineen toisensa jälkeen. Sekä väitöstilaisuudessa että kirjasta saa käsityksen, että hän on tehnyt tämän vaiheen äärimmäisen huolellisesti, vaikka vuosien varrella olisi jo monta kertaa haluttanut siirtyä tutkimustyön inspiroivaan osuuteen,

”varsinaiseen tutkimukseen”.

Löytömääriltään hyvin antoisiksi Rainiolle osoittautuivat Euran Luistari, Köyliön Vanhakartano ja Messukylän Vilusharju. Näistä on käytettävissä myös julkaisut. Tätä tutkimusta ajatellen rikkaita kalmistoja on muitakin, ja eräistä on löytynyt esimerkiksi useita kulkusia samasta haudasta. Toisaalta monet löytökontekstit ovat niukkoja: yksi kulkunen tai kelloriipus, joka on löytöluettelossa merkitty milloin kalkkaloksi, milloin kulkushelyksi tai saanut muun omatekoisen nimityksen. Jos kaivauskohteesta on kirjoitettu artikkeli, soivat esineet on ehkä mainittu, ehkä jätetty mainitsematta eikä niiden käyttöä ole pysähdytty pohtimaan.

Osa kulkus- ja kellotutkijaa kiinnostavista esineistä on muualla kuin Kansallismuseon varastossa, esimerkiksi näytteillä jossakin muualla. Kuvaako museoiden suhtautumista esinetutkimukseen, että kaikkiaan 48 esinettä on näytetty vain vitriinilasin takaa ilman että tutkija olisi saanut niitä lainkaan käteensä? Lisäksi 85 päätyi Rainion tutkimusaineistoon toisen käden tietojen kautta. Esinemääriä ja niiden prosentuaalisia osuuksia lukiessa on huomattava, että ryhmittelyihin on lisätty yli kolmekymmentä vertailuaineiston esinettä muista kuin Suomen ja Karjalan rautakautisista konteksteista (s. 19).

Suomalaisen rautakauden aineiston lisäksi Rainio on etsinyt kotimaisia historiallisen ajan vastineita sekä ulkomaisia vastineita kunnioitettavan laajan lähdekirjallisuuden avulla niin idästä, etelästä, lännestä kuin koko saamelaisalueeltakin. Arkeologiseen työhön väistämättä kuuluu, että ehkä lopputulos silti on puutteellinen ja moni ulkomainen tutkija pystyisi osoittamaan omilta kaivauksiltaan vielä muutamien kiinnostavan esineen lisää. Valitettavasti Rainion kirja ei tule herättämään kovin äänekästä keskustelua ulkomailla, sillä siinä on vain hyvin lyhyt englanninkielinen tiivistelmä; kaikki muu teksti on suomeksi. Ainakin kaikki noin kaksisataa taulukkoa, kaaviota, kuvaa ja karttaa olisivat ansainneet englanninkieliset kuvatek-

tien käännökset, sillä niihin on puristettu erittäin paljon tärkeää perusinformaatiota ja niiden visuaalinen asu on mitä selkein.

Monimuuttuja-analyysi

Kulkusten ja kelloriipusten ryhmittely on yhtä problemaattista kuin minkä tahansa esihistoriallisen esineryhmän jäsentäminen tutkijan, nykyaikaisesti ajattelevan ihmisen tarpeisiin. Rainio on valinnut yli kaksikymmentä kriteeriä, joiden perusteella esineet eroavat toisistaan ja joita voisi käyttää monimuuttuja-analyysissä (liite 3: havaintomatriisin selite). Mutta kuten tavallista monet esineet ovat rikkinäisyyden ja/ tai korroosion vuoksi mittauskelvottomia jonkin tai joidenkin ominaisuuksien suhteen. Two-Step -klusterianalyysiohjelma, jonka Rainio valitsi, hyväksyi koneaivojensa käsiteltäviksi vain seitsemän tai kahdeksan kaikista löydöistä mitattavissa olevaa ominaisuutta (s. 19–20). Puutteelliset esineet se hylkäsi käsittelyn ulkopuolelle. Kuitenkin sen avulla löytyi alustavasti klustereita, jotka ovat hyvä lähtökohta kulkusten ja kelloriipusten ryhmittelylle.

Kun ohjelma oli työnsä tehnyt ja klusterit oli tietokoneavusteisesti muodostettu, Rainio tuli itse humanistina apuun ja lisäsi ryhmiin esineitä, jotka armoton ohjelma oli jättänyt syrjään. Näin esimerkiksi kulkunen, joka muutoin on ehjä mutta silmukka on rikki, on pikku puutteestaan huolimatta tutkimusaineiston täysivaltainen jäsen. Tilastollisen käsittelyn ja terveen järjen yhdistäminen vaikuttaa järkevältä, vaikka 49 esinettä silti jäi kaikkien ryhmien ulkopuolelle. Niistä jotkin ovat kenties aitoja erikoisuuksia, joille ei täsmällisiä vastineita ole koskaan valmistettukaan. Tällaisen esineen kuuluukin jäädä ryhmittelyssä yksinäiseksi. Mutta oli sekin tunnistettava, että osa löydöistä on todella niin kehnossa kunnossa, ettei tutkija parhaalla tahdollaankaan pysty sanomaan niistä kovin paljon.

Arkeologisessa esinetutkimuksessa ryhmittely on aina oleellinen metodinen haaste, joten Rainio olisi mielestäni voinut väitöskirjassaan käsitellä sitä eksplisiittisemminkin, myös periaatteelliselta kan-

nalta. Toisaalta meidän alamme menetelmäkeskusteluun liittyvä toivomus on tämän kirjan kohdalla kohtuuton, sillä nyt luetaan musiikkitieteen tutkimusta, ei arkeologian alan väitöskirjaa. Selvältä puutteelta vaikuttaa, että Rainio ei lainkaan viittaa vuonna 2008 ilmestyneeseen *Johdatus arkeologiaan* -kirjaan, mutta hän näyttää lopettaneen arkeologisen aineiston ja ilmeisesti myös uuden kirjallisuuden kokoamisen vuoden 2008 alussa.

Helinä herää henkiin

Aineistonkeruuvaiheen jälkeen sitkeys palkittiin ja aineisto alkoi konkreettisesti helistä ja soida. Kirjan musiikkitieteellisin pääluke *Henkiin herätetty helinä* on arkeologille vierasta asiaa, mutta tuntuu silti selkeältä ja useimmat erityisalan käsitteet saavat tekstissä selityksen. Parin lukukerran jälkeen tämä osuus alkoi jopa tuntua pieneltä musiikkitieteen johdantokurssilta, mikä ei tarkoita, että se olisi tyyliltään triviaali tai asioita olisi luvattomasti yksinkertaistettu.

Rainio kokeili soittaa kaikkia niitä neljäsataa kulkusta, kelloa ja kelloriipusta, jotka hän sai käteensä (vitriineihin tai toisen käden tiedoksi jääneet esineet karsiutuivat tästä työprosessin huipennuksesta pois). Noin kolme neljäsosaa soittamista oli jo vaimennut rikkoutumisen vuoksi tai siksi, että vaippa on konservoinnin jälkeenkin täynnä korroosiotuotteita ja maata. Mutta 91 esinettä helähtelee yhä joko oman kielensä tai helynsä avulla tai kun niitä kilautetaan ulkopuolelta metallitikulla.

Parhaiten soivat 43 esinettä pääsivät Rainion tarkempaan äänianalyysiin, jonka hän teki musiikkitieteen laitoksen mittauslaitteilla. Rautakautiset kellot ja kulkuset helisevät korkealta. Ylimpiä ääniä, joita ihmiskorva ei kuule, on äänityslaitteilla hie-man ongelmallista käsitellä. Tässä työssä ne oli joka tapauksessa tarkoituksenmukaista jättää käsittelyn ulkopuolelle, koska tavoitteena oli löytää rautakautisen ihmisen kuulokokemuksia. Tutkimusta ei sinänsä häirinnyt, että äänimittaukset piti tehdä Nervanderinkadulla Museoviras-

ton tavallisessa työhuonetilassa. Esineiden siirtäminen mittausta varten musiikkitieteen laitokselle Kruununhakaan ei nimitäin käynyt päinsä. Mutta vaikka mittaukset onnistuivat, ääninäytteissä on myös "häiriöääniä". Arkistoon jäävä tutkimusaineisto ei siis tältä osin ole täysin virheetöntä, mitä tutkija itse pitää kiusallisena.

Soittimen (idiofonin) sointia selittävät sen muoto, koko ja valmistusmateriaali. Pronssista valetut ja pronssipellistä taotut pienet esineet valmistettiin periaatteessa samoilla tekniikoilla kuin rautakautiset korut, joten lukija saa kirjasta käyttökelpoista tietoa esihistoriallisesta metallurgiasta yleensä. Kiusallista kyllä Rainio kirjoittaa aiheesta useissa eri alaluvuissa, ilman arkeologin janoamaa yhteenvetoa. Se, että kirjallisuus on tältä osin toivottoman vanhaa, ei ole väittelijän syy. Rainio hankki omaa väitöskirjaansa varten myös upouutta tietoa: Seppo Hornytzky teki Kansallismuseon kokoelmien esineistä 16 alkuaineanalyysejä (s. 20, 22, 75). Eri esineryhmien kohdalla hän perustelee, miten tinan, lyijyn ja sinkin suhteelliset määrät pronssin lejeerinkeinä vaikuttavat työstöominaisuuksiin ja valmiin esineen ääneen.

Kellon tai kulkusen muotoinen esine on äänen tuottajana astianmuotoinen lyöntidiofoni. Oskillogrammi esittää **äänen kes-ton** eli kuinka kauan esineen värähtelyn tuottamat ääniaallot jatkavat matkaansa ilmassa sen verran voimakkaina paineaaltoina, että ihmisen tärykalvo vastaanottaa ne kuuloaistimuksena. Havainnollisin aineisto tuli valetuista pronssikelloista. Valitettavasti niiden ääntä ei voitu verrata rautakautisiin (rauta)peltikelloihin, koska nämä eivät enää ole soittokunnossa. Kulkusen hely ja toisiaan vasten helisevät kelloriipukset puolestaan antavat aina uuden ja uuden äänen niin tiheästi, että korva ei erota erillisiä lyönnejä vaan kuulee jatkuvaa kilinää tai helinää.

Voimakkuus desibeleinä on maallikolle tuttu äänen ominaisuus. Ilman omin korvin kuultavaa esimerkkiä on kuitenkin vaikea kuvitella, miten suuri on Rainion aineiston voimakkaimmin soivan kellon 58 dB:n ääni

ja miten hiljaisena aistisimme vaimeimman, 40 dB:n voimakkuudella soivan kulkusen helinän. Voimakkuus riippuu tietysti siitä, miten lujaa soittaja lyö tai ravistelee ja siitä, kuinka kaukana kuulija on. Rainio kertoo soittaneensa kaikkia kelloja ja kulkusia kevyesti, korkeintaan puolen metrin etäisyydellä mittalaitteesta. Tutkimustuloksista on olemassa CD-levy. Sen liittäminen väitöskirjan jokaiseen kappaleeseen olisi hyvinkin käynyt päinsä, mutta koska äänitykset eivät ole studiotasoisia, itsekriittinen tutkija päätti jättää rautakautisen äänimaailman kuuntelumahdollisuuden vain arkistoon. Levy on nyt HY:n musiikkitieteen laitoksen arkistossa ja kopio siitä Museoviraston arkeologian osaston arkistossa. Muinaista ääntä digitaalisessa vitriinissä ...!

Rainio pääsee näyttämään oman syvälisen perusosaamisensa parhaimmillaan alaluvuissa, joissa hän käsittelee kellojen ja kulkusten äänten osasäveliä ja eri **värähtelytaajuuksien** yhteissointia. Huolellisinkin metallikäsityöprosessi tuottaa lopputuloksena soittimen, jossa on epätasaisuuksia. Lyömäsoittimessa jokainen metallin pak-suuden tai kaarevuuden poikkeama vaikuttaa osasävelrakenteeseen. Osasävelten keskenään erilaiset värähtelytaajuudet näkyvät kaksiulotteisissa spektrogrammeissa erikorkuisina pylväinä, joiden välissä on värähtelemättömiä alueita.

Kun soitinta lyödään yhden kerran, syttyy välittömästi (sadasosasekunnin ajaksi) lähes lukematon määrä osasäveliä, mutta vain osa niistä jää soimaan. Sama toistuu jokaisella uudella lyönnillä. Tutkija voi kysyä muun muassa, kuinka korkeina matalimmat ja korkeimmat osasävelet kuuluvat, mitkä osasävelet sammuvat ensin ja mitkä soivat pisimpään sekä pohtia, aistiiko länsimaiseen säveljärjestelmään totunut korva rautakautisissa sointiäänissä riitasointuisuutta.

Kulkusten matalimmat osasävelet soivat 3-viivaisen oktaavialan **korkeudelta** ja kellot vielä korkeammalta, 4-viivaisesta oktaavialasta alkaen. Korkeimmat osasävelet sammuvat odotuksenmukaisesti ensin,

taustaaani jää kuulumaan matalampana. Rainio pystyy perustelemaan, että hänen soittamisensa äänissä on dissonanssia aiheuttavia piirteitä. Mutta hän huomauttaa myös, etteivät ne käytännössä juuri häiritse kuulijaa.

Yhteensä Rainio esittää ääninäytteistään useita kymmeniä kuvioita (visuaalisia esityksiä meille, jotka olemme tottuneet hahmottamaan maailman silmien avulla!). Vain musiikkiin perehtynyt lukija pystyy katsomalla mieltämään, millainen kuuloaistimus kuhunkin graafiseen esitykseen liittyisi, jos siihen voisi suoraan liittää kuulokkeet. Rinnakkaisten, keskenään aivan erimuotoisten äänen kuvaajien vertaaminen keskenään on kyllä hauskaa maallikollekin. Viimeistään **äänenväriä** havainnollistava kolmiulotteinen spektrogrammi, joka ulkonäöltään muistuttaa kuution sisään sijoitettuja vuorenharjanteita, saa korvat punottamaan. Tällaista informaatiota omat korvani vastaanottavat jatkuvasti ilman, että edes huomaa niiden tekevän töitä!

Arkeologille jäävät parhaiten mieleen erilaisten äänien sanalliset kuvaukset, joiden kirjoittamisessa Rainio on kokenut ja taitava. Tässäkin hän on silti kriittinen. Rautakauden ihmisen kannalta on vääryys kuvata jotakin ääntä esimerkiksi helähtäväksi, sillä heti tulee mieleen, että kuuntelukokemus on miellyttävä. Rautakaudella oli totuttu erilaisiin äänimaisemiin kuin meidän aikanamme, ja mahdollisesti myös äänen laadun halutuimmat ominaisuudet olivat erilaisia kuin ne, joita me suositimme.

Ihmisiä äänimaisemissa

Soivien riipusten ripustaminen oli myöhäisrautakaudella ennen kaikkea itäinen, ei skandinaavinen tapa. Esimerkiksi eläinriipukset, joiden ”jalkoina” tai ”räpylöinä” on kelloriipuksia tai kulkusia, olivat hyvin suosittuja Luoteis-Venäjän alueella suomalais-ugrialaisten puvuissa. Sen sijaan Ruotsista kulkusia ja kelloriipuksia on löydetty vain poikkeuksellisesti. Idässä, myös Karjalassa ja Mikkelin seudulla, soivien riipusten yksi tavallinen paikka oli kiinni korva(ke)putkissa, joiden kanssa yhdessä ne oli joskus

valettukin (vahafiligraanitekniikka). Sointi kyllä toki kuului kulttuuriin myös Länsi-Suomen yhteisöissä jo kansainvaellusajalla. Myöhäisrautakaudella naisilla oli pieniä lyömäsoittimia usein ketjulaitteissa, jotka runsaan metallin ansiosta muutoinkin kilsivät ja helähtelivät.

Kulkusia ja kelloriipuksia on myös monessa sellaisessa haudassa, joissa yksi tai useampi sosiaalisen sukupuolen attribuuttiesine osoittaa vainajan olleen mies. Eräissä tapauksissa voidaan päätellä, että kyseessä on ollut kauppias tai eränkävijä, ja muutamissa soivia esineitä sisältävissä haudoissa on näyttäviä aseita.

Soivat esineet eivät ilmeisesti olleet jokaisen ja -miehen omaisuutta. Rainio on käsitellyt neljä laajaa esimerkkikalmistoa varallisuusanalyysin avulla. Menetelmän on Suomessa esitellyt Pirkko-Liisa Lehtosalo-Hilander (*Luistari, The Viking Age Society* 1982, s. 37 > viittaus Johan Callmerin tutkimukseen rautakautisten helmien kaupasta, 1977). Luistarin hautojen esineet saivat varallisuuspisteitä sen mukaan, mitä mikin esine olisi mahdollisesti maksanut rautakautisessa hopearahassa mitattuna. Esine, jonka ”hintaa” olisi ollut 0,3 hopearahaa, saa yhden pisteen. Harvinaiset tuontiesineet sekä materiaalisia tai valmistustekniikkansa perusteella erityisen arvokkaiksi tulkitut esineet kerryttävät haudan varallisuutta eniten. Näin haudoille saadaan numeeriset arvot ja ne voidaan asettaa keskenään varallisuusjärjestykseen. Kun useita kalmistoja analysoidaan samalla periaatteella, niiden varallisuusrakenteissa nähdään yhtäläisyyksiä ja eroja (s. 136–138).

Luistarin lisäksi varallisuusanalyysi on tehty Köyliön Vanhakartanosta (Petteri Halisen gradu 1988, HY) ja Tampereen Vilusenharjulta (Satu Koiviston gradu 1996, HY) – siis juuri niistä kohteista, joista Rainio sai omaan työhönsä runsaasti materiaalia. Lisäksi Rainio tutustui varallisuusanalyysiin menetelmänä perinpohjaisesti myös itse pisteyttämällä Halikon Rikalan hautojen ja eräiden muiden löytöpaikkojen löydöt (s. 149–156). Näin hän sai vertailuun

yli kaksisataa hautaa. Jokaisessa kalmistossa on joitakin huomattavan varakkaita naisia. Juuri näistä haudoista monet (eivät kaikki) sisältävät myös vähintään yhden, monessa tapauksessa useita soivia esineitä. Metalliesineistön runsaus ja soivien esineiden esiintyminen hauta-antien joukossa korreloi myös useissa miesten haudoissa sekä haudoissa, joista vainajan sukupuolta ei voi päätellä.

Kansainvälisesti katsoen ei yllätä, että soitinriipuksia on Suomessa nimenomaan haudoissa, jotka muutoinkin ovat rikkaimmin varustettuja (mutta ei pelkästään niissä). Esihistoriallisia soittimia tunnetaan muuallakin esihistoriallisen yhteisön merkikhenkilöiden hautauksista (esim. lyyrat). Toisaalta nämä haudat ovat ehkä säilyneet erityisen hyvin. Suomessa on otettava huomioon, miten pronssiesineiden määrä haudassa eli kuparisuolojen määrä kulttuurikerroksessa vaikuttaa siihen, kuinka todennäköisesti hauraat pikku kulkuset tai kelloriipukset ovat voineet säilyä.

Rainio pitää ilmeisenä, että yhteisön keskeisessä asemassa olevat naiset ja miehet olivat ne, joiden läsnäolosta ja liikkumisesta oltiin tietoisia myös äänimaisemassa. Naisilla ja miehillä oli toisistaan poikkeavat ääniympäristönsä: naiset enemmänkin helisivät, miesten sekä hevosvarusteiden kulkus- ja kelloäännet olivat tavallisesti rämisevämpiä. Tämä on kirjan keskeinen arkeologinen johtopäätös. Aineisto ohjaa tälläkin kertaa rautakauden tutkijan siihen tulokseen, että vauraus ja valta kulkevat käsi kädessä.

Arkeologinen tietopakkaus

Rainio on opiskellut arkeologiaa Helsingissä, ja hän osoittaa kirjassaan erinomaisia arkeologin taitoja. Vain aivan muutamat termien valinnat ja ilmaisun sanamuodot vihjaavat ammattiarkeologille, että kirjoittaja on toisen alan edustaja.

Väitöskirjan deskriptiiviset osuudet, jossa kulkuset, kellot ja kelloriipukset kuvaillaan löytökonteksteissaan, ovat erittäin perusteellisia. Etuna on, että jokainen tulkinta nojaa juuri edellä esitettyyn em-

piriaan, kuten väitöskirjatyössä asiallista on, mutta lukija väsy, sillä tiedon hakeminen tekstistä, kaavioista ja taulukoista on työlästä. Hyödyllisempi ratkaisu olisi ollut sijoittaa osa faktatiedosta (tai edes taulukot) liitteisiin, joita arkeologisissa monografioissa saattaa olla jopa puolet julkaisusta. Se olisi keventänyt kirjan taittoakin, josta on tullut selkeä, mutta monotoninen. Luova kirjoitusprosessi on ollut tiiviisti arkeologisen yksityiskohtatiedon puristuksissa, koska tutkimusraportinomaiset – ilmeisen virheettömät – perustiedot ja rautakautisen maailman tulkinnat ovat eri alaluvuissa limittäin. Jos tekstimassa olisi kevyempi, kirjoittaja itse olisi ehkä välttynyt toistamasta eräitä johtopäätöksiä useissa eri pääluvuissa, joka kerta täydentäen niihin jotakin lisää.

Rainio käsittelee esineiden löytöyhteyksiä jo esineryhmittelyiden kohdalla. Myöhemmin seuraa pitkä selostus, jossa aineistoa käydään läpi sen mukaan, millä tavalla kulkusia, kelloriipuksia ja kelloja hautojen perusteella on kannettu rautakautisten ihmisten asuissa. Tiedot koruista ja muista esineistä naisten ja miesten käytössä nojaavat aiempaan arkeologiseen kirjallisuuteen. Naiset kantoivat ääntä tuottavia esineitä koristeina päähineessä ja hiuksissa, kaulassa ja ketjulaitteissa sekä suojaavatavina esineinä vyöllä tai kaattereissa. Miehillä kulkusia saattoi olla nappeina, he ripustivat kulkusia ja kelloriipuksia vyölle tai soivan esineen äänellä voitiin vaikkapa korostaa ruoskan viuhuntaa.

Useissa tapauksissa rikkoutunut kelloriipus on kätkeyty kukkaroon, joten sillä on ollut tehtävänsä, vaikka elävien ihmisten korviin kuuluva ääni on jo vaiennut. Olivatko soivat esineet anteja, joilla on ollut merkitystä nimenomaan kuoleman rajan tuolla puolen? Ainakin eräs Luistarin kalmiston lapsen hauta kertoo tällaisesta. Kulkunen on niin kookas, ettei se olisi sopinut koristamaan lapsen pientä päätä niin kauan kuin hän kirmasi elävien joukossa.

Useat Suomen löydöt kertovat, että ratsastamiseen (ratsastamisesta) voi rautakaudella kuulua kulkusten ääni (s.

126–129). Se, miten soivat esineet kiinnitettiin päitsiin tai valjaisiin, jää pelkän arkeologisen aineiston valossa kuitenkin melko epäselväksi, sillä nahkahihnat löytyvät haudoista katkenneina eikä ole varmaa, kuuluivatko ne hevoselle vai ratsastajalle. Jonkin verran apua saadaan ulkomailta hautakaivauksista sekä kansatieteellisestä aineistosta.

Myös kookkaat, rautaiset kellot ovat voineet liittyä hevosien varusteisiin tai reikiin. Suomen tunnetuin hevosvarusteisiin kuuluva kello lienee Kaukolan Kekomäen löytö (Karjalasta) (piirros s. 47). Hevoskalujen kanssa samasta kontekstista on löytynyt kello myös Kalannista, Saltvikista ja Sundista (s. 129–130). Kellon ajoittaminen esineen muodon perusteella on lähes mahdotonta, sillä esihistorialliset kellot ovat samankaltaisia kuin historiallisella ajalla käytetyt karjankellot.

Arkeologiset löydöt eivät osoita, että kelloja olisi rautakaudella ripustettu lehmien kaulaan. Toisaalta lehmiä ei ole haudattu ihmisten kanssa kalmistoihin eikä lehmänkello ehkä ollut asiallinen hauta-anti. Kellot, joita äkkiseltään luulisi lehmänkelloiksi, ovatkin voineet olla kirkollisessa käytössä käsikelloina! (s. 131).

Esinekuvausten ja käyttötarkoitusten selvittämisen jälkeen Rainio tarkastelee järjestelmällisesti hautoja, joista soivia esineitä on löytynyt. Vaikka lukemattomat sulkeisiin kirjoitetut esinenumerot ja lähdeviitteet jarruttavat lukemista, tämä osuus on myöhäisrautakauden esineistöstä innostuneelle arkeologille jo sellaisenaankin mainio tietopaketti.

Neljänneksi Rainio vielä hahmottelee esinekombinaatiota, jotka rautakaudella näyttävät olleen yleisiä. Oletus on, että useissa erilaisissa hautouksissa (tai kätköissä) toistuva henkilökohtainen varustus kertoo rautakautisesta ajatusmaailmasta yleisellä tasolla, kun taas kukin vainaja on ollut persoona ja hänen hauta-antiensa valinta on riippunut siitä, millaisessa tilanteessa hän on saanut jäähyväiset sukulaisiltaan.

Säännönmukaisesti toistuvista esineyhdistelmistä voidaan konstruoida syntag-

maattinen esineiden sarja, esimerkiksi myöhäisrautakautinen puku. Osa esineistä on sellaisia, että ne säännönmukaisesti voivat korvata toisiaan esimerkiksi samalla paikalla ketjulaitteessa, jolloin esinesarja kuitenkin pysyy paradigmaattisena eli se on rakenteeltaan koko ajan sama. Tällaisista teoreettisista esinekokonaisuuksista voidaan Rainion mukaan tehdä yleistyksiä siitä, että soivat esineet todennäköisesti ovat kuuluneet rautakaudella tiettyntyyppiiseen esineistöön usein, vaikka arkeologista evidenssiä saadaan vain harvoin (s. 11–12, kuva s. 14, s. 163–168).

Tulkittamisen iloa

Perusteltuaan lukijalle ja itselleen, että aineisto todella oikeuttaa tulkintoihin, Rainio päästää itsensä hetkeksi täyteen vauhtiin. Ajatukset äänen merkityksestä rautakautisesta magiassa ovat kiinnostavia ja sopii toivoa, että jotkin niistä pääsevät jatkossa idea-asteelta tarkempaan punnintaan.

Analogioihin, joiden avulla voitaisiin kosketella rautakautisia uskomuksia ja rituaaleja, Rainio suhtautuu lähdekriittisesti. Hän on valinnut lähes yksinomaan sellaisia etnografisia analogioita, joiden ajallinen ja maantieteellinen etäisyys hänen tutkimusaineistonsa on mahdollisimman lyhyt. Lähimpänä tarjoutuvat *Suomen kansan vanhat runot* (SKVR), joista hän on poiminut useita kiehtovia, niin ajatuksia kuin tunteitakin herättäviä esimerkkejä (s. 168–173).

Folkloristisen aineiston analyysi ei kuitenkaan ole ollut järjestelmällistä siten, että Rainio esimerkiksi vertailisi erilaisia äänimaiseman tuottamiseen liittyviä tapoja ja keinoja perinteenkeruualueittain. Hyvin usein suullinen perinne ja uskontotieteellinen aineisto jäävät materiaalsen kulttuurin tutkimuksessa juuri tällä tavalla apuaineiston ja sivumausteen asemaan. Rainion aloittama tutkimustyö antaa kuitenkin hersyviä aineksia uusiin tutkimustehtäviin. On toivottavaa, että väitöskirja löytää tiensä myös muiden kulttuurien tutkijoiden kuin arkeologien käsiin ja että Rainio jaksaa puristaa ajatuksistaan helmiä useiden

alojen lehtiin ja esitelmätilaisuuksiin sekä suomeksi että muilla kielillä.

Lopuksi

Riitta Rainion väitöskirjalla on käytännön merkitystä Suomen arkeologiassa. Kulkuksia, kelloja ja kelloriipuksia löytyy kaivauksilta joka vuosi! Jatkossa nämä löydöt eivät pääse livahtamaan löytöluetteloihin ilman viittausta Rainion tekemään ryhmittelyyn – eiväthän? Rainion väitöskirja on myös kannustava esimerkki, miten esinetutkimus aivan perustutkimuksesta alkaen on relevanttia Suomen arkeologiassa myös nykyaikana. Moni rautakauden esineryhmä odottaa vielä suomalaista tutkimusta lähes koskemattomana ja hyvin moni 1900-luvulla (tai 1800-luvulla!) tehty esineryhmittely kaipaa päivitystä.

Rainio kääntää materiaalisen kulttuurin tutkijoiden korvat kuuntelemaan muinaisen elämän ääniä. Vaikka itse äänistä ei ole jäänyt materiaalisia jäännöksiä, useimmilla arkeologisilla löydöillä olisi oma ääni, jos esineet otettaisiin uudelleen käyttöön. Askelten ääni riippuu jalkineista, työn äänet välineistä ja luonnonympäristön äänet siitä, millainen ilmasto vallitsi. Mahdollisuudet uusiin ääntä käsitteleviin tutkimushankkeisiin ovat huimat, myös esimerkiksi yhteistyössä biologien kanssa (eläinlajit ja niiden äänet, kasvillisuus ja sen vaikutus akustiseen ympäristöön).

Äänimaisematutkimus on tärkeää museotyölle ja arkeologian popularisoinnille. Hiljaisesta umpiosta unelmoiva kerrostaloasukas ei helposti eläydy siihen, miltä kuulostaa pirtissä, kun toistakymmentä eri-ikäistä ihmistä asettuu aterialle tai yöpuulle. Tai tulemmeko ajatelleeksi, miten muinaisen ihmisen kokemusmaailma muuttui iltahämärissä, yön laskeutuessa ja aamun sarastaessa, kun äänet vähenivät ja taas lisääntyivät?

Äänen pohtiminen teoriassa herättää myös ajatuksia arjesta. Jokaisella kuulijalla on jokaisena hetkenä oma äänimaisemansa, ja jokainen meistä on jatkuvasti mukana rakentamassa äänimaisemia. Kulttuurien

tutkijan tavoitehan on, että tutkimustieto auttaisi meitä ymmärtämään itseämme. Sekin on yksi tapa kuulla rautakauden ääniä.

Kirjoittaja on Muinaistutkijan toimittaja.

Lähimenneisyyden arkeologiaa

Marko Marila

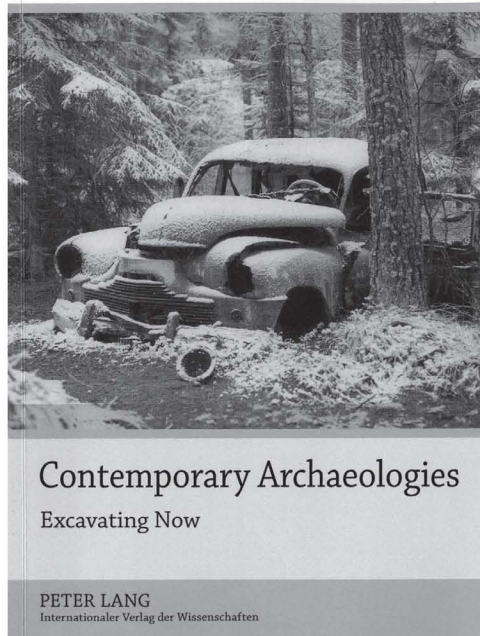
Holtorf, Cornelius & Piccini, Angela (toim.) 2009. Contemporary archaeologies – excavating now. Peter Lang. 221 sivua, ISBN 978-3-631-57637-3.

Avaruusromun arkeologiaa, tiikerien materiaalista kulttuuria ja eläintarhojen arkeologiaa... Nykyajan ja lähimenneisyyden arkeologia on tämän hetken kuuma puheenaihe ja sen tietävät myös Cornelius Holtorf ja Angela Piccini.

Yleisesti arkeologian tutkimuskohteiden ajatellaan ulottuvan varhaisimmista ihmis-toiminnan merkeistä tähän hetkeen, mutta toisaalta lähimenneisyys mielletään tutuksi ja sitä koskeva tutkimus turhaksi. Tähän ongelmaan törmäsi esimerkiksi Greg Bailey kumppaneineen tutkittuaan arkeologisiin menetelmiin vuoden 1991 Ford Transitin (Bailey et al. 2009). Internetissä järjestetyn kyselyn¹ tulosten perusteella kolmannes vastaajista arvioi projektin epäarkeologiseksi ja ennen kaikkea resurssien tuhlaukseksi. Nykyajan arkeologian tutkimuskohteet ovat kieltämättä usein kuriositeetinomaisia ja niiden sitominen arkeologian tieteen-
traditioon saattaa vaikuttaa heikolta.

Samanlaisen kuvan nykyajan arkeologiasta saa Holtorfin ja Piccinin kokoamien artikkelien pohjalta. Tieteenalan erikoisuus ei kuitenkaan ole heikkous, vaan vain näennäisen negatiivinen ominaisuus, joka on seurausta arkeologian muutoksesta ja sen kokemasta ”antikviteetin menetyksestä” (s. 9). Esihistoriallisen arkeologian rinnalle on noussut uusi tutkimussuunta – ”kymmenen minuuttia sitten tapahtuneen arkeologia” (s. 10). Nykyajan arkeologia ei ole analogioiden luomista esihistoriallisen

Cornelius Holtorf/Angela Piccini (eds.)

arkeologian tarpeiksi. Se on itsenäinen tieteenala, jolla on omat aiheelliset tutkimuskysymyksensä. Näistä keskeisimmäksi on noussut materiaalisuus; ihmisen suhde subjektina ympäröivään materiaaliseen kulttuuriin objekteina. Materiaalisuuteen liittyvien ongelmien käsitteleminen on saanut uutta nostetta juuri nykyajan arkeologian kehittymisen myötä.

Holtorfin ja Piccinin teoksessa yksi neljästä pääteemasta onkin omistettu materiaalisuuden uusien ulottuvuuksien kartoittamiselle. Teeman alla käsitellyistä aiheista

mielenkiintoisimmaksi nousee Mats Burströmin artikkeli ruotsalaisesta autojen hautausmaasta, joka yleisön painostuksesta säästettiin ja josta on sittemmin tullut suosittu turistikohde ja jopa osa kansallista identiteettiä (s. 131–143). Juuri Burströmin tekstin kohdalla herää kysymys, joka on lähimenneisyyden tutkimuksen kannalta usein oleellisin; missä vaiheessa roskasta (ja autojen tapauksessa mahdollisesta ympäristörökkesta) tulee arkeologista aineistoa. Roskasta on ehdottomasti tullut eräänlainen nykyajan vanitas-symboli, joka muistuttaa meitä (joskin erheellisesti) materiaalsen todellisuuden katoavaisuudesta.

Alice Gormanin avaruusajan materiaalista kulttuuria käsittelevässä artikkelissa pohditaan osuvasti materiaalsen kulttuurin ilmentämää nationalismia ja globalisaatiota (s. 161–180). Avaruusromussa aineellistuu arkeologian kehitys ja uusi suunta. Tulevaisuuden arkeologien tulee kyetä käsittelemään aivan uudenlaista aineistoa, joka on altistunut maan päällä vallitsevista poikkeaville formaatioprosesseille.

Arkeologian keskeisistä tieteidenvälisistä kontakteista tällä hetkellä merkittävimmät ovat arkkitehtuuri ja taide. Yksi mielenkiintoisimmista arkeologian ja taiteen demarkaatio-ongelman ilmentymistä lienee niin sanottu *spurensicherung-taide* (esim. Holtorf 2005: 65–72), joka kritisoii arkeologian dokumentointimetoja ja arkeologiaa vaivaavaa tieteellisyyden asiantuntijakulttia. Tätä suuntausta Angela Piccini lähestyy omassa tienvarteen päätyneessä materiaalia kuvaavassa teoksessaan (s. 183–199). Piccinin artikkeli jää kuitenkin kuriositeetin tasolle ja sen tieteellistä relevanssia on vaikea ymmärtää. Ehkä arkeologian taidemarginaaliin sijoittuvien projektien merkitys onkin juuri hälventää tieteen painolastina vaivaavaa eksperttikulttia, joka luo osaltaan kuilua tieteellisen arkeologian ja vaihtoehtoisten menneisyyden kokemisen tapojen välille.

Arkkitehtuurin kautta arkeologit ovat puolestaan pyrkineet tehokkaammin avaamaan tilaan liittyviä kysymyksiä. Holtorfin ja Piccinin kokoamissa artikkeleissa teh-

dään useita tällaisia viittauksia arkkitehtuuriin; Paul Graves-Brown (s. 201–213) pohtii yksityisyyden ilmentymistä arkeologisessa aineistossa, Jonna Ulin (s. 145–159) perheen arkeologiaa ja Sarah May (s. 65–80) eläintarhojen materiaalista kulttuuria. Arkkitehtuuri tarjoaa arkeologialle oivallisen näkökulman esimerkiksi hylättyjen paikkojen ja niin sanottujen epätilojen merkityksiin. Tällaisessa suuntauksessa lähestytään proksemiikkaa ja tilan semioitiikkaa, jotka tarjoavat oivallisia työkaluja tulkintojen tekemiseen.

Mielenkiintoisia esiteltyjä kohteita ja tieteen ja taiteen rajoja kartoittavia aiheita tärkeämmäksi teemaksi kirjassa kuitenkin nousee nykyajan materiaalsen kulttuurin merkitys ja sen kokeminen. Holtorfin ja Piccinin johdannossa käymän erittäin luonnollisesti etenevän dialogin jälkeen Julian Thomas esittelee varsin osuvasti Sigmund Freudin arkeologista metaforaa ja arkeologian itseymmärrystä (s. 33–45). Siitä nykyajan tutkimuksessa paljolti onkin kyse. Arkeologi tutkii itseään ja syntyy kaksois hermeneuttinen asetelma, jossa tutkimuskohde on itseään tulkitseva. Freudin metafora on oleellinen myös pohdittaessa arkeologian asemaa nykyajassa tieteenä ja sen merkitystä populaarikulttuurissa. Arkeologia on itsessään metafora, joka linkittyy muiden muassa syvyyden, kerkroksellisuuden ja haudattuna olemisen käsitteiden kautta kaikkeen ajatteluun. Tällaiseen tulokseen Holtorfin (2005, 2007) on päätyneet aiemmin kirjoitettuaan laajasti arkeologiasta osana populaarikulttuuria.

Siitä huolimatta, että Holtorf ja Piccini esittelevät arkeologiasta uuden, kiinnostavan ja kasvavan alan ja haastavat lukijan ajattelemaan arkeologian rajoja uudelleen, kirja ei välttämättä ole pyrkimys esitellä kokonaan itsenäinen tai uusi tiettyyn periodiin erikoistunut tieteenala. Molemmat toimittajat toteavat menneisyyden olevan olemassa vain nykyajassa ja kaiken arkeologian olevan ennen kaikkea nykyajan tutkimista:

Archaeology can never escape from the present. Instead, archaeology reveals what the pres-

ent quite literally consists of. The existence of archaeology in turn is a direct consequence of that composition of the present - -. Vice versa, it is impossible to understand the contemporary Western world without coming to terms with the existence and widespread popularity of archaeology today. Among the things most characteristic for the contemporary world must be its preoccupation with the past (Holtorf 2005; 2007). These are some of the paradoxes this book is about. (s. 14)

Kirjoittaja on helsinkiläinen arkeologian opiskelija.
marko.marila@helsinki.fi

Kirjallisuus

- Bailey, G., Newland, C., Nilsson, A., Schofield, J., Davis, S. & Myers, A. 2009. Transit, transition: excavating J641 VUJ. *Cambridge Archaeological Journal* 19: 1-27.
- Holtorf, C. 2005. *From Stonehenge to Las Vegas: archaeology as popular culture*. AltaMira Press, Walnut Creek.
- Holtorf, C- 2007. *Archaeology is a brand! The meaning of archaeology in contemporary popular culture*. Left Coast Press, Walnut Creek.

Loppuviite

¹ http://www.bajr.org/bajrforum/topic.asp?TOPIC_ID=778 (Luettu 11.7.2010)

¹⁴C – usko tai älä!

Janne Ikkäheimo

Radiohiiliajoitus on ihanan ihmeellinen asia. Ilmakehän yläosassa kosmisen säteilyn vaikutuksesta tyypestä syntyvää hiilen radioaktiivista isotooppia ei tarvita edes yhtä moolia ja jo heiluvat katolisen kirkon perustukset, toisaalla taas usko vahvistuu. Asennetta siis tarvitaan ¹⁴C-ajoitustuloksiin uskomiseen tai niihin uskomatta jättämiseen. Etenkin ennako-oletuksiin epäso-pivien ajoitustulosten saaminen johtaa epäilyyn, selittelyyn, jopa kieltämiseen. Tätä tapahtuu jatkuvasti, ja olen tietysti myös itse joutunut kertaalleen kieltämään uskon parhaaseen ”Minä en tunne sitä miestä!” -tyyliin (vrt. Matt. 26: 72, 74) tulkitakseni parhain päin muuten myöhäiskivikautiseksi sopivan asumuspainanteen sisuksistaan pukkaamat, rautakaudelle ajoittuvat hiilet. Mutta itseruoskinta ei ole tämän kirjoituksen tarkoitus.

Joulukuussa 2009 saimme lukea, kuinka Turun yliopiston arkeologinen tutkimusryhmä oli paneutunut katolisten luureliikien ajoittamiseen, ja kuinka reliikeistä tärkein, Piispa Henrikin kalloksi kutsuttu ihmisen pääkallo, oli ajoitettu ¹⁴C-menetelmällä vuoteen 1160 jKr. Siinä missä skeptikot ovat vuosia epäilleet Henrik-piispan historiallisuutta, uskoille ja historias-ta kiinnostuneille kyseessä oli merkittävä tutkimustulos. Joku voisi tietysti syyttää tuloksen julkaisijoita tarkoitushakuisuudesta, kun Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran esitelmätilaisuudessa ajoitustuloksesta oli annettu tiedoksi pelkkä keskiluku, mutta yliopistollisen tutkimusryhmän ruoskinta ei ole tämän kirjoituksen tarkoitus.

Uutinen merkittävästä ajoitustuloksesta levisi hyvästä syystä maamme merkittäviin sanomalehtiin, ja hetimiten sen julkistivat sanomalehtien verkkoversiot. Sattuneesta syystä ensimmäisten joukkoon kiri Turun Sanomat, jonka uutisointia kommentoi lähes välittömästi Oulun yliopiston antropologian dosentti, Amerikan alkupe-räiskulttuurien tuntija, Juha Hiltunen. Pit-kähkössä kommenttipuheenvuorossaan dosentti Hiltunen totesi, kuinka radiohiilia-joitus on vahvasti osoittamassa piispa Hen-rikin -myytin todeksi. Eittämättä tilanne on varsin herkullinen. Legenda kertoo Henrikin kuolleen 1150-luvulla ja ajoituk-sen keskilukua tuijottamalla muodostuva mielikuva muutaman vuoden tai korkein-taan vuosikymmenen erosta ajoituksissa on todella marginaalinen. Mutta kuolleen Henrik-piispan henkiin ruoskinta ei ole tämän kirjoituksen tarkoitus.

Hieman aiemmin, syyskuussa 2009, dosentti Hiltunen oli julkaissut pak-sun teoksen, jonka provokatorinen nimi ”Valokuva Jeesuksesta?” teki jo kättelyssä selväksi, että teksti foku-soituu yhteen ih-miskunnan kiistanalaisimmista arkeologi-sista objekteista: Torinon käärinliinaan. Sen tarkemmin teosta kokonaisuutena argu-mentoimatta totean, että mainitun hengen-tuotteen kohdalla vastuu siirtyy täysimit-taisesti lukijalle; sen voi mieltää tiukasti lähdeviitoitetuksi tutkimukseksi tai visio-nääriseksi fantasiakirjallisuudeksi – ylös-nousemuksen ydinreaktio ja kuvajaisessa näkyvä kidutettu mies eivät yksikertaisesti anna muuta vaihtoehtoa. Mutta Kristuksen

kärsimysnäytelmä ruoskintoineen ei ole tämän kirjoituksen tarkoitus.

Torinon käärinliina radiohiiliajoitettiin AMS-menetelmällä vuonna 1988, jolloin kolmen arvostettua laboratoriota määritteli sen keskiaikaiseksi. Ajoitustulos on kiistetty sindonologien (käärinliinatutkijoiden) toimesta ainakin kolmeen kertaan monin erilaisin argumentein.¹ Suurinta suosiota käärinliinan autenttisuutta kannattavien joukossa on saavuttanut ajatus ”näkömätömästä” keskiaikaisesta paikkalapusta, jota epäpätevät tutkijat eivät innostuksensa olleet huomanneet. Vasta-argumentit, kera hämmästyttävän tai hämmentävän tutkimusmenetelmän – pellavakuitujen hajoamiseen perustuvan vanilliinajoituksen – onnistuttiin saamaan julki referoidussa *Thermochimica Acta* -sarjassa,² mikä pro-liina-puolueen retoriikassa monistui sadoiksi vertaisarvioituksi tutkimuksiksi. Mutta tiedejulkaisun herpaantuneiden toimittajien ruoskiminen ei suinkaan ole tämän kirjoituksen tarkoitus.

Dosentti Hiltusen teos Valokuva Jeesuksesta? (s. 65) kertoo kiinnostavasti, kuinka: ”Radiohiiliajoitus on joskus melko tarkka, tavalisesti kohtuullisen luotettava, mutta toisinaan hyvinkin epävarma. ...vuosisatoja esillä olleet kohteet ja käsitellyt kohteet, kuten reliikit, ovat mahdollisimman epäkiitollisia ajoitettavia tällä menetelmällä.” Tämä Piispa Henrikin kallo vs. Torinon käärinliina -kaksoisstandardi alleviivaa oivallisesti radiohiiliajoituksen perinteisen merkityksen sosiaalisena konstruktiona arkeologiassa – hyvä ajoitus vahvistaa ennakkokäsitykset; vallitsevan tulkinnan ja henkilökohtaisten näkemysten suhteen ristiriitaisia ajoitustuloksia on syytä epäillä. Onneksi tämäkin vuosi on osoittanut, että irtiotot moisista dogmeista³ voivat parhaassa tapauksessa ruoskia eteenpäin jopa homososiaalista mullilaumaa. Sen kai pitäisi olla jokaisen arkeologiaa koskevan kirjoituksen tarkoitus.

Kirjoittaja on oululainen ja arkeologi.

Loppuviitteet

¹ Sivun mennessä sanoen, lyhyt tutustumiseni tietoverkoissa rehottavaan sivustopaljouteen osoitti, että niin käärinliinan autenttisuuden puolustajat kuin vastustajatkin tapaavat aloittaa tekstinsä reippaalla *ad hominem* -tykityksellä, mitä yleensä seuraa kevyehkösti perusteltu argumentaatio koskien varsinaista asiaa.

² Raymond N. Rogers. Studies on the radiocarbon sample from the shroud of Turin. *Thermochimica Acta* 425 (2005): 189–194.

³ Mm. Teemu Mökkönen, Kivikautinen maanviljely Suomessa. *Suomen Museo* 2009 (2010): 5–38; Miikka Tallavaara, Petro Pesonen & Markku Oinonen, Prehistoric population history in eastern Fennoscandia. *Journal of Archaeological Science* 37 (2010): 251–260.

Oulun yliopiston pro gradu -tutkielmia

Tiina Äikäs

Ellen Posti: Naamioiden symboliikkaa Egyptissä. Tutkielma Arsinoën, Antinoopoliksen ja Panopoliksen keisariaikaisista kuolinnaamioista. Pro gradu -tutkielma, toukokuu 2008.

Tutkielmassa käsitellään egyptiläisiä kuolinnaamioita, muumiomuotokuvia ja niiden symboliikkaa. Aineisto koostuu naamioista ja muotokuvista, joista 63 on löydetty Arsinoësta, 32 Antinoopoliksesta ja 18 Panopoliksesta. Kolmesta kaupungista löydetyssä aineistossa yhteiseksi tekijäksi muodostuvat vaikutteet useista kulttuureista; korujen malli oli hellenistinen, niiden käyttäminen statuksen ilmaisemiseen oli ajatuksena roomalainen ja symbolinen merkitys oli lähinnä egyptiläinen. Johtopäätöksenä kirjoittaja päätyy siihen, että etäisyys kulttuurin keskuksesta vaikutti kulttuuripiirteiden omaksumiseen. Egyptiläinen perinne säilyi selvimmin Panopoliksessa, kun taas uudet vaikutteet ilmenivät nopeammin Arsinoëssa ja Antinoopoliksessa.

Heidi Ruokolainen: Menneisyyttä tulevaisuuteen. Kestävän kehityksen idea arkeologisen kulttuuriperinnön suojelussa, esimerkkeinä Pohjois-Suomessa vuosina 1868–1909 dokumentoituja kiinteitä muinaisjäännöksiä. Pro gradu -tutkielma, helmikuu 2008.

Tutkielmassa lähestytään arkeologista aineistoa ja CRM:ä (*Cultural Resource Management*) kestävän kehityksen idean ja ympäristönsuojelun periaatteiden näkökulmasta. Työssä selvitetään J. W. Calamniuksen, A. H. Snellmanin, Zach. Castrénin ja Aarne Europaeuksen dokumentoitujen

muinaisjäännösten perusteella, kuinka moni tunnetuista muinaisjäännöksistä on tuhoutunut, milloin ja mistä syystä. Tutkimusalue kattaa 21 nykyistä Pohjois-Suomen kuntaa. Tuhoutuneimmiksi muinaisjäännöstyypeiksi osoittautuivat jatulintarhat, röykkiöt ja jatulinpatsaat. Maa- ja metsätalouden tehostuminen ja koneellistuminen toisen maailmansodan jälkeen on yhtenä tekijänä vaikuttanut muinaisjäännösten tuhoutumiseen. Esinelöytöjen kertyminen nykyiseen Museovirastoon on kasvanut sotien välisten ja jälkeisten jälleenrakennuskausien aikana. Kestävän kehityksen mukaisia pitkän aikavälin suojelusuunnitelmia voidaan kehittää sitouttamalla paikallisväestö muinaisjäännösten suojeluun liittämällä muinaisjäännökset osaksi paikallista historiaa ja kehittämällä niiden merkitystä paikallisille elinkeinoille, kuten opetukselle, matkailulle ja virkistykselle.

Irmeli Pääkkönen: J. V. Calamniuksen toiminta arkeologian alalla. Pro gradu -tutkielma, marraskuu 2007.

Tutkielmassa tarkastellaan J. V. Calamniuksen toiminnan kautta Suomessa tapahtunutta siirtymää esiarkeologiasta nykyaikaiseen arkeologiseen paradigmaan. Esiarkeologiaksi kirjoittaja nimittää 1700- ja 1800-lukujen vaihteessa harjoitettua muinaisuuden tutkimusta, joka pohjasi eriytymättömiin opinaloihin. Aineistona on käytetty Calamniuksen julkaisematonta muistikirjaa ja siihen sisältyviä piirroksia sekä hänen vuonna 1868 ilmestynyttä teostaan *Muinais-tiedustuksia Pohjanperiltä*.

Calamnius oli arkeologiassa kiinnostunut vertailevasta tutkimuksesta ja asutushistoriasta. Tutkielmassa osoitetaan, kuinka Calamniuksen tutkimuksessa yhdistyivät innostus kansantaruihin sekä kansallisromanttinen ja isänmaallinen aatteellisuus konkreettiseen kenttätööhön.

Pauliina Majava: Pudasjärven mesoliittinen kivikausi. Pro gradu -tutkielma, toukokuu 2007.

Tutkielmassa selvitetään, mitkä kivikautiset asuinpaikat Pudasjärvellä ovat mesoliittisia. Pudasjärven 120 esihistoriallisesta kohteesta neljätoista on esineistöltään mesoliittisia. Kohteet on ajoitettu rannansiirtymisen perusteella. Mesoliittiset kohteet Pudasjärvellä sijoittuvat pääosin kuiville kankailla tai peltoalueille, jotka viettävät loivasti vesistöä kohti, mutta muutamia kohteita on myös savimailla ja kosteikossa. Suosituimpia asuinpaikkoja ovat olleet jokisuistot ja suojaisat merenlahdet. Pudasjärven mesoliittiseen esineistöön kuuluu tyypillisiä Suomusjärven kulttuurin esineitä, mutta myös pohjalaisen tyyppin esineitä.

Kotimaan näyttelyitä ja tapahtumia

Ötzi – Alppien jäämies. Espoon kaupunginmuseo, KAMU, Näyttelykeskus WeeGee, 4.9.2010–27.2.2011

Näyttelyyn liittyen museolla on tarjolla oheisohjelmaa kaiken ikäisille (ks. www.espoon-kaupunginmuseo.fi) sekä luentosarja *Kivikausi meillä ja muualla Ötzin aikaan*. Luentosarjaan on vapaa pääsy. Ohjelma:

- ke 20.10. klo 18 Pääkaupunkiseutu Ötzin aikaan; asuinpaikkoja ja asukkaita. Petro Pesonen.
- ke 27.10. klo 18 Kun Ötzi viljeli maata ja hoiti karjaa, meillä metsästettiin ja kalastettiin. Elinkeinot Suomessa n. 5 000 vuotta sitten. Kristiina Mannermaa.
- ke 3.11. klo 18 Ötzin piikiviaseet - miten sellaisia tehtiin? Mikael Manninen.
- ke 10.11. klo 18 Mitä kalliomaalaukset tarkoittavat? Avaimia kuvien tulkintaan. Antti Lahelma.
- ke 17.11. klo 18 Suoarkeologiaa - elämää ja ihmisiä tuhansien vuosien takaa. Satu Koivisto.
- ke 24.11. klo 18 Kansainvälinen erikoisluento: Tohtori Albert Zink Muumiotutkimuksen instituutista Italian Bolzanosta kertoo uusimmista Ötzi-tutkimuksen tuloksista. Luento englanniksi.

Uudisasukkaat Suomenlahden rannikolla – Viron ja Suomen rannikon asuttaminen keskiajalla -seminaari, Korson Lumosali, 12.–13.11.2010.

Vantaan kaupunginmuseon järjestämään seminaariin kuuluu ekskursion, jolla tutustutaan Vantaan keskiaikaisiin asuinpaikkoihin. Seminaari on ilmainen ja kaikille avoin. Lauantain ekskursion on ennakkoilmoittautuminen.

Seminaarissa kuullaan muun muassa seuraavat puheenvuorot:

- Georg Haggrén: Länsi-Uudenmaan asuttaminen keskiajalla
- Andreas Koivisto: Vantaan Gubbackan asuttaminen
- Markku Oinonen: Puusta ja raudasta – Ajoituksia Vantaan Länsisalmen Gubbackan kaivauksilta
- Janne Heinonen: Gubbackan maankäyttö – Täytemaiden hyödyntäminen keskiaikaisen kylän perustamisessa

Järjestäjä: Vantaan kaupunginmuseo (www.vantaa.fi/kaupunginmuseo)

**Unelmien koti. Nukkekodit Suomen kansallismuseossa -näyttely,
12.11.2010–6.11.2011**

Unelmien koti -näyttelyssä ovat esillä kaikki Suomen kansallismuseon kokoelmiin kuuluvat nukkekodit 1800-luvun puolivälistä 1970-luvun loppuun. Ne tarjoavat hyvän läpileikkauksen nukketalojen maailmaan sekä yhteiskunnassa tapahtuneisiin muutoksiin.

**Käsin tehty kaupunki. Hämeenlinnan kaupungin historiallinen museo,
12.5.2010–6.3.2011**

Näyttely kertoo eri käsityöammattien kuten puusepän, satulasepän, hattumaakarien ja värjärien työn tuloksista ja ammattitaidon kehittymisestä sekä historiassa että nykyajassa.

**Ylellisyyttä - keskiajan bling bling. Aboa Vetus & Ars Nova museo,
Turku, 8.10.2010–16.1.2011**

Asusteiden ja koristautumisen historiaan perehdytään bergeniläisen Bryggenin museon kiertonäyttelyssä. Ylelliset asusteet ovat olleet tapa osoittaa omaa persoonaa sekä statustaan ryhmänsä sisällä.

Kesän 2010 arkeologisten kenttätöiden esittelyt, Kansallismuseo, Helsinki 25.–26.11.2010

Kansainvälisiä seminaareja ja myönnettyjä apurahoja

Kansainvälisiä seminaareja

11. *Nordic TAG, Linnaeus yliopisto, Kalmar, 26-29.4.2011.* (lnu.se/about-lnu/conferences/11th-nordic-tag-multidisciplinary-archaeology?l=en)

Ensi kevään Nordic TAGin aiheena on "monitieteinen arkeologia". Tavoitteena on pohtia miten arkeologia hyötyy yhteistyöstä muiden alojen kuten genetiikan, sosiologian, filosofian, matkailutieteiden, historian tai maantieteiden kanssa. 12. Nordig TAG järjestetään Oulun yliopistossa.

17. *EAA konferenssi, Oslo, 14-18.9.2011.* (www.eaa2011.no/ tai www.e-a-a.org/2011.htm)

Abstraktien deadline on 30.4.2011. 18. EAA konferenssi järjestetään Helsingissä 30.8-1.9.2012.

32. *TAG, University of Bristol, 17-19.12.2010.* (www.bristol.ac.uk/archanth/tag/index.html)

39. *CAA (Conference of Computer Applications and Quantitative Methods in Archaeology), Peking, 12-16.4.2011.* (www.caa2011.org/#home|default)

Teemana "Revive the Past". Abstraktien deadline on 15.11.2010.

21. *TRAC (Theoretical Roman Archaeology Conference), Newcastle University, 14-17.4.2011.* (conferences.ncl.ac.uk/TRAC2011/index.html)

Esitelmien ja sessioehdotusten deadline on 15.11.2010.

Apurahoja

Anna-Kaisa Salmi (ent. Puputti, Oulun yliopisto), 249 500 euroa Suomen Akatemialta tutkimukseen *Ruoka ja identiteetti keskiajan ja varhaisen uuden ajan kaupunkiyhteisöissä*.

Sanna Lipponen (Soprintendenza Speciale per i Beni Archeologici di Roma), 30 000 euroa Osk. Huttusen säätiöltä tutkimukseen *Identities and Clothes in Central Tyrrhenian Italy (Iron Age - Republican Period)*.

Hanna Partanen (Turun yliopisto), 21 000 euroa Jenny ja Antti Wihurin rahastolta tutkimukseen *1500-luvun alun kirkkomaalaukset Hämeessä ja Uudellamaalla*.

Kirjoitusohjeita

Muinaistutkijassa julkaistaan artikkeleita, kirja- ja näyttelyarvosteluja, kolumneja, keskusteluja, haastatteluja, matkakertomuksia sekä arkeologiaa koskevia lyhyitä uutisia ja näyttelytietoja. Julkaisukielenä suositetaan molempia kotimaisia kieliä.

Kirjoitusten enimmäispituutena voi pitää noin viittätoista liuskaa ja suositeltavana pituutena 5–10 sivua. Kirjoitusten ohkeen laitetaan tieto kirjoittajan toimenkuvasta ja haluttaessa yhteystiedot.

Artikkeleihin pyydetään lisäämään noin kuuden virkkeen pituinen tiivistelmä, jossa kiteytetään tutkimuksen päätulokset. Suomenkielisiin artikkeleihin liitetään ruotsinkielinen tiivistelmä ja ruotsinkielisiin artikkeleihin suomenkielinen tiivistelmä. Tiivistelmän kääntämisen voi joko tehdä itse tai jättää toimituksen tehtäväksi.

Kirjoitukset lähetetään suoraan päätoimittajalle sähköpostissa tai kirjeitse. Mikäli kirjoituksen tai siihen liittyvät kuvat haluaa palautettavaksi, on suositeltavaa liittää mukaan palautuskuori.

Kirjoituksiin ei tule tehdä erityisiä muotoiluja, kuten kesken kappaleen tehtäviä rivinvaihtoja tai itse tehtyjä tavutuksia. Teksti voidaan lähettää yleisesti käytetyissä tiedostomuodoissa, kuten doc- ja rtf-muodoissa.

Kuvat tulisi toimittaa tiff-muodossa tai kuvina. Kuvien minimikoon olisi hyvä olla 10 x 15 cm ja tiff-kuvan tarkkuus 300 dpi:tä (1200 x 1800 pikseliä). Lehdessä on oma taulukkotyylinä, jonka toteuttamisesta vastaa toimitus.

Artikkeleissa esiintyvät viitteet laitetaan sulkuihin. **Esim.** (Zvelebil 1998: 11–15)

Mikäli sulkumerkkien sisälle tulevien kirjallisuusviitteiden lisäksi käytetään erillisiä alaviitteitä, asetetaan ne varsinaisen tekstin loppuun.

Bibliografiaan listataan painamattomat ja painetut lähteet, elektroniset lähteet tai julkaisut sekä tutkimuskirjallisuus. Teoksen tai lehden nimi kursivoidaan. Tutkimuskirjallisuus kirjataan seuraavasti:

Esim 1. Zachrisson, I. 1987: Late manufacture of chipped stone tools in northern Fennoscandia. *BAR International Series* 366 (ii): 389–397. Oxford.

Esim 2. Clarke, D. 1977: *Spatial Archaeology*. London.

Esim 3. Murphy P. & Thackray D.W. 2009: Coastal Heritage and Climate Change in England: Assessing Threats and Priorities. T. Williams & J. Flatman (eds) *Conservation and management of Archaeological Sites* 11, 1/2009: 9–15.

Esim 4. Hearn, J. 2005: Miesten ja maskuliinisuuksien sukupuolistuminen tieteessä, tiedeyhteisössä ja tutkimuksessa. L. Husu, & K. Rolin (toim.) *Tiede, tieto ja sukupuoli*: 170–199. Helsinki.

Esim 5. OPM 2009: KOTA-tietokanta. <https://kotaplus.csc.fi/online/Etusivu.do>. Luettu 18.2.2010.

Deadlinet vuodelle 2011:

1/2011 1.12.2010, 3/2011 28.2.2011, 3/2011 30.6.2011, 4/2011 30.9.2011